

TEORIJA in PRAKSA

Revija za družbena vprašanja

UDK 3

letnik 10

1973

3-4

iz vsebine

- BOGDAN KAVČIČ: Tehnokratizem in samoupravljanje
- GOJKO STANIČ: Akcija zveze komunistov za visokošolsko reformo
- MIROSLAV PEČUJLIČ: Marksizem in sociologija (I)
- Slavko PODMENIK: O kadrovski politiki zveze komunistov
- RAZPRAVA: Ideologija, znanost, politika
- VOJA VUKIČEVIČ: Socialna soodvisnost kulture in narodne obrambe
- BORIS VERBIČ: Kaj se skriva za evropsko idejo
- UMBERTO CERRONI: Marcuse

TEORIJA in PRAKSA

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze v Ljubljani; izdajanje revije sofinancira kulturna skupnost Slovenije

UREJUJE UREDNIŠKI ODBOR:

Vlado Benko, Adolf Bibič, Rudi Crnkovič, Zvone Dragan, Lojze Filipič, Mitja Gorjup, France Hočevar, Peter Klinar, Jože Knez, Božo Kovač, Stane Kranjc, Milan Kučan, Boris Majer, Boštjan Markič, Zdravko Mlinar, Mojca Murko-Drčar, Milan Osredkar, Zdenko Roter, Lojze Skok, Majda Strobl, Mitja Švab, Zvonimir Tanko, Ivo Tavčar, Niko Toš, Franc Urevc, France Vreg, Boris Ziherl

GLAVNI UREDNIK:

Stane Kranjc

ODGOVORNI UREDNIK:

Zdenko Roter

SEKRETARIAT UREDNIŠTVA:

Adolf Bibič, Zvone Dragan, Albin Mahkovec, Boštjan Markič, Mojca Murko-Drčar, Zdenko Roter, Ivo Tavčar

OBLIKOVALEC:

Jure Cihlař

LEKTORJA:

Mojca Močnik, Rastko Močnik

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

Ljubljana, Titova cesta 102, tel. 341-589 in 341-461, int. 232

Uprava posluje za naročnike vsak torek in sredo od 9. do 14. ure

1973

3-4

NAROČNINA:

Za posameznike: letna 50 din, polletna 25 din; za organizacije: letna 80 din; za študente: letna 40 din; za tujino: letna 120, posamezen izvod 12 din; v prosti prodaji je cena enojne številke 6 din, dvojne 10 din

TEKOČI RAČUN:

50102-603-48090. Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo — za revijo Teorija in praksa; devizni račun FSPN: 50100-620-00133-32040-10-646 — za revijo Teorija in Praksa

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10 novinarskih strani, za članke in razprave do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani, za prispevke v rubriki »Brez ovinkov« do 5 strani; rokopisov ne vračamo

TISK:

ČGP »Delo«, Ljubljana, Titova cesta 35, januar-februar 1973

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja, let. 10, št. 3-4, str. 185—360, Ljubljana, marec-april 1973

vsebina

UVODNIK:

BOGDAN KAVČIČ: Tehnokratizem in samoupravljanje 187

ČLANKI, RAZPRAVE:

GOJKO STANIČ: Akcija zveze komunistov za visokošolsko reformo 196

MIROSLAV PEČUJLIČ: Marksizem in sociologija (I) 208

SLAVKO PODMENIK: O kadrovske politiki zveze komunistov 231

DRUŽBA IN ZNANOST:

Razprava: Ideologija, znanost, politika 246

POGLEDI, KOMENTARJI:

HUBERT POZARNIK: Na rob nekega posvetovanju 283

ADOLF BIBIČ: Še enkrat o posvetovanju o interesih 284

DRAGO ZAJC: Pomen družbenopolitične obveščenosti 286

MOJCA DRČAR-MURKO: Priprave na »veliki dvogovore« 290

STANKO MILOSEVIČ: Zavest in družbene razmere 294

DRUŽBA IN KULTURA:

VOJA VUKIČEVIČ: Socialna soodvisnost kulture in narodne obrambe 299

RUDI LEŠNIK: Vpliv prostega časa na oblikovanje osebnosti 315

ZVONE CAJNKO: Družbenomoralna vzgoja — nova študijska usmeritev na PA 325

MEDNARODNI ODNOSI:

BORIS VERBIČ: Kaj se skriva za evropsko idejo? 331

SOCIALISTIČNA MISEL PO SVETU:

UMBERTO CERRONI: Marcuse 344

PRIKAZI, RECENZIJE:

BOGDAN KAVČIČ: Sodobni sociološki problemi samoupravljanja v podjetjih (V. Vodopivec) 349

Iz domačih revij 354

BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN ČLANKOV:

Avtorski sinopsisi 359

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja, let. 10,
št. 2-4, str. 185—360, Ljubljana,
marec-april 1973

EDITORIAL

BOGDAN KAVČIČ: Technocracy and Self-Management 187

ARTICLES, STUDIES:

GOJKO STANIČ: The Action of the League of Communists for the Reform of Higher Schools 196
MIROSLAV PEČUJLIČ: Marxism and Sociology (I) 208
SLAVKO PODMENIK: Cadre Policy of the League of Communists 231

SCIENCE AND SOCIETY:

Discussion: Ideology, Science, Policy 246

VIEWES, COMMENTS:

HUBERT POŽARNIK: In the Margin of Some Consultation 283
ADOLF BIBIČ: Once More About the Consultation Concerning Interests 284
DRAGO ZAJC: The Importance of Socio-Political Information 286
MOJCA DRČAR MURKO: Preparations for the »Great Dialogue« 290
STANKO MILOŠEVIČ: Consciousness and Social Circumstances 294

CULTURE AND SOCIETY:

VOJA VUKIČEVIČ: Social Interdependence of Culture and National Defence 299
RUDI LEŠNIK: The Influence of Leisure on Formation of Personality 315
ZVONE CAJNKO: Socio-Moral Education — a New Direction of Studies at the Pedagogical Academy 325

INTERNATIONAL RELATIONS:

BORIS VERBIČ: What is Hidden Behind the European Idea? 331

SOCIALIST THOUGHT IN THE WORLD:

UMBERTO CERRONI: Marcuse 344

REVIEWS, NOTES:

BOGDAN KAVČIČ: Contemporary Sociological Problems of Self-Management in Enterprises (V. Vodopivec) 349
From domestic reviews 354

BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND ARTICLES:

Authors' Synopses 359

СОДЕРЖАНИЕ

ПЕРЕДОВАЯ СТАТЬЯ:

БОГДАН КОВЧИЧ: Технократизм и самоуправление 187

СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ:

ГОЙКО СТАНИЧ: Акция Союза Коммунистов за реформу высшего образования 196
МИРОСЛАВ ПЕЧУИЛИЧ: Марксизм и социология (I) 208
СЛАВКО ПОДМЕНИК: О политике кадров Союза Коммунистов 231

ОБЩЕСТВО И НАУКА:

Обсуждение: Идеология, наука, политика 246

ВЗГЛЯДЫ, КОММЕНТАРИИ:

ХУБЕРТ ПОЖАРНИК: Заметки по поводу одного совещания 283
АДОЛЬФ БИБИЧ: Еще раз по поводу совещания об интересах 284
ДРАГО ЗАЙЦ: Значение общественно-политической осведомленности 286
МОЙЦА ДРЧАР МУРКО: Подготовительные мероприятия к »большому диалогу« 290
СТАНКО МИЛОШЕВИЧ: Сознание и общественные условия 294

ОБЩЕСТВО И КУЛЬТУРА:

ВОЯ ВУКИЧЕВИЧ: Социальная взаимосвязь культуры и народной обороны 299
РУДИ ЛЕШНИК: Влияние свободного времени на образование личности 315
ЗВОНЕ ЦАНЬКО: Воспитание общественной нравственности включается в учебную программу ПА 325

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ:

БОРИС ВЕРЕВИЧ: Что таит в себе всеевропейская идея? 331

СОЦИАЛИСТИЧЕСКАЯ МЫСЛЬ В МИРЕ:

УМБЕРТО ЧЕРРОНИ: Маркузе 344

ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ:

БОГДАН КAVЧИЧ: Современные социологические проблемы самоуправления на предприятиях (В. Водошвец) 349
По страницам наших журналов 354

БИБЛИОГРАФИЯ КНИГ И СТАТЕЙ

Авторские синопсисы 359

Bogdan Kavčič

Tehnokratizem in samoupravljanje

1. Razširjeni pojem tehnokratizma

Če sodimo po dokaj raznoliki sodobni uporabi, klasična opredelitev vsebine pojma »tehnokratizem« ni več ustrezna. Tehnokratizem je kot gibanje v družbi nastal konec dvajsetih in v začetku tridesetih let tega stoletja. Je v bistvu reakcija tehnologov na krizo v ekonomski ureditvi družbe. Botrovali so mu uspehi množične proizvodnje na tekočem traku in s tem povezanega optimizma tehnologov. Na drugi strani pa je gospodarska kriza dajala vtis anarhičnosti v družbi, posledice neobvladanih tržnih zakonitosti so se kazale kot neučinkovitost obstoječe družbene ureditve. Najbrž ni pretirano reči, da je psihološki temelj tehnokratizma miselni transfer, da bi podobno popolnost, kot jo je za takratni čas kazala tehnologija, lahko dosegli tudi v družbi. Odtod zahteva »tehničnih ljudi«, da je treba tudi družbene odnose uravnati, urediti in usmerjati podobno kot v tehnologiji. Razočaranje nad krizo je bilo seveda največje prav pri tistih, ki so bili neposredni dejavni udeleženci organiziranja proizvodnje, ki je dajala tako optimistični videz in za svoj čas tudi velikansko produkcijo. Zato so bili tudi nosilci tega gibanja »tehnični ljudje«, tehnologi, organizatorji nove proizvodnje.

Danes pojma »tehnokratizem« ne uporabljamo samo ali predvsem za označevanje tendenc, da bi se družbeni odnosi

urejali s tehnološkimi zakonitostmi. Uporabljamo ga predvsem za označevanje specifičnega družbenega odnosa, tendence po urejanju globalnih družbenih razmer z vidika posamezne stroke, za poskuse vsiljevanja ciljev ali idealov posameznih strok kot splošnih ciljev družbenega razvoja. O tehnokratskih tendencah, odnosih oziroma vedenju govorimo takrat, kadar posamezne kategorije ljudi aktivno poskušajo cilje, zakonitosti ipd. posameznega delnega nazora o svetu vsiliti kot splošne cilje, ki se jim morajo drugi podrediti. Tako tudi nosilcev tehnokratizma ne najdemo več izključno — dvomljivo pa je tudi, če predvsem — med tehničnimi izobraženci, kot tehnokrate prav tako označujemo npr. ekonomiste, ki vidijo cilj proizvodnje le v dobičku, pravnika, ki vidi le črke pravilnikov in zakonov, kot npr. tehnologa, ki vidi le »strojni vidik« del, ne pa tudi potreb ljudi pri strojih.

2. Tehnokrati v boju za oblast

Lahko bi torej rekli, da gre tudi pri tehnokratizmu za vpliv logike stroke same, za posledice specializacije in delitve dela. Vsaka stroka ne opredeljuje samo zakonitosti svojega področja, ampak zaradi povezanosti svojega predmeta s predmeti drugih strok oblikuje tudi širše zakonitosti. Jasno je tudi, da ukvarjanje z neko stroko osvoji človeka, da deluje v njej in zanjo dela in da s tega vidika tudi gleda na druge vidike sve-

ta okrog sebe. To ni tisto, kar je predmet družbene in politične kritike tehnokratizma. To ni tisto, zaradi česar je tehnokratizem nezdružljiv s samoupravljanjem in zaradi česar bi bil ogrožen razvoj samoupravnih odnosov.

Nesporno je, da samoupravna družba mora, da bo in da že zdaj razvija tehnologijo, da je večja potrošnja cilj tudi samoupravne družbe. Seveda ne cilj kot ideal, pač pa kot sredstvo za doseg drugih ciljev — idealov. Zaradi tega tudi ni sporno, da samoupravna družba potrebuje strokovnjake. Tudi naša družba veliko vlaga, pa najbrž še premalo, v vzgojo in oblikovanje strokovnjakov. Potrebujemo tudi vrhunske strokovnjake, potrebujemo specialiste itd. Boj proti tehnokratizmu in obsodba tehnokratizma torej ni niti boj proti strokovnjakom v celoti, niti proti tehnični inteligenci, niti proti znanju, niti proti boljšemu, lažjemu življenju itd.; čeprav imamo tudi ljudi, ki ga tako razumejo ali se celo vedejo, kot da ga tako razumejo. Boj proti tehnokratizmu ne more potekati v obliki in s pozicij primitivizma, neznanja, revščine, diletantizma ipd. Posledice primitivizma so prav tako hude in nesprejemljive kot posledice tehnokratizma, če ne celo hujše. Boj proti tehnokratizmu je boj proti temu, da bi oblast in s tem odločilen vpliv na določanje ciljev globalnega družbenega razvoja dobili ljudje, katerih pogled na svet je delen, omejen na ozke zakonitosti in

cilje ene stroke. To je v podjetju npr. boj proti tistim, ki vidijo le stroje, ali tistim, ki vidijo le dobiček, ali tistim, ki vidijo le pravila itd. — ne pa ljudi, delavcev, ki svobodno združujejo delo s proizvodnimi sredstvi. Ob obravnavanju tehnokratizma torej ne moremo mimo vprašanja oblasti, mimo boja za oblast. Oblast, ta, kot pravi Cankar, živa in vsem razumljiva beseda, je tisto, kar omogoča uresničevanje lastnih interesov tudi mimo ali celo proti interesom drugih. Zato se prav ob vprašanjih porazdelitve oblasti tehnokratizem srečuje z drugimi -izmi (birokratizmom, politokratizmom, logokratizmom, firerstvom itd.), katerih skupni imenovalac je boj za to, da bi si oblast nad ljudmi in sredstvi pridobila majhna zaprta skupina (klika), ki bi tako lahko uresničila svoje interese na račun drugih. Tako kot birokratom je tudi tehnokratom večina delavcev v podjetju, občanov v tej ali oni skupnosti itd. le sredstvo za uresničevanje njihovih lastnih ciljev. Ker pa je to sredstvo živo, ker ima svoje lastne interese, je treba izdelati tudi ustrezne tehnike za manipuliranje z njim. Torej postopke, kako pripeljati samoupravljalce »žejne čez vodo«.

3. Razvito samoupravljanje — ovira tehnokratizmu

Samoupravljanje po definiciji pomeni, da družbene zadeve upravljajo vsi člani družbe enakopravno. Samoupravljanje

je torej v temelju nezdružljivo s parcialno diktaturo posebnih grup in skupin nad večino. Odpravlja ne samo bogove, ampak tudi vero kot princip — odpravlja vsakršno religiozno odtujenost človeka. Odpravlja posebljene vire resnice, ki jim nihče ne sme oporekati. Namesto starih bogov krščanstva in drugih religij ne postavlja novih, tudi ne dovoljuje, da bi se posamezniki sami začeli oklicevati za »bogove«. Namesto tega postavlja živega, čutečega človeka, ki sam skupaj z drugimi ureja svoje življenjske razmere in družbene odnose v skladu z objektivnimi možnostmi in pogoji. Zato razviti samoupravni odnosi pomenijo učinkovito sredstvo tudi proti tehnokratizmu.

Seveda se zgornje nanaša predvsem na samoupravljanje kot cilj, kot ideal. Samoupravljanje kot današnje stanje pomeni šele prve korake v uresničevanju tega ideala. Zato je tudi tehnokratizem, podobno kot drugi -izmi in -stvi realna nevarnost. Upiranje tehnokratskim in drugim deformacijam v družbenih odnosih pa zahteva ustrezno organizacijo družbe, če naj bo uspešna.

Morda kaže še enkrat poudariti, da cilj, ideal samoupravne družbe ni revna, pač pa bogata družba z visokim družbenim in individualnim življenjskim standardom. Takšna družba je mogoča samo v primeru, če bo proizvodnost dela bistveno večja. Z drugimi besedami, moderna tehnologija je nujnost, s katero moramo ra-

čunati. Šele moderna tehnologija bo osvobodila človeka naporenega in nizko produktivnega fizičnega dela in zmanjšala potreben delovni čas na tako nisko stopnjo, da bodo uresničeni pogoji za sodelovanje večine pri upravljanju. Moderno tehnologijo bodo seveda lahko tehnološko upravljali le ustrezno kvalificirani strokovnjaki. Čeprav moderna tehnologija nima sama po sebi nič skupnega s tehnokratizmom, pa kaže poudariti, da bo imela zaželene posledice (večja osvoboditev človeka izpod vpliva materialij) le, če bo družba ustrezno organizirana.

Bojazen pred tem, da bi tehnika zaslužnija človeka, je prav tako stara kot optimizem v vsemoč tehnike, ki da bo z razvojem razrešila vse probleme človeštva. Danes postaja ta dilema stvarna dilema. Znanost je dosegla tisto stopnjo razvoja, ko človek ne sme več storiti vsega, kar zmore, ko se mora zavestno omejevati. Zato je vprašanje družbenih vrednot in ciljev vse bolj pomembno. Humanizem ni tehnološka nuja, pač pa daje moderna tehnologija le tehnološko možnost za uresničitev humanistične družbe objektivno in subjektivno kar najmanj odtujenih ljudi.

Zato je tudi nesprejemljivo razlagati samoupravljanje kot samo spontano, z ničimer omejeno in neorganizirano dejavnost. Takšno liberalistično-anarhistično pojmovanje samoupravljanja je pravzaprav njegova negacija. Samoupravna družba je visoko organizirana

družba, svoboda samoupravljalcev pa omejena s svobodo drugih samoupravljalcev. To se pravi, da ni cilj spontana participacija, ampak zavestno, organizirano prizadevanje za dosego skupnih ciljev. Seveda pa to tudi ni diktirana uniformiranost v mišljenju in vedenju. To je posebno pomembno zaradi načela, da smo samoupravljalci vsi, prav tako tehnični strokovnjaki kot kvalificirani ali nekvalificirani delavci. Eni in drugi so nosilci deloma skupnih, deloma pa posebnih interesov. Samoupravni položaj enih in drugih pomeni, da bodo med seboj vsklajevali posebne interese, toda enakopravno — na samoupraven način, s samoupravnim sporazumevanjem, ne pa prevladovanjem enih ali drugih.

Organiziranost zmanjšuje obseg individualne svobode ravnanja. Toda v samoupravni družbi teh omejitev ne določa nihče razen samoupravljalcev samih. Zavestno podrejanje pa ni v nasprotju s spoznano možnostjo (kakor definiramo svobodo). Seveda le v nujnem obsegu.

4. Kdo so nosilci tehnokratizma

Uspesno upiranje tehnokratskim tendencam v delovnih organizacijah zahteva, da odkrivamo in prepoznavamo njihove nosilce. To je tista stopnja boja proti tehnokratizmu, ki jo pri nas vse preredko opravimo. Laže je ostati na ravni splošne teoretične kritike, ki je lahko

tudi zelo ostra (da ne rečem zmerjaška), kot pa kritiko nasloviti na konkretne osebe in konkretne odločitve. Ob praktičnih primerih in konkretnih osebah ni več mogoče ostati na ravni gromovništva, ampak za praktično ravnanje dokazati, da ni ustrezno. Ob tem pa trčimo na obstoječo strukturo oblasti in interesov ter na mehanizme, ki so zgrajeni za varovanje te strukture oblasti in interesov. Tehnokratizem tako dobi praktično borišče in praktičen izraz kot boj za ohranitev obstoječe porazdelitve moči.

Empirične sociološke raziskave vedno znova kažejo, da je v naših delovnih organizacijah največ moči dejansko skoncentrirane v zgornjem delu vodilne linije (direktor in direktorji sektorjev). Ta je v poprečju močnejši kot pa samoupravni organi in drugi organizirani viri moči. Posebej kaže poudariti, da dominantni položaj vrha vodilne linije pri nas ni, vsaj ne predvsem, posledica individualnih hotenj in nazorov delavcev, ki so na teh delovnih mestih. Čeprav tudi vpliva osebnostne in interesne strukture posameznikov ne gre prezreti, je takšen položaj vrha vodilne linije le predvsem rezultat obstoječe hierarhične organizacije dela. Lahko bi rekli, da je uvedba samoupravljanja sicer dokaj zmanjšala hierarhijo tudi v organizaciji dela, ni pa je še premagala. V vodilnih položajih je razen monopola operativnega ukrepanja v podjetju združen tudi monopol informacij in znanja. Raziskave nam

vedno znova kažejo, da položaj delavcev v strokovnih službah ni bistveno različen od delavcev v proizvodnji, četudi so to strokovnjaki. Zato se tudi njihov nazor o odnosih v podjetju ne razlikuje bistveno od nazora delavcev v proizvodnji. Pač pa se od položaja strokovnjakov bistveno razlikuje položaj vodij teh služb. Vodje služb uporabljajo znanje in dosežke (informacije) strokovnjakov. Praviloma so te informacije dostopne samoupravnim organom in kolektivu šele prek vodij. V sedani organizaciji dela bistveno drugače tudi ne more biti.

Nosilce tehnokratskih tendenc bomo iskali predvsem med tistimi, ki imajo toliko moči, da jih lahko uresničujejo. To se pravi, predvsem v vrhu vodilne linije. To pa seveda ne pomeni, da ne more biti tehnokratsko usmerjen tudi kak drug center moči v podjetju. Lahko je to tudi delavski svet, vodstvo sindikata ali partije, zlasti pa razni kolektivni izvršilni organi. Pač glede na njegovo moč in na to, kdo ga sestavlja. S »kdo« mislim predvsem osebnostno, izobrazbeno in interesno strukturo članov.

Ali lahko srečamo tehnokratske tendence tudi pri delavcih? Nihče ni imun za to, zlasti če ne postavimo (umetnih!) izločilnih pogojev (npr. najnižja stopnja izobrazbe). Vendar so te tendence pri delavcih danes malo verjetne vsaj iz dveh razlogov: imajo premajhno moč, da bi jih lahko uveljavljali, in prenizek življenjski standard. Zato so pri delavcih pogostejše

uravnilijske, delitvene ipd. tendence.

Pri tem seveda ne upoštevamo primerov, ko so delavci zaradi nizkega znanja in skope obveščeniosti predmet manipulacije posameznikov in sprejmejo ali podprejo tudi najbolj tehnokratske sklepe. Zlasti to velja za delavce v organih samoupravljanja. Tak primer je npr. potrditev predloga o znižanju oziroma naraščanju osebnih dohodkov zaradi modernizacije — po kateri je ostala vrsta delavcev brez dela. Menim, da prav povečana neposrednost samoupravljanja prinaša s seboj tudi nevarnost večje in lažje manipulacije z delavci.

5. Nekaj pojavnih oblik

Tehnokratske tendence pogosto odkrijemo v obliki tako imenovanih »interesov podjetja«. Ti naj bi bili različni od interesov kolektiva. Nosilci interesov so lahko le živi ljudje, ne pa stroji in stavbe. Zato nas analiza takih »interesov podjetja« navadno pripelje do prevladujočih interesov neke skupine zaposlenih, navadno spet vrha vodilne linije. Ta del zaposlenih ima — spet zaradi položaja v organizaciji dela in monopola nad informacijami ter ne nazadnje tudi višjega življenjskega standarda — lahko drugačne interese kot drugi del kolektiva. Praviloma so to res tudi dolgoročnejši interesi, bolj v skladu z logiko funkcioniranja delovnega sistema in splošnejšimi (družbenimi) interesi.

Vendar ni razloga, da bi jih hipostazirali kot nekaj nedotakljivega. Prav tako ni res, da so vodilni neke vrste sublimacija samo dolgoročnih družbenih interesov, delavce pa zanima samo kuverta. Kuverta pravzaprav enako zanima vse, le da je njena relativna debelina za delavce (zaradi absolutne tankosti) življenjsko pomembnejša. Višji standard pomeni zadovoljitev poglavitnih potreb in možnost, da se oblikujejo višje, družbeno pogojene potrebe. Večje znanje, razgledanost in obveščeniost pa omogočajo celovitejše dojetanje in razumevanje stvarnosti. Zato bolj izobraženi tudi bolj neposredno vidijo povezanost in medsebojno odvisnost med kratkoročnimi in dolgoročnimi interesi. Niso pa niti edini niti izključni nosilci dolgoročnih interesov.

Kot nam kažejo empirični podatki, se je v zadnjih letih »poprečna« samoupravna zavest delavcev okrepila. V čedalje večji meri in čedalje širši krog sprejema družbene norme o samoupravnih odnosih tudi kot svoje osebne norme. Ta proces internalizacije družbenih norm v zavest posameznika poteka hitreje, kot pa mu sledijo dejanski samoupravni odnosi. Zato se tudi ohranja ali celo narašča nezadovoljstvo delavcev z dejanskimi odnosi in položajem. Temu v veliki meri botruje tudi zaostajanje v rasti življenjske ravni zaposlenih in njihovih družin ter druge posledice naših gospodarskih težav. Zato se boj za oblast zaostre. Pomemben delež ima

pri tem tudi uresničevanje ustanovnih amandmajev, ki ga ni mogoče razumeti drugače kot utrjevanje in večanje oblasti delavcev, kot večjo resnično in neposrednejšo udeležbo delavcev v upravljanju delovnih organizacij.

Ob ustanavljanju temeljnih organizacij združenega dela v večjih podjetjih postaja vse bolj jasno, da se ne bo mogoče izogniti povečanemu vplivu delavcev na odločitve o uporabi sredstev. Da bi se temu izognili, so ponekod izumili poseben mehanizem, ki močno spominja na »plebiscitarno diktaturo«. Gre za to, da se vodstvo, poslovni odbor ali celo izvršilni odbor (kot kolektivni izvršilni organ) skupnosti TOZD neposredno obračajo na delavce, kadar gre za pomembnejše odločitve. Torej delavci naj mimo obravnave na skupščini TOZD v drugih samoupravnih organih neposredno odločajo o dohodku in zlasti o porabi. Na prvi pogled zelo demokratična rešitev, ki pa skriva v sebi zelo prefinjen mehanizem manipulacije. Gradi na tem, da je nepoučeno množico z demagogijo lahko zavesti, nasproti bolj kvalificiranim samoupravnim organom pa si s tem okrepiti položaj. Zato bo treba vztrajati, da bodo izvršilni organi res izvršilni organi samoupravnih organov, ne pa oblast nad njimi. Izkušnje z zbori kolektivov ipd. kažejo, da je manipuliranje z večino resna nevarnost.

Zadnja leta so prinesla še eno »samoupravno« preseneče-

nje. V mislih imam tako rekoč nepričakovane izbruhe nezadovoljstva, konflikte in krize v odnosih v nekaterih »dobrih« podjetjih. To so podjetja z visokimi osebnimi dohodki delavcev, z nadpovprečno oziroma vsaj zadovoljivo kadrovske sestavo, z visoko akumulativnostjo brez večjih zadolžitev; podjetja, ki jih nelikvidnost in stabilizacija nista občutneje prizadeli itd. To so obenem podjetja, ki so dajala videz notranje konsolidarnosti kolektiva, urejenih razmer brez opaznejših konfliktov, praktično brez fluktuacije. Naenkrat pa so izbruhnile notranje razprtije, ponekod celo štrajki, odstopi posameznikov, kaznovanja, pritožbe, maratonske seje samoupravnih organov, zunanje intervencije ipd. Kaj se je zgodilo?

Pri proučevanju takih primerov se je pokazalo, da gre za poseben tip notranjih odnosov, ki se je spričo novejših dogajanj v družbi začel krhati in razpadati. Značilnosti tega tipa so predvsem tele: 1. oblast je bolj kot drugje koncentrirana v vrhu vodilne linije; 2. samoupravljanje je nadpovprečno omejeno le na socialno politiko in delitev osebnih dohodkov; 3. poslovna uspešnost ali poseben položaj na trgu omogočata poleg visoke akumulacije tudi visoke osebne dohodke; 4. seznanjenost delavcev z razmerami v podjetju je tako nizka, da je skoraj ni; 5. politične organizacije vegetirajo; 6. edini motivacijski in integracijski de-

javnik za večino v kolektivu je osebni dohodek. Kaže, da je prav nadpovprečno visok dohodek zadoščal za to, da je bil v kolektivu relativen mir. Visoko nadpovprečen dohodek je bil tudi stalna tarča napadov od zunaj. Prav ti napadi so še olajšali zgraditi obrambne mehanizme kolektiva. Ogroženost od zunaj je, tako kot ponavadi, povečala notranjo kohezivnost.

Samoupravni sporazumi o delitvi dohodka in osebnih dohodkov so med drugim imeli tudi to posledico, da so se začeli bolj izenačevati osebni dohodki med podjetji in panogami. Tako so tudi v teh »dobrih«
podjetjih osebni dohodki stagnirali in se začeli približevati povprečju. Postali so torej manj nadpovprečni. S tem pa so zgubili svojo motivacijsko in integracijsko moč. Moč je zgubil tako rekoč edini motivator. To pa je — ob drugih družbenih prizadevanjih za razvoj samoupravljanja — bilo dovolj, da so se delavci »prebudili«
in začeli opazovati svoj položaj kompleksneje, ne samo skozi osebne dohodke. Sledili so že opisani konflikti.

Primeri teh podjetij ne moremo kratkoma oceniti samo kot posledico tehnokratskih odnosov. Marsikje je vodstvo celo poskušalo na razne načine prebuditi samoupravne organe in aktivirati delavce. Seveda brez posebne vztrajnosti in brez jasno opredeljenega cilja in smisla. Nedvomno pa gre tudi za svojevrstno izrazno obliko tehnokratske deformacije upravljanja.

6. Kako proti tehnokratizmu

Iz tehnološke razvojne logike sledi verjetnost, da se bodo tehnokratske tendence pojavljale še dolgo. Njihovi nosilci bodo še vedno predvsem tehnologi. Rekli smo že, da so tehnologi nujen sestavni del vsake moderne družbe, brez njih danes družba ne more več obstajati. Niso pa niti nujno niti samo oni nosilci tehnokratske miselnosti. Razvoj tehnologije bo povečal produktivnost človekovega dela in s tem ustvaril možnost tudi za bolj razvite samoupravne odnose. Kako se torej kaže organizirati, da bi se lahko uspešno upirali tehnokratizmu?

Menim, da predvsem na dva načina: z razvijanjem odnosov resničnega sodelovanja udeležencev delovnega procesa pri upravljanju in s čimbolj neposrednim samoupravljanjem. Sodelovanje enakopravnih udeležencev je mogoče doseči le ob enakomernejši porazdelitvi oblasti med nosilce različnih interesov. To pa po vsej verjetnosti zahteva decentralizacijo odločanja o sredstvih, skratka, večjo neposrednost samoupravljanja. Splošni pogoj za to je večja stabilnost in obvladanost nacionalnih gospodarskih gibanj. Sedanje stopnje in gibanja na tem področju pa imajo na samoupravljanje lahko le podobne učinke kot izredno stanje ob poplavih za ogrožene. Vse je podrejeno le cilju, kako preživeti. In v takih razmerah je za nekatere že nekaznovana kri-

tika vedenja vodilnih dokaz najčistejše demokracije za delavce.

Prav gotovo pa se proti tehnokratizmu ne moremo uspešno boriti s kvalitativno enakih pozicij birokratizma, politokratizma ipd. Te tendence se včasih spopadejo v boju za oblast, včasih pa se vzajemno podpirajo in si oblast bratsko delijo. Vse pa so pravzaprav enako nezdržljive s samoupravljanjem. Seveda, nezdržljive z resničnim samoupravljanjem. To posebej poudarjam, ker vsaka od teh koncepcij gradi tudi svojo verzijo »samoupravljanja«. Če tehnokrati mislijo, da so upra-

vičeni do oblasti zato, ker se pač spoznajo na tehnologijo, delavci pa ne, si tudi politokrati zamišljajo samoupravljanje po svoje. Samoupravljanje si predstavljajo tako, da oni sami, mimo drugih, kot najnaprednejši, naj... naj... itd. oblikujejo odločitve, delavci pa jim morajo prostovoljno slediti in jim vneto pritrjevati. Če pa je kdo kritičen, je to že odpor proti »zgodovinskim« težnjam itd.

Resnično samoupravljanje je torej edino učinkovito orožje ne samo proti tehnokratom, ampak tudi proti drugim podobnim ideologijam.

Akcija zveze komunistov za visokošolsko reformo

Smo na začetku javne razprave o idejnopolitičnih vprašanih razvoja visokega šolstva v samoupravni socialistični družbi, ki jo organizira zveza komunistov Slovenije. Razprava omogoča odprto soočanje vseh temeljnih dilem, ki so povezane z razvojem visokega šolstva in tudi vseh temeljnih pogosto zelo različnih idejnih in političnih konceptov, ki so navzoči v akcijah za reformo visokega šolstva. Vrsta vprašanj, ki jih teze postavljajo, pa je že dalj časa navzoča v praktični politični in samoupravni akciji. Zato se že danes soočamo tako z uresničevanjem teh tez kot tudi z odprtimi problemi v procesu uresničevanja. Smisel tega sestavka je dvojen: na eni strani bi rad postavil nekatera vprašanja, za katera se mi zdi, da so ostala še vedno premalo razčiščena; drugič pa bi rad razkril nekaj praktičnih odprtih dilem, s katerimi se soočamo v praktični dnevni aktivnosti pri reformiranju visokega šolstva. Razumljivo je, da nima pomena, če ponavljamo spoznanja in ideje, ki so že napisane v tezah. To razpravljanje torej domneva, da bralci poznajo teze.

Zakaj teze?

IX. kongres ZKJ je postavil nalogo, da za področje visokega šolstva izdelamo podroben koncept za sodobno visokošolsko izobraževanje. Ta naloga izhaja na eni strani iz spoznanja, da je uspešen razvoj samoupravnega socializma bistveno odvisen tako od razvoja socialističnih samoupravnih družbenoekonomskih in političnih odnosov kot tudi od uveljavitve znanstveno tehnološke revolucije in z njima tudi povezan. To vse zahteva od zveze komunistov, da vsem sredstvom in pogojem, ki odpirajo možnosti osvobajanja človeka, in izobraževanje je eden bistvenih vzvodov za osvoboditve, posvečajo v svoji politični akciji vse večjo načelno in praktično pozornost.

Dosedanji reformni poskusi so nam prinesli tudi nekatere skušnje. Predvsem smo ugotovili, da je zelo težko kaj storiti v visokem šolstvu, če ne upoštevamo temeljnega soglasja, globlje motiviranosti

samih visokošolskih delavcev in študentov pa tudi širše, za visoko šolstvo življenjsko zainteresirane družbe. Doslej smo namreč predvsem z državnimi posegi največ storili v ekstenzivnem razvoju visokega šolstva. V tem sklopu se je visoko šolstvo razmahnilo, marsikje se je dvignila tudi znanstvena raven. Toda problemi v odnosu teorija — praksa, oziroma visokošolski študijski proces ter praktične potrebe po strokovnih kadrih, vprašanja samoupravnih odnosov, socialistične vzgoje, vprašanja študenta kot subjekta učno-vzgojnega in samoupravnega procesa, učinkovitost visokošolskega sistema, njegova zaprtost za nekatere socialne sloje — odpirajo pred nami vprašanje neučinkovitosti naših dosedanjih poskusov reformiranja oziroma preobrazbe našega visokega šolstva v socialistično, sodobno in učinkovito visoko šolstvo. Postavlja se zato osrednje vprašanje mobilizacije tistih družbenih sil, ki je v njihovi moči, da spremenijo obstoječe razmere, in seveda vprašanje objektivnih možnosti.

Zato smo se dela na teh tezah lotili tako, da smo v procesu nastajanja koncepcije skušali zajeti kar se da širok krog pedagoških in znanstvenih delavcev, publicistov in političnih delavcev ter zainteresirane širše strokovne javnosti. Od vsega začetka želimo, da bo tako nastajanje koncepta kot tudi njegovo uresničevanje stvar tistih, ki naj bodo, oziroma so lahko ustvarjalci te politike. Vsakdo mora najti svoje mesto. Veliko nas je opozarjalo na obsežnost in preveliko podrobnost tez. Toda zavedamo se, da so teze še vedno zelo splošne v odnosu na konkretno aktivnost. Narava visokošolske reforme je taka, da zahteva izrazito ustvarjalno aplikacijo na vsakem konkretnem delovnem mestu, pri vsakem visokošolskem učitelju posebej. Če ne bo večina najbolj delavnih, samoupravno in socialistično usmerjenih visokošolskih delavcev, študentov ter drugih dejavnikov sprejela tega programa, potem nam je uspeh akcije vnaprej znan. Pristali bomo na nekaterih drobnih ukrepih; majhen del visokega šolstva se bo pognal naprej, večina pa bo zaostajala in postopno se bo pozabilo na začeto akcijo; formalno se bomo strinjali z načrtanim programom, v konkretnem pa bomo ostali pri starem.

Kdo bo uresničeval teze?

V javni razpravi se ne postavlja toliko vprašanje, ali je tisto, kar se zahteva v tezah, dobro ali ne, v temeljih se ideje tez sprejemajo. Morda se zdijo nekemu še premalo radikalne, nekemu preveč. Vendarle se postavlja osrednje vprašanje, *kdo bo uresničeval ta koncept*. Ali imamo socialne sile, tako strukturo interesov, da nam bo to mogoče izvesti? Ali imamo na voljo tudi ustrezna materialna sredstva in pogoje?

Ker se zavedamo, da je največ nerešenih problemov prav v odnosu visoko šolstvo in družbena oziroma proizvodna praksa, ali

drugače, ker se zavedamo, da je prav od pravilne zastavitve teh odnosov bistveno odvisen razcvet visokega šolstva, ki ustreza naši proizvodnji, se v okviru javne razprave zavzemamo za široko družbeno pozornost, za to, da o tem spregovorijo delavci v delovnih organizacijah, da se tem vprašanjem posvetijo množično diplomanti višjega in visokega šolstva. Zakaj samo s tako široko mobilizacijo vseh socialnih sil znotraj združenega dela lahko upamo na nekatere globlje, trajnejše in temeljitejše reformne akcije. Od tod naš napor, da razpravo ne bi omejili zgolj na visokošolske kroge, ampak da bi jo razširili v proizvodne delovne organizacije in v občine. Od tod naš napor, da to ne bo samo razprava članov zveze komunistov, temveč vseh organiziranih socialističnih sil v okviru množičnih političnih organizacij, strokovnih društev in samoupravnih organov.

Enoten program je seveda pomemben tudi zato, ker bomo z njegovo pomočjo dosegli ustvarjalno poenotenje naporov množice dejavnikov in smiselno koordinacijo aktivnosti. Skupaj moramo določiti prioriteto akcij in se skupaj lotiti glavnih političnih odporov. V teh procesih, sredi katerih smo že danes, ima subjektivni dejavnik, predvsem sama zveza komunistov, bistveno idejnopolitično vodilno vlogo.

Dialektika odnosov med visokošolskim študijem in proizvodno ter družbeno prakso

V inovacijskem procesu, ki poteka od novega spoznanja prek prenosa novega spoznanja v vzgojno-izobraževalni proces pa do praktične uporabe tega spoznanja v proizvodni ali družbeni praksi, ima prav v našem slovenskem prostoru ta vmesni člen, se pravi organiziran študijski proces, izjemno mesto. V odnosu teorija-praksa, prenos znanja — njegova človeka vredna aplikacija nastaja vrsta zelo zapletenih protislovij. V naši samoupravni, revolucionarni družbi moramo zavestno razpletati ta protislovja ter jih usmerjati k našemu temeljnemu družbenemu smotru, tj. osvoboditvi človeka, torej k humani, samoupravni socialistični družbi. Preden se torej lotimo izredno zapletenih problemov delovanja inovacijskega procesa, se moramo opredeliti glede temeljnega smotra. Naša opredelitev je v tezah zelo nedvoumna in jasna. Tako revolucionarna družba in tehnološka praksa kot tudi praksa znanstvenega raziskovanja in pedagoškega dela v visokem šolstvu samem mora biti podrejena smotrom samoupravne socialistične družbe, procesom osvoboditve človeka, tj. komunistične družbe.

Vnaprej pa nam mora biti jasno, da je nemogoče postaviti vprašanje, kaj je prej — teorija ali praksa, vèdenja ali aplikacija znanja; ali pa celo, da bi si postavili vprašanje, kdo naj bo komu podrejen oziroma nadrejen. Taka zastavitve vprašanja lahko da samo napačne odgovore. Zakaj odvisnost in vzajemnost teorije in prakse, oziroma visokega šolstva in celotne proizvodne in družbene

prakse v razvoju proizvodnih sil in socialistične revolucije je immanentna, enega brez drugega ni, eno je pogoj za drugo in njegovo sredstvo.

Ta vprašanja ni mogoče postaviti kot vprašanja ugleda. Napačna zastavitev vprašanja bi samo pospešila razvoj tistih že zdaj navzočih negativnih teženj, ki odsevajo v najrazličnejših oblikah elitizma in monopolizma v nekaterih visokošolskih krogih, v obliki akademske odtujenosti potrebam prakse, v zaprtosti, v nezaupanju do delavcev na drugih delovnih področjih. Na drugi strani pa bi tak pristop dejansko okreplil tehno-birokratske strukture v državi, v interesnih skupnostih in v proizvodnih delovnih organizacijah, okreplil bi pragmatizem. Tako bi se okrepile tiste težnje, ki bi visoko šolstvo in celotno proizvodno prakso postavile na slepa pota. Vse skupaj pa bi nas lahko pripeljalo v tehnološki in družbeni neokolonialni položaj do razvitega sveta.

V razpravi, ki smo jo imeli o tezah o raziskovalnem delu v samoupravni socialistični družbi, smo prišli do precej enotnih spoznanj o dejstvu, da med teorijo in prakso obstoji objektivno dialektično protislovje, ter da je predvsem vprašanje subjektivnih sil, v našem primeru predvsem zveze komunistov oziroma celotnega dejavnika socialistične zavesti, v katero smer se razpletajo ta protislovja.

V razvijanju teh odnosov mora imeti organiziran zavestni dejavnik temeljno vlogo. Biti mora nosilec spoznane nujnosti. Odgovarjati mora na vprašanja o smereh socialistične revolucije, o poteh osvoboditve človeka ali o nevarnostih njegovega zasužnjevanja in odtujitve. Danes mora odgovoriti na vprašanja o smereh razvoja sil znanstveno-tehnološke revolucije, o temeljnih smereh raziskovalnega dela in o poteh študija. Nenehen proces spoznavanja nujnosti je podlaga za vse temeljne družbenoekonomske in politične odnose znotraj združenega dela v odnosu do tega družbenega področja. Blagovno-tržni odnosi sami na sebi ne ustrezajo in niso sposobni urejati in usmerjati družbenega razvoja na tem področju tako, da bi ustrezal socialni in tehnološki revoluciji. To seveda ne more pomeniti, da bomo zašli na raven subjektivizma, toda te odnose bomo najustrezneje urejali na podlagi spoznanih materialnih in duhovnih potreb delavskega razreda in delovnih ljudi.

Prav zato razumemo načrtovanje kot stalni proces in tudi prvi pogoj za urejanje in omogočanje samoupravnih družbenoekonomskih odnosov v združenem delu, za racionalno porabo sredstev in uresničenje načela nagrajevanja po delovnih rezultatih. Dogovarjanje znotraj združenega dela kot nenehen proces ter na tej podlagi sklenjene medsebojne pravice in odgovornosti enakopravnih partnerjev, to je pot za razrešitev zapletenih problemov. Interesne skupnosti, dogovori in sporazumi naj bodo konkretne oblike in mesta organizi-

ranega dogovarjanja znotraj združenega dela. Ustavna reforma nam omogoča uresničevanje teh poti in možnosti.

V dosedanji ustavni reformi smo posvetili osrednjo pozornost vprašanjem odtujenosti tistih birokratskih in tehnokratskih struktur, ki imajo na voljo predvsem odtujena finančna sredstva. Temeljna sredstva ustavne reforme in politična akcija zveze komunistov naj omogočita delavskemu razredu uspešen odpor zoper procese odtujitev te vrste. Menim pa, da smo premajhno pozornost posvetili drugim oblikam razlaščenja delavskega razreda. Razprava o visokem šolstvu odpira možnosti konfrontacije z monopolom nad znanjem in nad informacijami ali monopolom nad možnostjo, da nekdo lahko pridobi znanje, nekdo drug pa tega ne more. Odpiramo vprašanja monopolov, ki preprečujejo ustvarjalno vlogo strokovnih delavcev, diplomantov visokega šolstva v proizvodni praksi.

Temeljni premislek v naši praktično politični, ustavni in samoupravni akciji naj torej velja tudi vprašanjem sredstev, oblik, taktike in strategije boja zoper monopole te vrste. Zakaj kolikor bo večji pomen znanja in informacij v družbi — in ta pomen je v naši družbi vedno večji — toliko pomembnejši bo boj vseh revolucionarnih sil prav zoper uzurpacije te vrste. Že danes izvira precejšen del monopola nad samoupravljanjem na temelju monopola informacij in vedenja. Zato je prav vprašanje podružbljanja visokega šolstva oziroma masovnega izobraževanja delavskega razreda že danes eno osrednjih revolucionarnih vprašanj.

Družbeni pogoji za reformo in sredstva akcije

Sama usmeritev na intenzivno gospodarjenje dejansko omogoča razcvet visokega šolstva. Gospodarska nestabilnost, inflacija to onemogočata. Visoko šolstvo je vrh piramide celotnega šolskega sistema. Če celoten vzgojnoizobraževalni sistem ni dovolj demokratičen, ustvarja velike razlike v možnostih za pridobitev izobrazbe, potem lahko visoke šole store le nekatere delne popravke. Pri tem pa je seveda celotno visoko šolstvo bistveno odgovorno tudi za bolj demokratično koncipiran šolski sistem. Ob teh širših družbenih razmerah pa je treba posebej omeniti dve sredstvi za uresničitev naše politike — v tezah jih omenjamo celo vrsto:

1. Postavitev družbenoekonomskih odnosov na temelje dolgoročnega načrtovanja znotraj združenega dela, na podlagi stroškov, potrebnih za študij, ter na pogodbene odnose, ki morajo natančno določiti odgovornost in obveznosti.

2. Zastavitev kadrovske politike v samem visokem šolstvu tako, da bodo na mesta visokošolskih učiteljev prihajali dejansko tisti kadri, ki ustrezajo vsem trem postavljenim merilom, tj. merilu znanstvene ustvarjalnosti, pedagoške sposobnosti, in ki bodo vzgajali in usmerjali ter delovali za razvoj socializma.

Skušnja nas uči, da tam, kjer so kadrovska vprašanja dobro rešili, tudi po pravilu ni toliko problemov; odnosi med visoko šolo in proizvodno prakso se urejajo, študij je na višini in še kar učinkovit. Ni tako malo ljudi pri nas pa tudi ne po svetu, ki dejansko identificirajo vprašanja reforme univerze kar s kadrovskim vprašanjem. Sodimo, da ni prav, če je to vprašanje v celoti prepuščeno samo delavcem, ki že danes delajo v visokem šolstvu.

Ob praktičnih težavah uresničevanja interesnih skupnosti

Uresničevanje ustavno opredeljenih interesnih skupnosti in samoupravnega dogovarjanja je pred nami. Pri tem se odpira množica konkretnih vprašanj. Npr.: vprašanje določitve delovnih organizacij, ki naj se sporazumevajo z neko višjo ali visoko šolo. Kaže, da bo zmagalo merilo pretežne dejavnosti neke proizvodne delovne organizacije. Na vrsti delovnih področij in študijskih usmeritev se institucije praktično pokrivajo, npr. celotno zdravstveno področje, največji del profilov za vzgojo in izobraževanje. Tudi pri številnih tehnoloških usmeritvah se da najti delovne organizacije, ki v veliki meri zaposlujejo prav posebne strokovne kadre, npr. gozdarstvo, gradbeništvo, strojna industrija itd. Pri številnih študijih pa je izredno težko določiti tisto proizvodno delovno organizacijo, ki zaposluje samo diplomante ene vrste. Zaenkrat predlagamo tako interesno skupnost visokega šolstva, ki naj usklajuje celoten razvoj visokega šolstva, ki naj posreduje financiranje vseh tistih študijskih skupin, ki so za vse pomembne, znotraj tega pa naj se razvije tudi posebno sporazumevanje v posameznih posebnih interesnih skupnostih.

Ob vsem tem iskanju ustreznih organizacijskih oblik ne smemo pozabiti, da je temeljni pomen interesnih skupnosti predvsem v tem, da naj postanejo organizirano mesto, kjer bomo skupno ugotavljali potrebe po izobraževanju, načrtovali in racionalno razvijali visoko šolstvo. Ne smemo pozabiti, da so ti novi družbenoekonomski odnosi in dogovori vendarle sredstvo za uresničevanje tako sklenjenih dogovorov. Zato najbrž ni temeljni pomen ustanavljanja posebnih skupnosti v tem, da dosežemo popolno pokrivanje dejavnosti in profilov kadrov oziroma plačevanje za diplomante, temveč predvsem v tem, da bodo visoke šole in konkretne proizvodne delovne organizacije še za korak bližje ena drugi, da bodo še bolj neposredno vezane, stimulirane in skupaj odgovorne za dolgoročno načrtovanje in sporazumevanje ter za urejanje obojestranskih odgovornosti. Ne gre za to, da bi vpeljali v te odnose economicizem; gre predvsem za to, da spodbujamo dolgoročno načrtovanje in dogovarjanje ter kar se da racionalno porabo sredstev. Sredstva za visoko šolstvo lahko tako narastejo, da jih preprosto ne bomo zmogli, če ne bomo na tem področju ukrepali kar se da racionalno, če ne bomo do

konca izkoristili visokošolskih zmožnosti. Vemo, da so še zmeraj velike možnosti, da je visokošolski prostor slabo izkoriščen, visokošolski čas neustrezno razvrščen, interdisciplinarni študij, ki bi bistveno ekonomiziral visoko šolstvo, se komajda uveljavlja, pri mnogih študentih in tudi posameznih učiteljih je odnos do študija, do dela neustrezen.

Že dosedanje delo republiške izobraževalne skupnosti in njenega oddelka za visoko šolstvo je prineslo vrsto pozitivnih novosti. Treba je storiti še korak naprej. To nas spodbuja, da se še bolj smelo lotimo razvijanja resnično interesnih samoupravnih skupnosti. Zakaj še vedno so se ohranile številne prvine napol proračunskega sistema. Ohranile so se prvine velike koncentracije moči pri odločanju v relativno ozkih krogih in brez dovolj razvitega delegatskega sistema in delegatskih odnosov do tistih, ki so postavili delegate v organih izobraževalne skupnosti.

Opredelitev TOZD v visokem šolstvu

Prve razprave o ustanavljanju TOZD in njihovih skupnosti so pokazale, da nam številna vprašanja niso jasna. Na eni strani se srečujemo s težnjo, da se formalno lotimo ustavne reforme, da ohranimo obstoječe, na drugi strani s težnjo po pretirani drobitvi zaokroženih delovnih procesov in osamosvajanju posameznih zelo majhnih delovnih enot. Zveza komunistov ne pristaja na formalne rešitve, temveč samo na tiste, ki bodo omogočale več neposrednega samoupravljanja delovnih ljudi v visokem šolstvu in boljšo samoupravno integracijo v združenem delu. Samoupravna organizacija mora zagotoviti samoupravne pravice vsem zaposlenim delovnim ljudem in študentom ter omogočiti vpliv zainteresiranih diplomantov in proizvodnih delovnih organizacij, ki so zainteresirane za neko študijsko usmeritev, za postavljanje programov in za vrsto najbistvenejših drugih vprašanj. V tej smeri iščemo konkretne rešitve.

Moramo opozoriti na dejstvo, da so že doslej velike fakultete težile k temu, da so številne samoupravne pristojnosti decentralizirali, prenašali so jih na odseke, oddelke, na inštitute. Dejstvo je, da npr. univerza in visokošolska združenja že danes delujejo predvsem kot samoupravne skupnosti in dejansko zelo malo kot tiste skupnosti, ki jih je po sili vzpostavil zakon. Ne gre nam torej za neko formalno, temveč za dejansko vsebinsko nadaljevanje začete usmeritve in že začelih procesov.

TOZD v visokem šolstvu naj se torej tako razvija, da bo omogočila kar se da neposreden vpliv, dogovarjanje in soodgovornost visokošolskih učiteljev, rednih in izrednih študentov, diplomantov, ki so zainteresirani za podiplomski študij ter delovnih in drugih organizacij, ki so zainteresirane za strokovne kadre in njihovo stalno izpopolnjevanje. TOZD v visokem šolstvu naj bo potemtakem

tako postavljena, da se bo lahko razvijala kot taka skupnost. Zelo spodbudna je zamisel o skupščini visokošolskih zavodov, v kateri bi bili delegati vseh zainteresiranih strani in ki bi določala temeljno politiko zavoda, glavne naloge, učne načrte, politiko vpisa, glavne študijske oblike in obveznosti do financiranja prek interesne skupnosti ali pa neposredno prek delovnih organizacij. Sveti zavodov bi tako delovali kot izvrševalci širše sprejete politike, sedanji predstavniki javnosti pa ne bi ostali po imenovanju osamljeni, brez nalog in prave odgovornosti.

Postavlja pa se npr. vprašanje, kaj je sklenjen delovni proces. Ali je to diplomant, ali je to izpit, ali je to skupina podobnih študijskih smeri? Kako naj se ustanovljajo TOZD tam, kjer v isti temeljni organizaciji, npr. na področju medicine, poteka tako normalna zdravstvena dejavnost, kot je znanstvenoraziskovalna dejavnost ter študijski proces. Vsaka od konkretnih kateder, klinik in inštitutov in ostalih ustanov opravlja samo del skupnega dela. Kako naj še ti deli integrirajo zato, da bodo lažje skupno opravili posel na področju znanstvenoraziskovalnega dela, kako naj se integrirajo zato, da bodo lažje opravljali svoj pedagoški posel in kako zato, da bodo opravljali klinično kot tudi bolnišnično-zdravstveno službo? To seveda niso preprosta vprašanja. Razlike so od fakultete do fakultete velike. Zato smo prepričani, da lahko do ustreznih rešitev na podlagi skupnih izhodišč, skupno opredeljenih smotrov pride samo, če se tega ustvarjalno lotijo vsi delavci.

Prav posebej je še odprto in tudi sporno vprašanje, kako vključiti študente kot delavce in kot odgovorne samoupravljalce. Brez večje odgovornosti študentov pri študiju in pri samoupravljanju ne more biti večjih celotnih rezultatov. Prav zato ponujajo teze vrsto ukrepov, ki naj zaostrijo to odgovornost in hkrati omogočijo večjo navzočnost študentov kot samoupravnih dejavnikov. Študentje naj bodo člani TOZD, seveda pa se po celokupnem položaju ne morejo istiti z zaposlenimi delavci.

Kaj je univerza?

V javnosti so zelo razvnete razprave o eni ali dveh ali celo treh univerzah; pojavljajo se mnenja, da je univerza isto kot akademski elitizem, mnenja, da bi bilo najbolj racionalno, če bi celotno visoko šolstvo razvijali pod eno streho slovenske univerze, mnenja o potrebnosti policentričnega razvoja visokega šolstva itd.

Predvsem se strinjam s potrebo oziroma nujnostjo policentričnega razvoja visokega šolstva, ki je in mora biti sestavni del skladnega splošnega regionalnega razvoja. Sem pa proti možnostim ustvarjanja ogromnih univerz, za katere se je pokazalo, da jih ni mogoče obvladati, da niso racionalne, da dehumanizirajo odnose itd. Ustavili smo se torej pri ideji dveh ali treh univerz z 10.000 do 12.000

slušatelji. Danes pa se postavlja vprašanje, zakaj sploh univerza? Kaj je to univerza, ali je to res samo reprezentativna ustanova?

Univerzo pojmem kot skupnost, ki jo TOZD visokega šolstva ustanavljajo za kar se da racionalno in kvalitetno opravljanje skupnih nalog. Utemeljena je na procesu specializacije in integracije znanosti, na nujnosti interdisciplinarnega raziskovanja in študija. Raziskovanje in študij danes vse bolj nujno terjata povezovanje tako naravoslovja kot družboslovja. Univerza torej ni samo samoupravna integracijska skupnost, temveč je zasnovana na integriranosti raziskovalnega in študijskega delovnega procesa. Danes se pogovarjamo, da naj na primer zato prevzame vlogo pri podiplomskem študiju in pri interdisciplinarnem študiju. Še naprej naj razvija skupne službe. Še naprej naj se razvija kot samoupravna skupnost, v kateri se usklajuje nivo zahtevnosti študija, sistemizacija in vrsta drugih nalog, kij ih že danes dokaj uspešno uresničujejo Ljubljanska univerza, Mariborsko združenje visokošolskih zavodov in druga združenja. Kam bodo te skupnosti idejno in politično usmerjene pa je odvisno od subjektivnih sil in od objektivne družbeno ekonomske in politične pozicije teh združenj. Obveznost združevanja v združenja sicer lahko predpiše tudi zakon, toda vsebina združevanja je in mora biti samo stvar zainteresiranih TOZD visokega šolstva.

Demokratičnost visokošolskega sistema

Ko smo pripravljali teze, smo bili vsi osupli spričo podatkov o izredno slabi socialni strukturi rednih študentov. Iz družin nekvalificiranih, polkvalificiranih delavcev in iz kmečkih družin skorajda nimamo študentov. Med izrednimi študenti je zelo veliko vodilnih ljudi. Socialna struktura teh študentov je glede na družinski izvir še slabša kot pri rednih študentih.

Ugotavljamo preprosto dejstvo, da zaposleni delavec izredno težko študira; naj bo to delavec, ki si želi pridobiti izobrazbo, ali pa tisti, ki si je neko izobrazbo že pridobil, pa želi študij nadaljevati. Iz vseh teh razlogov postavljamo pred visoko šolstvo in pred delovne organizacije vrsto pobud in nalog. Če hočemo npr. hitro spremeniti socialno strukturo, potem bi morali delavcem iz proizvodnje dejansko omogočiti študij, vpis. To zahteva priprave na študij, ne pa samo, da zakon formalno omogoča vpis. Zahteva policentričen razvoj visokega šolstva; šolstvo mora biti delavcu blizu, sicer si ne moremo zamisliti sistema izrednega študija, za vse zaposlene pa raznih oblik podiplomskega študija.

Zastavljamo (v tezah sicer preveč neopazno) idejo sistema povratnega študija, to je sistematičnega izmenjavanja oblik študija in proizvodnega dela. Tega študijskega sistema pri nas pravzaprav ne poznamo in ga nismo uveljavili. Ker pa bomo morali pri nas bistveno spremeniti kvalifikacijsko strukturo delavskega razreda, ker mora

postati višje in visoko šolstvo množično, ker mora svoje diplomante nenehno spremljati, potem je ekonomsko edino mogoče uresničiti vse te naloge s sistemom povratnega študija, s sistemom izrednega študija in z bistveno racionalizacijo in skrajšavo študija pri sedanjem rednem načinu študija. Vse to zahteva zelo radikalne ukrepe, večjo odgovornost visokošolskih delavcev; ustvariti bi morali tudi večje in boljše možnosti ter razmere za to delo. Očitno se bodo morali visokošolski delavci tudi otresti nekaterih dsedanjih navad in stereotipov delovanja, razviti bomo morali številne nove oblike in načine študija. Komunisti moramo podpreti na tem področju vse nove iniciative in pobude.

Kadrovanje visokošolskih učiteljev in sodelavcev

Kadrovanje je eno osrednjih in prvih vprašanj reforme univerze. Tako kvalitativen kot ekstenziven razvoj visokega šolstva v Sloveniji zahteva najprej akcijo na kadrovskem področju. Seveda ne smemo zaostajati tudi pri odpiranju prostorskih kapacitet, pri nabavljanju opreme. Toda ta vprašanja so po pomembnosti vendarle drugotnega pomena. Več let zato politično vodimo akcijo proti relativni zaprtosti univerze, za pomladitev visokošolskih kadrov ter za večje število znanstvenih delavcev, iz katerih naj se odbere pedagoški kader. Bijemo boj za to, da bodo najboljši strokovni kadri iz družbene ali proizvodno tehnološke prakse lahko prišli med visokošolske delavce. Predlagamo vrsto rešitev, ko se zavzemamo za to, da bi vzpostavili obtok kadrov od proizvodnega dela do pedagoškega in raziskovalnega dela in tu od teoretične na aplikativno raven ter narobe. Na številnih strokovnih področjih bomo z zavestno organizirano akcijo lahko relativno hitro, se pravi v treh, štirih, petih letih razrešili nekatere temeljne kadrovske probleme. Vrsta strokovnih področij pa je kadrovske v toliki meri pomanjkljivih, da bodo prav to tista ozka grla, ki bodo onemogočala hitrejšo ekspanzijo visokega šolstva v celoti. Z drugimi besedami, to, kar se nam pokaže pri številnih političnih in družbenih akcijah, ugotavljamo celo za samo visoko šolstvo — da bo kadrovski primanjkljaj tisti, ki bo omejeval možnosti naše potrebne družbene akcije.

Socialistično angažirano visoko šolstvo

Vsebina visokošolskega študija mora biti zasnovana na marksizmu in usmerjena v boj za revolucionarno preobrazbo družbe. Visokošolska inteligenca, visokošolski učitelji morajo biti nosilci teh idej. Z revolucionarno idejo morajo prežeti življenjske cilje diplomantov in študentov, vzgojiti jih morajo tako, da ne bodo postali elita tehno-birokratskega kova, ampak za to, da bodo z vsem svojim delovanjem služili interesom delavskega razreda, da bodo sestavni

enakopravni del združenega dela. Da bodo zaradi večjega znanja bistveno bolj odgovorni kot samoupravljalci in kot tisti, ki so odgovorni za razvoj proizvodnih sil. To zahteva od visokošolskih delavcev, da so sami zgledni nosilci takih akcij in take politične in strokovne aktivnosti v družbi, predvsem pa na področju svoje stroke. Zato smo tudi v praktičnih ukrepih že doslej predlagali in se zavzemamo za to, da morajo biti visokošolski učitelji družbeno angažirani ljudje, predvsem pa naj bodo angažirani na področju svoje stroke. Tu se najlaže bore za socialistično idejnost stroke in družbene prakse. Ves pouk mora biti zasnovan na marksizmu ter prežet z idejo socializma, humanizma. Vse praktične akcije, vsa praktična študijska dejavnost naj bo družbeno angažirana.

Vzgojni vpliv učiteljev na študente je velik. Zgledni visokošolski učitelji lahko ustvarjajo ideale, bistveno motivirajo študente. Med učitelje naj resnično pridejo najboljši med najboljšimi — tisti, ki so resnično tudi v praksi pokazali, da imajo strokovne rezultate. Zato se tudi zavzemamo, naj bo pot do učitelja pot skozi proizvodno oziroma družbeno prakso, kjer lahko ljudje pokažejo, koliko so dejansko nosilci delavsko razrednega socialističnega interesa.

Stanje v zvezi komunistov

Od tega, kakšno je stanje v zvezi komunistov in v vseh organiziranih subjektivnih silah, je bistveno odvisen uspeh akcije. Lahko ugotovimo, da se je na podlagi dosedanjih reformnih prizadevanj položaj precej stabiliziral. Politična konsolidacija je v najnovejšem obdobju v organizacijah zveze komunistov v visokih šolah organizacijsko ter programsko idejno navzoča. Pred nekaj leti smo doživeli obdobje idejne in organizacijske razpuščenosti, ki je olajšalo, da so se številnih položajev prilastile tudi tiste sile, ki niso naklonjene samoupravnemu socializmu, ali pa, ki preprosto žele zadržati monopolne pozicije; to obdobje zdaj zamenjuje ponovna ofenziva zavestnih socialističnih sil, ki omogoča vrsto pozitivnih procesov in konkretnih akcij, ki uresničujejo platforme, ki smo jih določili v tezah. Reformni procesi na univerzi so bistveno povezani z revolucionarnostjo v celotni družbi. Jasna programska usmeritev, smel in odgovoren nastop komunistov in vseh drugih odgovornih visokošolskih delavcev nam odpira možnosti za večje rezultate. Razumljivo pa je, da bomo morali še vnaprej posvečati vso pozornost vprašanjem organiziranosti, tako zveze komunistov kot drugih političnih organizacij, predvsem študentske skupnosti, sindikata in interesnih skupnosti. Kjer so se študentje že doslej uspešno organizirali, imamo boljše konkretne rezultate.

Prav posebej se nam postavlja vprašanje, kako naj bomo komunisti organizirani za idejni in politični boj znotraj stroke. Predlagamo, da se komunisti v obliki aktivov organizirajo tudi kot

zgodovinarji, kot geografi, ali kot kemiki, zato da se znotraj stroke borijo za napredne socialistične smotre, za etiko poklica, ter za napredno kadrovsko politiko. Odprto ostaja vprašanje ali naj to organiziranost povežemo na visokošolske organizacije zveze komunistov; te naj povezujejo tudi vse druge komuniste, ki se združujejo v strokovnih društvih, v delovnih organizacijah in na fakultetah; ali naj bo to organizacijsko povezano in naj iniciativo prepustimo občinskim organizacijam, medobčinskim svetom ali pa kar neposredno centralnemu komiteju. V javni razpravi bomo morali tudi na to vprašanje konkretno odgovoriti. Morda bo še najustreznejša rešitev prav ta, da bi visokošolske organizacije ZK glede teh vprašanj delovale kot skupne organizacije občinskih organizacij, da bi tako glede teh vprašanj povezovale vse komuniste, ki so za to odgovorni.

Ljubljana, 16. maja 1973

Marksizem in sociologija (I)

Vsi tisti, ki jih privlači želja, da bi spoznali resnico o družbi, ki težijo k bolj humanemu svetu, morajo zahtevati radikalen preobrat v načinu razmišljanja o družbi. Nujno je, da temeljito kritično preverimo vsebine in metode doseženih spoznanj. Zakaj? Znanost je postala najbolj pomembno gibalno napredka. Toda sodobne teorije o družbi kažejo tudi svoj drugi obraz: spoznanje je kakor mokra goba prepojeno tudi z iluzornimi predstavami o družbi. Te postajajo v novejši sodobnejši izdaji nov mit. Znanost potiska tradicionalne oblike duhovne vladavine, da bi sama postala močan instrument obvladovanja človeške zavesti. Kakor moderna družba prehaja od grobih oblik mehanične represije v dominaciji z manipulacijo, tako postaja tudi eden izmed tokov vladajoče misli o družbi del sodobnega kompleksa dominacije. Represivni red se vzdržuje tudi s pomočjo idej, ki gospodujejo zavesti. Prav zato je nemogoče, da bi se otrsli starih razrednih družbenih struktur in oblikovali novo družbo, ne da bi ustvarili tudi novo zavest. Tega pa ni moč opraviti brez resnične kritike socialnih teorij, ki danes prevladujejo. Kdor se ukvarja z znanostjo, mora biti pogumen, da lahko »resnico svojih podmen da vedno na voljo kot predmet raziskovanj«. Znanstveno delo ne zahteva le tega, da brez zadržkov preverjamo, katere trditve so pravilne in katere niso, marveč tudi to, katere komponente, ki sestavljajo stvarno vsebino znanstvenega spoznavanja, so represivne in katere osvobujoče (Glej: A. Gouldner: »Prihodnja kriza funkcionalizma«). Oblikovanje drugačnega modela znanstvenega mišljenja je pogoj za razumevanje sodobnosti, sveta v katerem živimo, njegovih krčev in uspehov.

Vse pomembnejše teorije o družbi in načinu njenega raziskovanja so vedno vzniknile kot veliki miselni odgovori na temeljne probleme časa. Ta zveza med socialnim okoljem in duhovnim proizvodom se kasneje zgublja. Misel se odmika od družbene podloge, na kateri je zrasla, in se osamosvaja. Prihaja do strokovno-profesionalne elaboracije teorije in metod. Tak osamosvojen intelektualni izdelek si nadene videz univerzalnega sredstva spoznanja, čiste in nezainteresirane resnice. Zdi se, kot da drevo spoznanja in

drevo življenja ne sodita v isti svet. Pri tem pozabljamo, da uporaba teorije glede na svoje gradivo ni samo notranjeznanstveni, marveč tudi družbeni proces, da dejstev ne preverja le znanstvenik, marveč tudi življenje. Pozabljamo, da ima vsaka velika teorija in metoda — če stvar do konca poenostavimo — dve organsko povezani plasti. Prva plast so spoznavni elementi v ožjem pomenu besede, druga plast pa je socialna naravnost teorije in raziskovanja.

Vrnimo se za trenutek spet na zemljo, da si ponovno predočimo osrednji problem časa in pogledamo, kako je vplival na usmeritev modernega znanstvenega mišljenja. Novoveška znanost in njene metode so proizvod meščanskega razreda. So sestavni del te nove orbite, po kateri se je začel gibati svet, upora meščanskega stanu proti fevdalizmu, gibanja, ki je spremljalo industrijo. Močna ekonomska ekspanzija in duhovno izžarevanje sta sicer korakala vsak-sebi, toda napadala sta skupaj. Znanstvena metoda je bila zelo učinkovita v boju znanosti proti cerkvi, v napadu prosvetljenstva zoper absolutizem, v rušenju dogmatskih okov in začrtovanju novih poti. Novoveška znanstvena misel je začela svoj zmagoviti pohod proti spekulativnemu (metafizičnemu) načinu mišljenja z bojem za novo metodo. Bacon v svojem »Novem organonu« ki si ga je zamislil kot temelj velike prenovitve znanosti, napada tako imenovane idole rodu, votline, trga, gledališča — napada zablode, ki zapirajo resnici pot. Descartes, utemeljitelj slovečega kartezijskega racionalizma, sodi, da stari model znanja ne ustreza več zahtevam časa. Treba je novega, drugačnega znanja, ki bo ljudem v oporo, da postanejo gospodarji in lastniki narave. Konstituiranje novega reda — ekonomske in socialne spremembe, ki so nastale z industrijsko revolucijo in s političnim potresom po francoski revoluciji — je bil tisti družbeni okvir, v katerem se je misel razcepila v dva nasprotna in močna intelektualna tokova: v pozitivistično sociologijo in revolucionarni marksizem.

Za vladajoče razrede, za njihov praktični in literarni krog, je najpomembnejša tema problem stabilizacije novega reda, mlade buržoazne družbe, ki naglo nastaja na ruševinah fevdalizma. Zadrževanje nadaljnega teka revolucije, obnavljanje in izpopolnjevanje industrializma in njegovega socialnega ustroja, njihovih institucij dominacije (lastnine in delitve moči), preprečevanje motenj v ravnotežju na škodo novih vladajočih sil — to je problematika, h kateri je usmerjena nova znanost o družbi. Kljub vsem razlikam je taka socialna naravnost skupna vsem njenim duhovnim pionirjem — od Comta prek Durkheima in Webra do Parsonsa. Točen oris nastajajočega meščanskega sveta, dejavni načini za njegovo ohranitev in izpopolnitev — to je miselni okvir, v katerem se hkrati soočata razsežnost dognanj in omejenost njihove resničnosti. To je njegova mejna zavest, najvišji domet resnice. To usmerjenost bomo imenovali konservativna zavest, konservativna miselnost.

Za konservativno miselnost je značilen odnos do socialne strukture. Njena funkcija je ohranitev in izpopolnjevanje socialnega ustroja, reprodukcija razredne strukture in načina življenja, v katerem vladata ekonomska in politična dominacija. Ta misel je lahko tudi dinamična in živa — vendar samo zato, da lahko sproti ugotavlja, kateri so tisti naglo se spreminjajoči pogoji, v katerih je mogoče obvarovati jedro vladajoče strukture — in pa zato, da bi pomirjala sile, ki vzgibavajo temeljne spremembe. Drugi intelektualni tok je socialno bistveno drugače usmerjen. Ta misel se razvija v okviru revolucionarne prakse ter svoje vizije o novih človeških in družbenih možnostih. Vedno teži, da bi prekoračila razredne strukture. Ta razdelitev je seveda zelo groba, saj smo jo naredili z enim samim rezilom: z odnosom med spoznanjem in prakso, s temeljno usmeritvijo, ki bodisi ohranja, bodisi radikalno spreminja strukture. Dejansko se ta razmejitev nikoli ne kaže v tako čisti in enostavni obliki. Med tema dvema miselnima poloma ni kitajskega zidu, med njima je zelo zapleten dialektični odnos. Kljub svoji konservativni naravnosti so lahko nekatere zelo dragocene komponente spoznanja »ukradene«, »pretopljene«, ponovno reinterpreterane v okviru globljih miselnih usmeritev. Iz takih spoznanj lahko nastane nova kvaliteta. Skratka, temeljna usmerjenost še ne zadošča, da bi opredelili posamične znanstvene rezultate. Kajti če so Durkheim, Weber in Parsons meščanski intelektualci, še ne more biti sleherni meščanski intelektualci Durkheim, Parsons ali Weber. Tako stališče utemeljuje tudi dejstvo, da so duhovni proizvodi hkrati družbeni in individualni, da moč »nadarjenosti« lahko prestopi meje socialnega okvira. S politično opredeljenostjo nekega misleca ni že vnaprej opredeljena tudi pravilnost ali nepravilnost njegovih posamičnih, parcialnih izsledkov. In nazadnje govori povedanemu v prid tudi dejstvo, da živi družbena teorija »dvojno življenje«. Ob socialni vzročnosti je tudi tehnična elaboracija, ki ima svoj lasten jezik in svojo mero avtonomnosti.

Obe opisani obliki miselnosti sta vtisnjeni v vse oblike spoznanja ter zlasti v znanosti in ideologiji kot nekakšni skriti jedri izžarevata svoj vpliv na vse strani. Glavni členi, prek katerih konservativna zavest prodira v znanost, so velike teoretične usmeritve, metode in tehnologija raziskovanja. S tem pa sta zajeta oba pola znanstvenega spoznavanja.

Prvi del: Konservativna misel, priročnik za ohranjanje statusa quo

I. Comtov pozitivizem

Intelektualne tokove, ki jadrajo pod konservativno zastavo, je utemeljil že Comte s svojo pozitivno filozofijo. V njej je kristalno čisto nakazana povezanost med socialnim in intelektualnim stali-

šcem; povezanost, ki je kasneje zbledela. Ko Marcuse kritizira Comtovo stališče, čisto pravilno ugotavlja, da se je le malokdaj v preteklosti pojavila teorija, ki bi se tako odkrito ponudila, da postane služabnica vladajočega reda, da postane varuh njegovih interesov pred revolucionarnimi napadi. Comte je svojo ponudbo objavil takole: »... Gospodarji dežele bodo spoznali, da teži pozitivizem k temu, da bi se celotna oblast osredotočila v rokah tistih, ki to oblast imajo, ne glede na to, kdo so«. Hkrati Comte obtožuje čudne in izredno nevarne »teorije in prizadevanja, ki so uperjena zoper vladajoči lastninski red« (Cours de philosophie positive). Kakšna je skupna nit, ki povezuje novo pozitivno znanost in vladajoče formacije, ki jo je Comte odkril? Prodor znanstvene misli je ovrgel tradicionalne (religiozne) norme, skupne in zastarele vrednote, ki so duhovno povezovale staro družbo. Dotedanji temelji duhovne enotnosti so zrušeni, novi pa še niso zgrajeni. Ne moremo se več vrniti k starim duhovnim vrednotam, zato si moramo iskati novih. Taka duhovna načela, ki bodo združevala meščane, na njih bo temeljila stabilna družbena ureditev, lahko ponudi samo nova pozitivna znanost. Pozitivna znanost je edina zanesljiva podlaga za družbeno reorganizacijo, odpravila pa bi revolucionarno stanje, ki je družbenemu organizmu prav tako škodljivo kot bolezen v človeškem organizmu. Pozitivna znanost je orožje, ki se lahko upre anarhičnim silam, ki povzdigujejo revolucionarna načela (suverenost ljudstva in enakost), s tem pa onemogočajo kakršnokoli vodenje. Samo nova znanost lahko »vsrka sedanjo revolucionarno znanost« in vsa razmišljanja usmeri izključno k sprejmanju vsega danega. Comtu je uspelo, da je družbeno misel odtrgal od kritične teorije in ekonomije. Evropska misel je stopila v obdobje pozitivizma, ki je zavestna reakcija na kritično misel, na Marxovo dialektiko, v kateri je pozitivizem videl prototip negacije.

II. Konservativno jedro in spremenljive podobe funkcionalizma

Comtovo konservativno dediščino je sprejel in nadalje razvijal drugi vladajoči tok znanosti o družbi, funkcionalizem. Tu se ne bomo podrobneje ukvarjali z analizo funkcionalizma, marveč bomo razkrili le njegovo konservativno jedro. Toda tudi ta zožena naloga ni lahka, kajti funkcionalizem spreminja svoje podobe, se naglo prilagaja razmeram, v katerih se še lahko ohranja bistvo razredne strukture. Toda čeprav se pojavlja v različnih zgodovinskih podobah, svoje jedro vseskozi ohranja. Funkcionalizem se pojavlja v zgodnji biološki različici (kot apologetika liberalnega kapitalizma), v normativni obliki (skupne vrednote kot podlaga socialne integracije) in v socialno-kibernetski različici. Oglejmo si njegova glavna načela.

1. Konservativno jedro

Glavno področje sociološke analize, osrednja kategorija za proučevanje družbe je »socialni sistem« — vladajoči institucionalni in normativni red. Socialni sistem (družba) je sestavljen iz delov, ki so med seboj skladno povezani in ki delujejo na izredno visoki stopnji usklajenosti. Družba je v bistvu harmoničen organizem, funkcionalna skladnost je njena glavna lastnost. Vsak del, vsak posameznik ali institucija opravlja neko pozitivno funkcijo, ki prispeva k ohranjanju obstoječe strukture ali pomaga, da se po kakršnikoli motnji vnovič vzpostavi ravnotežje. Brž ko neka institucija obstaja, že sama po sebi dokazuje, da opravlja neko pozitivno funkcijo, da je nujen del celote. Raziskovalec mora le ugotoviti, kaj je njena razvidna ali skrita koristnost, določiti vlogo, ki jo ima v ohranjanju celote, ter jo s tem pojasniti. In narobe — vse kar odstopa od vladajočega sistema, kar ne koristi vzdrževanju ravnotežja v družbi, kar mu nasprotuje, je gola deviacija, deformacija, patološka izjema.

Družba je socialni sistem, v katerem se ohranja ista bazična struktura, ista temeljna podlaga. V družbi ne prihaja do kvalitativnih sprememb. Kolikor pa le prihaja do motenj, te ne povzročajo radikalnih sprememb (drugačne zvrsti družbe). V družbo so vgrajeni mehanizmi, ki jo vedno vračajo v staro stanje, v stanje ravnotežja. V družbenem krogu lahko prihaja do konfliktov, toda ti niso uperjeni v sam temelj strukture, niti ga kvalitativno ne spreminjajo. To so le spremembe v okviru sistema. Socialni sistem je nekakšen družbeni *perpetuum mobile*. Spremembe so omejene le na adaptacije, izpolnjevanje danih oblik organizacije, da bi ta učinkoviteje delovala.

Osrednje vprašanje je seveda, kako zagotoviti, da se ohranijo obstoječe strukture. Kako socialnemu sistemu uspe, da se ohranja kot skladna ureditev, čeprav ga sestavljajo posamezniki in skupine, ki opravljajo čisto različne vloge? Odgovora sta dva. Prvič, vzdržuje se tako, da ima sistem absolutno prioriteto nad posameznikom. Sistem je vse, človek je nič. Nujnost nemotenega delovanja sistema ima absolutno prednost, vsak njen del, sleherna institucija je naravnana le k temu, da ohranja celoto in omogoči nemoteno delovanje. Kar je ugodno za sistem, je torej v prid vseh posameznikov. Drugič, zahteve, potrebe sistema in nujnost nemotenega delovanja postajajo tudi osebne potrebe, vcepljajo se v zavest. Celota se ohranja ob skupnem sistemu vrednot, z normativno ureditvijo, zlasti s skupnimi moralnimi normami, po katerih se ravnaajo vsi člani družbe. Consensus, splošno soglasje je nevidni cement, ki združuje vse dele v skladen sistem. Podlaga socialne integracije je izključno v skupnem sistemu vrednot.

Skupni sistem vrednot se oblikuje s socializacijo, tako da s številnimi vzgojnimi metodami že od mladih nog vtiskujejo v zavest

članov neke družbe norme, ki postanejo z interiorizacijo sestavnih del zavesti posameznika, postanejo njegovo notranje merilo. Od slehernega posameznika se zahteva, da cilje skupnosti spremeni v svoje cilje. Osebnost je samo nekakšen pasiven odtis, gradivo, v katerega se vtiskujejo samo tiste lastnosti, ki ustrezajo pogojem za delovanje sistema. Meščansko usmerjena sociološka misel je zatorej pretežni del duhovnega kapitala posvetila normativnemu redu, skupnim duhovnim vrednotam — ki so hkrati družbene ostroge in uzda. To vsekakor ni niti naključje niti strel v prazno.

Funkcionalistična teorija se je rodila iz soočenja na dveh duhovnih frontah: v spopadih z marksizmom, s socialistično doktrino, in z brutalnim ekonomskim in političnim utilitarizmom. Je močna kritika ekonomske anarhije in brezobzirne konkurence, kritika pojmovanja in prakse, da svobodna igra egoizmov (nevidna roka tržišča) spontano pelje k splošni blaginji, da sama ustvarja red. Na tej podlagi seveda ni mogoče graditi enotnosti, pač pa prihaja do nagle dezintegracije. Rušilne sile so vgrajene v sam sistem, zato brez reform ne more delovati učinkovito. Kritika utilitarizma je napad na prvobitno ideologijo mlade buržoazije, ko je bila še prepolna zaupanja vase in ko je bila najbolj radikalna v rušenju stare družbe, strukture fevdalizma. Toda razred evoluiral, spreminjal se njegov lasten položaj ter razmere, v katerih se njegov družbeni red lahko ohranja. Tedaj začne naglo pojemat zagretost za radikalne spremembe, tedaj se odreka tudi svojim duhovnim proizvodom iz svoje mladostne in agresivne dobe, proizvodom, ki se zanj spreminjajo v svinčene uteži ter ga ovirajo pri nadaljnji poti.

Iz duhovnega soočanja z utilitarizmom se rojeva socialna teorija zrelejše razvojne stopnje — funkcionalizem. Toda iz njegovega zornega kota opazovanja nevarnosti za družbeno dezintegracijo ni v sami ekonomski bazi — v delitvi dela, v lastništvu — zato rešitve tudi ne išče na tem področju. Narobe: kritiki si prizadevajo, da bi to jedro strukture ohranili neokrnjeno. Tu pa se začena najgloblje razhajanje z marksizmom. Nevarnost dezintegracije je treba iskati v anomiji, v neučinkoviti socialni kontroli, v krizi normativnega reda. Do krize je prišlo, ker so se razbohotili nekontrolirani, neregulirani ekonomski interesi. Prav tista dejavnost, ki so jo (cerkev, država, cehi) vedno najstrožje nadzorovali in ki je tudi v moderni družbi najbolj intenzivna, je zdaj najmanj »družbena« ter prepuščena zasebnim pobudam. Človek je egoistično bitje, ki ga vodijo poželenja brez meja. »Ljudje so obremenjeni s tako imenovanimi socialnimi problemi, usmerjeni so k temu, da bi zboljšali usodo delavskega razreda... da bi zmanjšali jezo med razredoma. Seveda pa ne vidijo, kot se to vedno dogaja s socializmom, da delajo veliko napako. Zaman bomo namreč za delavce ustvarjali ugodnosti, ki delno nevtralizirajo tiste, ki jih uživajo njihovi delodajalci, zaman bomo skrajševali delovni dan in povečevali mezde. Kljub vsemu ne

bomo potešili njihovih apetitov, kajti, kakor hitro so zadovoljeni, se že pojavijo novi . . . Za obstoj socialne ureditve je najbolj pomembno to, da je večina ljudi zadovoljna s svojo usodo. Tisto nujno, kar jih dela zadovoljne, pa ni to, ali bodo imeli več ali manj, marveč prepričanje, da nimajo pravice imeti več. Zato je absolutno nujna avtoriteta, katere premoč priznavajo. Temeljna tema je vedno ista: človekovi apetiti so neomejeni, in če ne najdemo avtoritete, ki bo njihove želje omejevala, ki jih bo disciplinirala, bodo ljudje večno nezadovoljni. Kajti vedno bodo hoteli dobiti več, kot so dobili doslej« (Durkheim).

Pravi družbeni problem je torej v tem, kako individue spremeniti v člene kolektivnosti, kako vanje »vcepiti«
upoštevanje zapovedi in prepovedi skupnosti, brez katerih je obstanek družbe nemogoč. Tak duhovni okvir je hkrati tudi horizont, do katerega smejo seči človekove aspiracije: revnim svetuje, naj se sprijaznijo s svojo usodo, bogatim pa, naj skrbijo za tiste, ki so manj privilegirani. Moralna pravila (»pravila igre«) blažijo tudi konflikte med delavci in upravljavci, da se ne razvnamejo do rušilnih eksplozij. Ta pravila omogočajo, da se spopadi popravljajo, namesto da bi jih z revolucijo korenito odpravili. So hkrati okvir, v katerem se giba avtonomija svobode, pogodbeni odnosi med posamezniki na tržišču. Prvi pogoj za družbeno skupnost je torej, da disciplinira posameznika s superiornejšo silo. Pogoj za družbeni red je vzpostavljeno soglasje (consensus), oblikovanje skupnih vrednot, s katerimi je moč krotiti egoizem, omejevati konflikte ter vzdrževati mir in koeksistenco.

Vendar je tu še en problem, značilen za moderno družbo: kako prisilo pobotati s svobodo osebnosti, s to pridobitvijo moderne dobe. Podrejanje avtoriteti mora biti torej zelena vrlina, postati mora del naše lastne zavesti, notranji imperativ. Sila, ki izvršuje prisilo — družba — postaja v socializaciji ideal, vreden ljubezni. Posameznika je disciplinirala močnejša sila — družba — ki je sicer avtoritarna, vendar pa je do nje lojalen.

Durkheimova sociološka teorija s stališča tehnične elaboracije ni individualno-psihična (nominalistična). Po tej poti ni moč priti do razumevanja družbe — kajti tisto, kar se kvalitativno razlikuje od svojih delov (družba), ni mogoče pojasniti z lastnostmi delov. Vendar je to le formalen argument. Za Durkheima ni značilno samo to, da družbe po tej poti ni moč znanstveno pojasniti, marveč da je po tej poti tudi reformirati ni mogoče. V nasprotju z Marxom se Durkheim loteva samo ene, pasivne strani odnosa družba-človek. Družba je zanj entiteta, popolnoma različna in neodvisna od človeka, je edina moč, ki uravnava naša hotenja in akcije, je sila nad človekom, ki ga samo tlači in omejuje. To je točen opis postvarele družbe, ki so jo ustvarili ljudje — pa se zdaj pojavlja kot odtujena sila in nad njimi vlada. Toda Durkheim se ne upira takim razmeram — sodi, da so normalne in neizogibne za delovanje vsake družbe.

2. Dinamika konservativne miselnosti (nove podobe funkcionalizma in strukturalizem)

Spremenjene razmere povzročajo spremembe tudi v funkcionalistični usmeritvi; to so variacije, ki mu omogočajo, da gre v korak s spremenljivimi pogoji za ohranjevanje osnovnega jedra strukture. Funkcionalizem se pojavi v moderni preobleki, v kibernetiki verziji. Stari Hobbov problem družbenega reda (socialne integracije) je zastavljen kot kibernetiki problem.

Zaradi razvite tehnologije in zelo povečane produktivnosti upada zanimanje za moralne vrednote. Težišče se pomika k samoohranjevalnim in samouravnalnim mehanizmom, s katerimi naj bi sistem sam spontano vzdrževal ravnotežje. Na družbo gledajo kot na kibernetiki sistem, ki deluje samodejno. Stabilizacijski dejavniki so se spremenili — morala, ta uzda za krotenje apetitov v družbi pomanjkanja, odstopa mesto tehnologiji, v kateri so našli ključ za novo stabilnost.

Cepitev gre še v eno smer. Pomembne novosti prinaša »Parsonska levica«, ki opušča idejo o spontanem uravnavanju družbe in vpeljuje državo kot novi dejavnik stabilizacije reda. Iz roba prodre država v samo središče socialne strukture, postane glavni izvir stabilizacije. Ta sprememba je nastala v času, ko so z državnim intervencionizmom (New Deal) popravljali hude posledice trga, katerega samodejnost ne zagotavlja več reprodukcije družbenega sistema. To je trenutek, ko se iščejo poti za spravo med funkcionalizmom in marksizmom. Splošna družbena podlaga, iz katere se pojavlja ideja o ideološkem zblizjevanju, je stabilizacija meščanskih družb s pomočjo državnega kapitalizma ter močno izražene težnje birokratskega socializma. Ali drugače: to je birokratizacija življenja, poddržavljenje in vključevanje misli v službo teh centrov moči.

Konservativna misel ni negibna misel. Ohranitev jedra razredne strukture zahteva zelo dinamično mišljenje, izrčpane teoretične rezerve se morajo celo bogatiti. V odgovor na nove izzive (revolucioniranje tehnološke baze, demografska eksplozija itd.) mora iskati nove in učinkovitejše možnosti za udomačenje sil, ki povzročajo spremembe, ter nadzorovati naglo se spreminjajočih strani človeškega življenja. V okoliščinah, ko iščejo ključ za novo ravnotežje, da bi obvarovali strukture pred spremembami, se pojavlja strukturalizem kot zrelejši duhovni proizvod in hudo privablja duhove. Strukturalizem si prizadeva določiti tisto, kar je bistveno (kvalitativno) določilo neke celote, ki proizvaja vse ostalo in ki se ohranja kljub vsem menam. Tudi strukturalizem nastopa konservativno, je nehuman; človeka in ustvarjalnosti množic sploh ne priznava za odločujoča ustvarjalca teoretične misli in prakse. Stvarnost je zanj samo kombinacija (struktura) elementov (na primer tehnoloških). Spremembe opazuje kot prehajanje družbe (sistema) iz ene kombi-

nacije v drugo in sicer na podlagi ključa, ki ga je treba poznati. Iz zgodovinskega prizorišča je zbrisal vse revolucije, njihove gibalne sile, množična gibanja in ustvarjalnost množic — družbo vodijo iz ene v drugo kombinacijo le politični in tehnični izvedenci (elite). Tako se moderni funkcionalizem in strukturalizem povezujeta in se izražata kot tehnokratski težnji.

3. Preludij za kritiko

Poti kritike so zelo različne, odvisno od tega, kakšen je njihov namen. Pod lečo kritične analize ne bomo dajali utemeljenosti posameznih prvin, ki sestavljajo teoretično zgradbo funkcionalizma. Skladno z vodilno idejo te razprave bomo postavili drugačno shemo kritične reinterpretacije. Razgrnili bomo odnos med teorijo in prakso, socialno naravnost funkcionalistične vizije družbe.

a) Družba-osebnost

Pred nami je več kot poenostavljeno pojmovanje odnosa med osebnostjo in družbo. Posameznik le sledi ciljem, ki mu jih določajo drugi, namreč družbenokulturni sistem. Osebnost zgublja pomen in vlogo pobudnika družbenih sprememb in ustvarjalca življenjskih razmer, ki najbolj ustrezajo njegovim potrebam. Človeške potrebe so popolnoma podrejene zahtevam sistema. Nikoli se vprašanje ne postavi drugače: ali sploh socialni sistem ustreza potrebam ljudi in v kolikšni meri ustreza? Sistem se nas je polastil, varuje nas pred nami samimi, pred našimi lastnimi potrebami in hotenji. Osebnost je v XX. stoletju zanikana, tako kot je bil v XIX. stoletju zanikan bog — medtem ko je bil za Marxa človek mera za vse stvari. Tako pojmovanje popolnoma prezre, da ima osebnost glede na družbeni sistem določeno avtonomijo, da lahko odvrže vrednote, ki jih posreduje socializacija, in privzame drugačne, ki ustrezajo novim potrebam. Nikakor ni samo konformistično vedenje vzorec za oblikovanje osebnosti; za osebnost niso pomembna le priznanja drugih, marveč tudi samobitnost, samospoštovanje, ki se razvija tako, da odklanjamo tiste zahteve, ki jih osebnost doživlja kot poniževalne. Seveda tako odklanjanje ne izvira izključno iz individualno-psihičnih posebnosti. Pojmovanje odnosa družba-osebnost-družbene spremembe bi bile s tem preveč poenostavljeno, zreducirano na ozko antropološki osnovnico. V družbenem tkivu dozorevajo hkrati tudi nove družbene potrebe, nove materialne in razredne sile gibanja — in te oblikujejo to splošno ozračje, ko nekega stanja tudi osebno ni mogoče več imeti za naravnega, ko postaja osebnost kritična do stvarnosti. Skratka, osebnost je ustvarjalno bitje, je sicer opredeljena z razmerami, ki pa jih tudi spreminja; s svojo dejavnostjo ustvarja in spreminja družbo in s svojo močjo lahko tudi zamaje socialni sistem. »Materialistični nauk, da so ljudje proizvodi razmer in

vzgoje... pozablja, da spreminjajo razmere prav ljudje sami... Ujemanje spreminjanja razmer in človeške dejavnosti moramo dojeti in racionalno razumeti le kot revolucionarno prakso«. (K. Marx: »Teze o Feuerbachu«).

Funkcionalizem se sploh ne sprašuje, ali obrazce, kakršne vsiljuje, »družba« sploh zahteva, ali so dejansko izraz družbenih potreb. Sicer pa lahko to neskladje opazimo v vsakodnevnem življenju. Mogoče je, da sistem dobro deluje, toda nekatere pomembne družbene skupine kljub temu drsijo v skrajne neugoden položaj. In narobe: »sistem«, »družba« lahko doživlja hudo krizo, posamezne socialne skupine pa kljub temu dobro napredujejo. Funkcionalizem gre zlahka mimo dejstva, da imajo norme, ki določajo vedenje, dvojno naravo. Ena stran zadeva urejanje nekaterih splošnih družbenih pogojev, od katerih je odvisno vsakodnevno življenje kolektiva. Druga, skritejša plast pa izraža ožje interese vladajočih razredov, nosilcev družbene moči. Gre torej za tuje koncepcije moje družbene vloge, kot pri Epiktetovem igralcu, ki mu drugi določajo vloge. Iz tega zornega kota socializacija ni le podružbljanje osebnosti, marveč tudi pretanjen mehanizem socialne dominacije, obvladovanja zavesti. Med močjo in razširjanjem idej je nekakšen odnos. Moč se namreč spreminja v zagovorniške ideologije, skupne obrazce vedenja, mrežo občutkov, moralnih norm, svetih simbolov, s katerimi se sistem predstavlja kot racionalen sistem, interesi vladajočih razredov pa kot legitimni interesi.

Podobno pot enostranskega prikazovanja doživljajo tudi instituciji, kot sta država in oblast; obravnavajo ju izključno kot nosilca skupnih ciljev in splošnih interesov družbe, splošnih koristi. V podobi družbe, na kar vas posebej opozarjajo Mills, Dahrendorf, Lockwood, Gouldner, so odpravljene institucije moči in dominacije enih družbenih skupin nad drugimi skupinami, prezrta je dominacija kot sredstvo prisilne socialne integracije.

Durkheim ni razumel tega, da dobiva celoten razvoj razredne civilizacije globoko protislovno naravo. Družbeni red (socialni sistem) je hkrati tudi način skupnega življenja in prikrita oblika dominacije — zato morajo posebne interese nujno prikazovati kot družbene, univerzalne. In prav zato je njegov obrazec o večno nezajezljivem in egoističnem posamezniku ter »družbi« kot nadzorniku in varuhu splošnih interesov le polovična resnica. Čigave potrebe in merila so vgrajena v temelj družbenega sistema: so to potrebe kapitala, oblastnikov ali pa potrebe delovnega ljudstva? Kakšen je odnos med izjemno visokim zadovoljevanjem potreb enih družbenih skupin in skrajnim omejevanjem teh potreb pri drugih? Ali se dá to razmerje spremeniti? Ali lahko temeljite spremembe, kot na primer redistribucija lastnine in moči, vpeljejo pravičnejše odnose v zadovoljevanje človeških potreb? Medtem ko je za Marxa ključni problem zmanjševanje mezde, omejevanje, siromašenje, last-

nina in eksploatacija, je za Durkheima osrednji problem usihanje moralnih norm (anomija) in možnosti za njihovo ponovno afirmacijo. Durkheim domneva, da lahko morala integrira industrijsko družbo brez vsakršnih sprememb v temeljnih ekonomskih odnosih (način proizvodnje), v odnosih lastnine in moči. Ta podmena ni naključje, kajti duhovne vrednote so neizčrpne, brez škode jih je moč razdajati, saj ne bo s tem v ničemer prizadet temelj obstoječih monopolov. Namesto zemeljskih revolucionarnih sprememb — duhovna reforma: to je pravilo Durkheimovega funkcionalizma.¹

b) Normativni red — duhovna uzda

Funkcionalistična teorija je namenjena vladajočim razredom, elitam moči. Tem posreduje duhovna sredstva, s katerimi se vladajoči stroji prilagajajo, da bi še bolj delovali.

Ena skupina potez klasikov meščanske sociološke misli od Comta prek Durkheima do Parsonsa odseva konservativno plast njihovega delovanja. Njihova pojmovanja opravičujejo dano delitev dela, v kateri je osebnost zreducirana na vijak, dodatek stroja. Človeško bitje je omejeno na maloštevilne življenjske manifestacije (vloge), na delovno silo oziroma blago. Zoper take socialne razmere ne ugovarjajo, ne raziskujejo možnosti za drugačno družbeno organizacijo, ki bi dovoljevala polnejši razmah človeških sposobnosti. Narobe: tako socialno razvrstitev razglašajo za večno kategorijo, za splošen pogoj za delovanje sleherne družbe. Na svojo zastavo so zapisali: tu, v tej družbi boš večno živel, to je najboljši in edini možni svet. Gouldner je tako stališče upravičeno označil kot posploševanje odtujenosti, ki se iz enega, zgodovinsko določenega stanja spreminja v splošno stanje in večno usodo človeka. Marxovemu pojmovanju človeka in sveta je vržena rokavica, ki je v globokem nasprotju s tako razumljenim socialnim poslanstvom znanosti. Marx je s svojim socialnim poslanstvom spoznanja spoznaje usmerjal v korist samodejavnosti razreda, demokratične skupnosti suverenih proizvajalcev.

¹ Funkcionalizem potemtakem, kot poudarja Gouldner, ne favorizira vseh vrednot, marveč samo nekatere. Vrednotama, kakršni sta svoboda in večja enakost, ne daje prednosti, saj se ti praviloma prelevita v zahtevo po prerazdelitvi lastnine in moči. Neguje zlasti tiste moralne norme, v imenu katerih lahko zavrne sleherno radikalno spremembo. Zahtevam po redistribuciji lastnine in moči se je možno upreti le v imenu višjih vrednot, kakršna je na primer ohranitev vladajočega reda, ki je najvišja vrednota. Pri tem nastaja lažna slika, kot da gre za izbiranje med redom in neredom — in zato v imenu ureditve odklanjajo družbeni nered, kaos. Seveda ne gre za odločanje med redom in neredom, pač pa za spopad med novim in starim redom. Kajti izvir nereda ni v radikalnih zahtevah, marveč v simptomih krize institucij, ki se ne odzivajo na najgloblje življenjske potrebe velikih socialnih skupin in ki jih je že možno zadovoljevati v večjem obsegu. Za nered sta vedno potrebna najmanj dva. Fetišiziranje lastnega reda in zanikovanje vseh drugih redov — to je filozofija funkcionalizma.

Marx in durkheimovski funkcionalizem se odzivata na krizo novoveške meščanske industrijske družbe ter bičata kopičenje njenih napak. Toda tu se njuna sorodnost tudi konča in začenjajo se nepremostljive razlike. Dve osrednji kategoriji: »anomija« (kriza normativnega reda) in »eksploatacija« to razliko najbolj jedrnato izražata. Za Durkheima je kriza simptom neustrezna socialne kontrole nad posameznikom, za Marxa pa je kriza dokaz nelegitimne moči dominacije. Zahteva učinkovitejše vodenje družbenega stroja, drugi pa hoče, da se ta stroj odpravi v revolucionarni praksi in vzpostavi svobodno skupnost.

Sodobni funkcionalizem je duhovni horizont industrializma in socialnega stroja, ki ta proces vodi. To je teorija ohranjanja danega industrijskega sistema in moči, vendar le s pomočjo duhovne manipulacije in nepristnega strinjanja (normativnega reda), ne pa z nasiljem. Prikazuje, kako živi moderna razredna družba v relativno demokratični izdaji. Funkcionalizem dejansko ni ideologija do konca agresivnega individualizma; pred nami je ideologija zrelejšega meščanskega razreda, ki ni naklonjena napadalnemu individualizmu. Je plod modernejše, visoko produktivne industrijske organizacije ter njenih vedno večjih teženj h kooperaciji in manipulaciji.

c) Družbeni red in zgodovinske spremembe

Funkcionalizem ne pozna teorije sprememb in to je njegova Ahilova peta; to je misel, ki zaustavlja zgodovino. Družba se spreminja, vendar tako, da s tem nastaja le več istega, tega, kar je že dano. Res je, da je postal funkcionalizem pod udarci kritike bolj občutljiv za probleme družbenih sprememb — kljub temu pa je bil in ostane statična teorija, zaprta misel o družbi. Pretežni del njegovega intelektualnega kapitala je usredotočen v razmere, v katerih se lahko ohrani temelj strukture. Zgodovinske spremembe, njihove zakonitosti in njihovi nosilci — vse to je potisnjeno na rob in kot v nekakšni veliki razmišljenosti pozabljeno. Sicer pa tudi funkcionalistično pojmovanje družbe tega Rubikona ne more prestopiti, ker bi sicer ne bilo več to, kar je.² Kajti to je teorija o družbi, ki je ujeta v mrežo globokega in nerešljivega protislovja. Meščanska družba v svoji moderni izdaji nenavadno naglo spreminja lastnosti prav zato, da bi ohranila svojo temeljno bit, svojo kvalitativno lastnost (da zadržuje človeško delovno silo v proizvodnji v mezdnem odnosu kot sredstvo za oplajanje kapitala). Da bi ohranila to podlago, je pripravljena plačevati vedno višjo ceno, se odrekati svojim

² Veliko sprememb in korektur so vnesli: Robert Merton (»Paradigma za funkcionalno analizo«); Wilbert Moor in L. von Berghe (»Problemi družbenih sprememb, model napetosti«); F. Cancian (»Formalizacija družbenega sistema«); L. Corser (»Integrativna funkcija konflikta«), dalje R. Lenski, R. Dahrendorf in drugi. Vendar vse to bistveno ne prestopa Rubikona funkcionalizma, njegovega osnovnega jedra.

temeljnim načelom (svobodno tekmovanje, svoboden trg, liberalizem, uvedla bo celo načrtovanje). Brezobzirno spreminja garniture vladajočih skupin (individualnega podjetnika — to romantično figuro zgodnjega kapitalizma — zamenja družinsko in kasneje delniško lastništvo, pa spet moderne korporacije s tehnostrukturno in državno birokracijo — velike pionirje kapitala zamenja brezosebna buržoazija). Izrabljene garniture odvrže na pokopališče zgodovine, moč odločanja pa prehaja na nove karakterne maske. Te svoje gerovitalne operacije pomlajevanja družba drago plačuje, toda svoje življenjske podlage — reprodukcije meznega dela, odrekanja na eni strani ter monopola moči in privilegijev na drugi strani — se ne odreče. Iz te stvarnosti nastaja moderni funkcionalizem in to stvarnost tudi pojasnjuje. In kot si meščanska družba v vsej svoji resničnosti prizadeva, da bi uskladila bistvo obstoječega z neizbežnimi spremembami, da bi spreminjala tako, da bi ostala najgloblja bit nespremenjena — tako se tudi misel funkcionalistov cvre na istem ognju. Rada bi ostala zvesta temeljni ideji — ideji ohranjanja dane strukture — hkrati pa z nekaterimi odstopanji prinaša tudi ideje o omejenih spremembah. To je boleče protislovje, ki ga ni moč niti zaobiti niti razrešiti. Teorija živi v samih polovičarstvih.

III. Dogmatizirani marksizem — dvojnik funkcionalizma

Podoben način mišljenja o družbi, ki je dvojnik funkcionalizma, najdemo tudi v staliniziranem (»lenejšem«) marksizmu. Pozorni bralec je prav gotovo že spoznal vrsto miselnih ekvivalentov. Zato bomo v ilustracijo in čisto nesistematično predstavili samo nekaj posebnih oblik konservativne misli v duhovnem tkivu dogmatiziranega marksizma.

Prodor konservativne zavesti je najbolj očiten v splošnem pojmovanju socialistične družbe kot brezkonfliktne, harmonične strukture, in to v vseh njenih delih — od ekonomske infrastrukture do duhovnega življenja. V ekonomski sferi življenja vlada popolna skladnost med proizvodnimi silami in odnosi. V socialni strukturi se sicer kažejo razlike med socialnimi skupinami, toda to so le »prijateljski razredi«. Država poseblja le občedružbeno, občenarodno institucijo in predstavlja samo obče interese. V duhovni sferi se obči in posebni interesi popolnoma ujemajo. Namesto globlje analize bomo le bežno osvetlili nastanek teh duhovnih tvorb, ki prekrivajo stvarno življenje, odkrivajo le del resnice in spremljajo socializem od njegovega prvega koraka do danes.

Zgodnja faza oziroma obdobje »težkega socializma« je zaradi vrste materialnih in človeških okoliščin našlo svoj razplet v centralizirani državni lastnini in upravljanju. To je bil rezultat prizadevanj, da se blagovni svet meščanske družbe podredi nadzoru revolucionarnih političnih sil. Vsa prehojena pot omogoča, da spoznamo

resnično zapletenost te globoko protislovne socialne strukture zgodnjega socializma. Na eni strani je revolucionarna uporaba močne oblasti — zaradi zaščite in interesov plebejskih množic — odpravila in omejila pomembne oblike razredne razcepljenosti. Prišlo je do močnih zavor v nastanjanju razreda privatnih lastnikov in z naglo zgodovinsko konstrukcijo so nastali pogoji za formiranje modernega delavskega razreda, za njegov nagel vzpon. Množice so v tem sistemu videle racionalno sredstvo, s katerim bodo uresničile velik del svojih teženj. Toda za njihovimi hrbti je počasi nastajal — ob državnem upravljanju s presežnim delom in oblastjo nad delom — tak način uporabe delovne sile, ki ima celo vrsto značilnosti mezdne uporabe delovne sile. Na podlagi monopola politične moči se začno kristalizirati družbene skupine. Izoblikuje se pahljača socialnih slojev z omejenimi razrednimi lastnostmi, obnavljajo se agregati razredne delitve — birokratsko kolektivistični sistem, ki pa se ne razvije do konca. V duhovnem življenju pa se kljub temu ohranja podoba državnega socializma kot brezkonfliktne, harmonične družbe, ki jo sestavljajo prijateljski razredi. Razredna delitev je že popolnoma zbrisana — seveda le v mislih — vzroke socialnih razlik pa pojasnjujejo izključno z različnimi delovnimi položaji oziroma z delitvijo po delu. Socialno strukturo v najbolj strnjeni obliki opredeljujeta besedi »delovno ljudstvo«. V tej predstavi je pomemben del resnice, ki pa kot pajčolan prekriva vse tiste globlje razlike, ki jih ni moč pojasniti z različnimi nagradami za delovne prispevke, marveč so rezultat monopola nad lastnino in monopola moči.

Fetišizem harmonične strukture državnega socializma so kasneje demitologizirali. Zdaj vsi govore o napačni teoriji brezkonfliktnosti, toda na njeno mesto prihajajo drugi fetiši — fetiš trga, tehnokracije itd. V ta miselni sklop sodi tudi predstava o »združenem delu« kot o že uveljavljeni družbeni sili in kot homogenem socialnem tkivu. Stanje, za katerega se bo treba šele boriti, obravnavajo kot prevladujočo strukturo. Nazadnje sodi v ta sklop tudi predstava o samoupravljanju kot že popolnem izdelanem sistemu, v katerem so le nekatere rahle deformacije in deviacije. V resnici pa gre za različne in med seboj konkurenčne socialne težnje in duhovne usmeritve, ki se sicer po svoji moči zelo razlikujejo, vendar pa skušajo družbeni razvoj usmeriti na različne poti.

Za to priložnost zadošča že ta hudo skopa skica, da predstavi veliko neskladje med stvarnimi socialnimi odnosi in predstavami o njih. Neskladje je posledica nekaterih zakonitih gibanj, povezanih s spremembami v socialni strukturi, pa tudi posledica preobrazbe idej iz revolucionarnega sredstva za mobilizacijo množic v birokratski duhovni monopol. Ideologija zgodnjega socializma, uporabni marksizem, je zastava, pod katero se socialistične družbe trgajo iz kroga nerazvitih in prodirajo v sodobnost. Prvotne predstave o socializmu (ideje o splošni enakosti, opojnost prepričanja, da

je moč razredno družbo takoj odpraviti itd.) silovito vzgibavajo množice. Kasneje se — hkrati z birokratizacijo življenja — v ideologiji zakoreninja tudi obramba privilegiranih interesov — s tem pa postaja dekla dnevne politike. Njena ustvarjalna moč slabi, njeni obrazci se spreminjajo v dogme, ki gredo mimo perečih problemov, ne da bi se jih dotaknile. Nastaja iluzorna zavest o nekonfliktni družbi, v kateri smo odpravili vse spopade in v kateri so pri delovnih ljudeh zginile že vse značilnosti meznega dela. Z idejnim monopolom skušajo zmanjševati upravičene težnje, stvarna družbena protislovja pa kratkomalo izriniti iz zavesti in tako ohranjati oblast nad delom.

Ta univerzalna težnja dogmatizma se zajeda tudi v naše duhovno tkivo, vendar ga ne more čisto obvladati. Spet se uveljavlja revolucionarna misel ter kljub birokratizaciji postaja živ izvir gibanja. Oblikuje se kot nov zgodovinski odgovor na izzive sedanosti, kot vizija samoupravljanja, ki zamaje celoten sistem nazorov, ki so temelj državnolastniških odnosov. Toda miselni tok se ne ustavlja na tej točki — kot smo že ugotovili, se pojavljajo nove oblike fetišizirane zavesti.

Skratka — konservativna zavest je našla svoje zatočišče v dogmatiziranem marksizmu, v katerem je Marx »bolj mrtev svetnik kot živa misel« — in v tej obliki je ta misel opravila »romanje na Vzhod«.

IV. Nastajanje konservativne zavesti

Oglejmo si splošne lastnosti in mehanizme za nastajanje konservativne misli.

1. Oblike idejne sfere. Družbena kozmetika

Iluzorna zavest se ohranja v svetu zunanjih prividov in polovičnih resnic. Sploh si ne prizadeva, da bi prodrla do globljih resnic, do obrazca, po katerem neka družba nastaja, se ohranja ali spreminja. Ostaja le na ravni psevdokonkretnosti.

Dejanska narava neke družbe, namreč to, kar v resnici je, ne pa to, kar o sebi misli, da je, se ne kaže neposredno. Tako kot fizični svet obdaja atmosfera, skoz katero se moramo prebiti, da bi spoznali njegovo površino, tako so tudi socialni sistemi obdani z idejno sfero, z mrežo predsodkov, mitov, iluzorne zavesti, polovičnih resnic. Dejansko stvarnost prekriva varovalna prevleka, ki odkriva le del resnice. Ta pojavna stran se stihijsko vtiskuje v vsakodnevno zavest kot edino »prava« resničnost. Prevladujoči način mišljenja o družbi in metode za raziskovanje družbe vse bolj zastajajo v tej

plasti in se ne prebijejo do spoznanj o pravi naravi neke družbe.³ Gre za sistematičen izvir nepopolnega spoznanja, ki je družbeno pogojeno, za to, da z opazovanjem stvarnosti z nekega določenega »stališča« ni mogoče priti do resničnejšega pogleda v celoto družbe in v glavna dogajanja v njej. Kakor se samo neka določena valovna dolžina prebija skoz atmosfero, tako se tudi le neki določeni način mišljenja o stvarnosti lahko skoz ogrinjalo iluzorne zavesti prebije do popolnejše in globlje resnice. Od iluzorne do zagovorniške (apologetske) zavesti je en sam korak. Izhodiščna točka je poudarjanje površinske slike družbenega življenja. Plitev duh odraža stvarnost tako kot voda: površinsko in trenutno. Toda ta slika skriva hkrati tudi globlje in resničnejše odnose. Mehanizmov, ki predelujejo ta nepopolna, enostranska spoznanja in jih spreminjajo v konservativno miselnost, je več.

Prvič: če se zadržujemo pri površinski, iluzorni podobi stvarnosti, sih krati že tudi ustvarjamo ugodnejšo predstavo o dani družbeni obliki. Ta podoba odkriva del resničnosti, hkrati pa zakriva globljo in tršo stvarnost; s tem obstoječe idealizira, olepšuje. Tako na primer trdijo, da sicer obstajajo razredi, da pa so to samo prijateljske grupacije. Učinek bo enak, če opazovanje kot močan snop reflektorske svetlobe namerimo le na vlogo skupnih vrednot (moralno strinjanje), iz vidnega polja pa izpustimo institucije nasilja in oblasti kot sredstev, ki ohranjajo družbeno celoto. S stališča spoznavnosti so taka opazovanja enostranska in pristranska. S stališča socialne funkcije pa taka posploševanja opravičujejo, idealizirajo obstoječe, skušajo nas napeljati, da bi se s tem obstoječim sprijaznili. To je nekakšna »družbena kozmetika«, ki prikriva trdo realnost.

Drugič: isti pomen ima tudi postopek, ki ga lahko izrazimo z dvema besedama: zapiranje alternativ. Celotni intelektualni kapital se usredinja izključno na raziskovanje ene strani stvarnosti: na stabilizaciji dane strukture — četudi je to močno dehumanizirana družbena ureditev. Na drugi strani sistematično zanemarjajo družbene spremembe ali pa jih omejujejo na majhno opombo k veliki

³ »Ta nezmožnost, da bi prodrli do stvarne materialne podstatí znanosti, ni pomanjkljivost posameznikov, marveč se pojavlja v toliko ostrejši obliki, kolikor bolj je znanost razvita, kolikor bolj konsekventno deluje v skladu s predpostavkami lastne tvorbe pojmov. Če gledamo iz tega zornega kota, bomo namreč odkrili: kolikor bolj je neka moderna znanost napredovala, toliko bolj odločno se mora obrniti od problema biti svoje sfere, toliko bolj mora te probleme izključiti iz pojmljivosti, ki jo je sama izdelala. Lastni konkretni kubstrat resničnosti je nespoznaven. To je poseben zaprt sistem, ki ni sposoben, da bi do kraja doumel svojo lastno materialno podstat, in tudi ne, da bi od tod našel pot k spoznavanju družbene totalnosti... Prikrivanje bistva meščanske družbe je življenjska nujnost... zakaj kolikor bolj postajajo postopno stvari jasne, toliko bolj se odkrivajo tudi notranja nerazrešljiva protislovja te družbene ureditve. Ideološka zgodovina bružozije vse od najbolj zgodnjih razvojnih stopenj, ni nič drugega kot obupen boj proti odkrivanju pravega bistva družbe, ki jo je ustvarila, proti resnični zavesti o svojem razrednem položaju. (G. Lukacs: »Zgodovina in razredna zavest«).

teoriji. Tako polovično spoznanje potem razglašajo za »občo« teorijo družbe. S takim postopkom, s tem, da favorizirajo eno razsežnost in izločajo drugo, postaja postvarjena stvarnost edina možna stvarnost. Ni nobene želje po svetu, ki bi bil boljši kakor ta tukaj. Alternative, ki obstajajo kot realne in še ne ustvarjene možnosti, so zaprte — misel je zajeta v ozke okvire. Zaprtost je glavna lastnost konservativne miselnosti. Celotno stvarnost reducira v meje danih institucij — zunaj dane strukture ni nobenega sveta. Izloča vsako drugačno perspektivo, vsako drugačno možno življenjsko obliko, ki bi bolj ustrezala vse bolj zahtevnim človeškim potrebam. To ni samo ena, marveč tudi edina možna usoda. Prihodnost je na vseh straneh zastrta z gostim pregrinjalom, kot da vlada popolna socialna amnezija.

Tretjič: odločen korak k apologetiki naredijo takrat, kadar posebne pogoje za reprodukcijo neke konkretne zgodovinske družbe spremenijo v univerzalne pogoje, v obče zakonitosti družbenega življenja. Tako pojmovanje zgodovinske in prehodne odnose in institucije neke družbe hote povzdiguje na stopnjo občnih in večnih zakonov. Enostranski način pojmovanja stvarnosti je tudi zelo koristen.

Če hočemo temeljiteje razumeti veliki mehanizem, s pomočjo katerega se oblikuje konservativna ali pa revolucionarna zavest, moramo spoznati še en pojem »mejno zavest« neke miselne usmeritve. Spet gre za socialno določenost in ne za mentalno omejenost posamičnega raziskovalca. Iz nekega zornega kota se vidi dalje in globlje kot iz drugega, prvi ima večji radij miselne gibljivosti, širše meje spoznavanja. Na primer: skrivnost oblikovanja neke družbe ostane v načelu nespoznavna, če je ne spremlja tudi spoznanje o neizogibnosti, da se družba spremeni. Nekaterih meja v razumevanju človeških dejstev ne moremo prekoračiti, če ne prekoračimo okvirov danih struktur. Glede vpliva na znanstveno spoznanje različne perspektive niso na isti ravni. Nekateri omogočajo širše dojetje stvarnosti kakor druge. Različne miselne usmeritve že zaradi tega, ker si izbirajo različno problematiko — in so socialno različno naravnane, nimajo iste »mere« mejne zavesti, ki je drsna.

Osrednje in hkrati najbolj zanimivo pa je vprašanje, kako se ta težnja družbenega reda preliva v duhovno življenje, v znanost. V sistemih, v katerih je znanost relativno avtonomna, so glavni posredniki izbor teoretične problematike (infrastruktura) in metodološki kánoni, ki od znotraj sistematično favorizirajo en sam način mišljenja in izključujejo vse druge.

Jedro konservativne ali pa revolucionarne zavesti prekriva torej socialno usmerjenost, izbor osnovne teoretične problematike. To je eden od dveh odločilnih členov in vsebuje tole: a) socialne dejav-

nike, ki se oblikujejo kot odločujoči vzvodi družbenega življenja, povzdigujejo ene strani življenja in zanemarjajo druge; b) socialno usmerjenost teorije — ali je njeno središče v tem, da ohranja dano strukturo, ali pa odkriva družbene spremembe, poti in socialne sile, ki bi spremembe lahko izvršile; c) javnost, ki mu je misel namenjena in s katero je uglašena; duhovna naravnost neko akcijsko usmeritev olajšuje in spodbuja, drugo pa odbija; d) metodološki postopek, po katerem se pride do spoznanja. Usmerjenost teorije tudi zaradi problematike imenujem infrastruktura teorije. Infrastruktura je glavni posrednik (mediator) med socialnim okoljem in naravo spoznanj. Infrastruktura ni sestavljena samo iz izrecnih podmen, marveč tudi iz vrste zamolčanih postavk. Zaradi teh moramo vpeljati nov termin: »skriti pomenski presežek«. To so podmene, ideje, ki niso izrecno formulirane, so pa same na sebi razumljive in jih javnost prepozna, saj so del duha časa.

2. Križanje spoznanja in iluzij

Zakaj lahko konservativna misel obvlada duhove, od kod črpa svojo moč? Konservativna misel lahko v tolikšnem obsegu obvladuje zavest, ker se rojeva iz fetišizirane plasti stvarnosti. To je pojasnilo za njeno moč in obseg. Seveda moramo pri tem dodobra dojeti naravo fetišistične zavesti, ki ni le gola laž ali čista neresnica. V fetišistični (iluzorni) zavesti je del resnice o družbi, v njej so realne vsebine, čeprav so predstavljene obrnjeno in izkrivljeno. To je spoznanje, ki se je zakoreninilo v eni plasti, v eni strani stvarnosti, čeprav ni niti popolna niti najgloblja resnica o družbi. Pojmovanje meščanske ekonomije, da prihaja na trgu do menjave ekvivalentov, ni neresnica. V dejanju menjave kot formalno-pravnem aktu se res uveljavlja avtonomija svobode oziroma menjave ekvivalentov. Toda pod to plastjo je še druga, globlja in mnogo bolj skrita stvarnost: do eksploatacije, do neekvivalentne menjave prihaja v aktu proizvodnje. Ali: solidaristična teorija obravnava državo zgolj kot nosilko občedružbenih funkcij, kot nosilko javnega interesa. Ta trditev ni izmišljena, saj država res opravlja tudi to funkcijo. Toda hkrati opravlja tudi razredno funkcijo, ki daje pečat občedružbeni funkciji. Ti primeri samo osvetlujejo mehanizem, prek katerega se konservativna misel oblikuje in obvladuje zavest. Svoj pohod začenja z odkrivanjem površinskih značilnosti, enostranskih spoznanj, potem pa s potvarjanjem resnic potvarja tudi stvarnost. S površnimi spoznanji ne zamenjuje le globljih spoznanj, marveč tudi kritično razkrivanje nadomešča s apologetiko. Opravičuje dano strukturo, ker ji to ustreza. Je kot varovalni plašč, ki omogoča, da se temelj dominacije lažje ohranja in prikriva. Konservativna infrastruktura je tisto notranje jedro, ki izžareva svoj vpliv v vse regije znanstvene misli in usmerja korake raziskovalcev. Slehera super-

ideja, velika intelektualna usmeritev je ali diskretna zdravica ali pogrebna molitev za neko civilizacijo ali socialni sistem.

Konservativna zavest je zapletena duhovna tvorba, katere tkivo ima več plasti, od katerih ima vsaka drugačno funkcijo. Njeno kritično razčlenjevanje je zato zelo občutljiva duhovna operacija. Na mesto »sheme« reinterpreteracije lahko tu nakažemo le orientacijo za tak postopek. Začetno vprašanje je vedno, kakšno je to spoznanje, ki nam ga predstavlja, kakšna je njena korespondenca s stvarnostjo (s socialnim sistemom, v katerem se je porodila), katero stvarnost razkriva in kolikšen je njen obseg. Gravitacijski center konservativne teorije je raziskovanje pogojev za ohranjanje nekega določenega načina življenja, za reprodukcijo osnovnega jedra razredne strukture — ne pa raziskovanje poti njenega spreminjanja. Je torej v funkciji pojasnjevanja, ohranjanja in adaptiranja osnovne strukture. V teh razsežnostih vsebuje zelo pomembne in številne elemente resnice. Toda to je omejena resnica znotraj dane ureditve. Temu naj dodamo, da velike teorije ta spoznanja oblikujejo s stališča zgodovinskega razrednega interesa, ne pa s stališča dnevnega in pritličnega interesa; interese vladajočih razredov prikazujejo na ravni zgodovinske nujnosti, dajejo jim splošnejši pomen ter jih spreminjajo v kánone svoje dobe. V tem je njihova teža, relativna trajnost in vpliv, ki ga izžarevajo.

Drugič: ta spoznavna (znanstvena) funkcija v ožjem pomenu besede je neločljivo in organsko zraščena z drugo plastjo konservativne zavesti, namreč z ideološko zavestjo kot popačeno zavestjo. Prihaja do specifične obdelave dognanj, ki jih javnost spoznava v precej prikrojeni preobleki. Zagotovljeno je skladno stapljanje (amalgamiranje) zavesti in stvarnosti. V isti sapi izražajo spoznanja in iluzorno zavest, prihaja do križanja življenja in iluzije.

Spoznanje potemtakem ni samo proizvod, senca socialne strukture, marveč je tudi ustvarjalec in soudeleženelec njenega ohranjanja. Socialna struktura se ne ohranja samo z nasiljem. Svet, v katerem živimo, postaja s socializacijo tudi osebna, subjektivna realnost, nastaja duhovni univerzum in v njegovih mejah ocenjujem in vrednotim dogajanja, ponašanja — življenje. Svet, v katerem živimo, postaja »moj in znosen«, dobiva svoj smisel, legitimnost, temu svetu se prilagajamo. To je konec koncev edini svet, ki ga poznamo. Ponavljam, kakor fizični svet ne more obstajati brez atmosfere, ki ga obdaja, tako mora tudi represivna socialna struktura, če naj se ohrani, ustvarjati svojo duhovno atmosfero, svoje iluzorno ogrinjalo. Konstituira se subjektivna realnost, ki se z objektivno realnostjo pokriva le v nekaterih potezah — ob racionalni podlagi se oblikuje tudi emotivna podlaga sistema. Družbena moč ni samo v zmožnosti, da stvarnost gradi, marveč tudi v sposobnosti, da to stvarnost definira in omejuje in odstranja konkurenčne razlage te stvarnosti.

Drugi glavni člen, prek katerega konservativna miselnost prodira v tkivo znanosti, je nezreli empirizem, pozitivistična oblika uporabe tehničnih metod. Pozitivistične metode raziskovanja so se izoblikovale do popolnosti, hkrati pa so postale togi modeli, ki so se vsilili s tolikšno močjo, da lahko brez pretiravanja govorimo o diktaturi te tehnike. Gorje tistemu, ki se ne uklanja tem uveljavljenim formulam, brez sentimentalnosti ga bodo izločili iz svetišča znanosti. Oglejmo si najprej glavna načela (kánone), potem pa tudi pojmovanje resnice, ki je podlaga tega metodološkega kalupa.

1. Vrednostna nevtralna znanost

Temeljno načelo te metode je vrednostno nevtralna znanost, znanost, ki je enako indiferentna do vseh človeških namenov in ciljev. Tako stališče praktično terja, da je neko področje za znanost sprejemljivo le tedaj, če ga lahko proučujemo brez kakršnegakoli vpletanja vrednot. To glavno načelo je izoblikovano v nekaj nepisanih pravilih, ki usmerjajo energijo raziskovalcev. Del teh pravil se izraža v strogi razdelitvi na tako imenovane vrednostne in indikativne sodbe. Znanost se ne ukvarja z določanjem človeških smotrov (z vrednostnimi sodbami), marveč izključno z opisovanjem tega, kar je, kar je dano; ukvarja se le s pozitivnimi dejstvi (z indikativnimi sodbami). Znanstvena dejavnost je povsem indiferentna glede ciljev, ne sodeluje pri določanju ciljev, marveč raziskuje le racionalna sredstva, s katerimi je možno cilje uresničiti. Arhitekt teh tez je Weber.⁴

Čeprav je njegova mentalna konstrukcija precej bolj subtilna, so jo začeli v poenostavljeni obliki na široko uporabljati.

Druga smer poudarja, da mora biti med znanstvenim spoznavanjem ter materijo, s katero se to spoznavanje ukvarja, nujen razmak. Za znanost je življenje, ki ga proučuje, samo zunanji objekt, do katerega se vede nezainteresirano, kot bi opazovala neki muzejski predmet.⁵ Znanost o družbi je zreducirala človeka na stvar.

⁴ »... še manj je možno dokazati, da ima obstanek sveta, ki ga znanost vrednostno opisuje, kakršenkoli pomen in da je v takem svetu smiselno živeti. Znanost ne terja odgovora na taka vprašanja. Na vprašanje, kako naj uredimo naše življenje, dá lahko odgovor le prerok ali odrešenik... Nobena znanost ne more nikoli ljudem povedati, kako naj žive in kako naj bo organizirana njihova družba. Znanost odgovarja le na vprašanja, katera so tista sredstva, s katerimi lahko dosežemo neke določene cilje. Povsem nemogoče se je 'znanstveno' zavzemati za praktična in zainteresirana stališča — razen v razpravi o sredstvih za doseg ciljev, ki so jih drugi že natančno opredelili«. Kadarkoli je znanstvenik uvajal svoje osebna vrednotenja, je polno upoštevanje dejstev presahnilo.

⁵ Idejni utemeljitelj te smeri Durkheim poudarja: »Naša metoda temelji izključno na ideji, da so socialna dejstva stvari in da jih moramo obravnavati samo kot stvari. Vse, kar je dano, vse, kar je podvrženo proučevanju, ima naravo stvari.

Čeprav je imelo to stališče tudi drugačne pobude, se je vendarle zasidralo na neki zamolčani podmeni: namreč, da so človeške akcije stvari, ki jih je moč obravnavati tako, kot prirodne znanosti nadzorujejo svoje ne-človeško gradivo; to je postvarela misel postvarele (odtujene) družbe, morda pa tudi reakcija na neki veliki zgodovinski poraz; na človekov neuspeli poskus, da bi zavladal svetu, ki si ga je sam izoblikoval.

Najbolj radikalen korak v »osvobajanje« družbene znanosti vseh vrdnostnih sodb je napravila struja, ki si je družbene vede zamislila po vzoru prirodnih znanosti, ki vidi edino zagotovilo resnice v vernem posnemanju metod prirodnih znanosti. Status znanstvenega dognanja ima samo tisto, kar lahko verificirajo neposredne čutne zaznave. Grobi instrumentarij čutil je edini izvir našega spoznavanja. To stališče doseže svoj vrh v sodobnem »operacionalizmu«, za katerega imajo veljavo samo tiste ugotovitve, ki se dajo meriti. Bentley trdi, da ni mogoče nikakršno znanstveno raziskovanje materije brez meritev; meriti je isto kot vedeti.

2. Pot do polresnic — svet psevdo-konkretnosti

Oglejmo si zdaj tehnologijo in postopke, ki se ravna po scientističnem obrazcu, kako ta tehnologija razblinja podobo družbene celote in zato ne prodre do prave narave celote.⁶ Predvsem zaradi dveh postopkov se lomi totaliteta, se zgublja tisto, kar je življenjsko važno, v zameno pa ponujata postopka vrsto dejstev, v katerih ni pravega smisla.

Prvo tipično pomanjkljivost povzroča način uporabe pozitivistične tehnike, ki bi jo lahko imenovali psihološki redukcionalizem. Sodobne empirične raziskave se odvijajo pod bičem anketomanije. Raziskovalci so se spremenili v lovce na človeška stališča, v lovce, ki imajo v eni roki vprašalnik, v drugi pa svinčnik. Glavna pomanjkljivost je pravzaprav v tem, da socialne pojave reducirajo na psihološke kategorije, ker raziskujejo predvsem subjektivne občutke, kasneje pa iz njih sklepajo o celotni socialni strukturi. Drugič: vzorec raziskovanja je tako zastavljen, da je celoviti družbeni pojav razbit na neskončno vrsto fragmentov. Kompleksno socialno stanje se »destilira« ter spreminja v nekaj formaliziranih spremenljivk. Ugotovljeni izsledki spominjajo na mozaik, razcepljen na nešteto

Te stvari še zdaleč niso proizvod volje, določene so že zunaj nas, so kakor kalupi, v katerih se neizogibno izoblikujejo tudi naše akcije.«

⁶ Glavna pomanjkljivost pozitivističnih raziskav je prav v tem, da trgajo te zveze; abstraktna, suha teorija na eni strani prepada, in delci raziskovanja, ki le malo povedo o resnični celoti družbe, o njeni naravi — to je podoba konservativne metode. Na ta problem je sicer na drugačen način opozoril prof. Lukič, ki v njem vidi temeljni in nerešeni problem metodologije — način raziskovanja družbenih makropojavov.

fragmentov, ki so medsebojno nepovezani in iz njih ni mogoče sestaviti celovite slike. Kot da bi polagali polena na grmado in pri tem pazili, da bodo drva suha; in ko so drva zložena, se grmada sama vžge in v njej zgine podoba družbe. Dejanski problemi se spreminjajo v opisovanju drobca, iztrganega iz konteksta celote; in s tem je stvarnost popačena.

Toda komaj smo izrekli to sodbo, jo moramo že popraviti. Tak empirizem, čeprav ima še močan vpliv, je že na koncu svojih moči — ni se mogel upreti zobu časa. Konservativna miselnost napreduje tako na področju teorije kot na področju metod raziskovanja — prilagaja se novim potrebam. Vladajoča struktura se v naglo spreminjajočih se razmerah lahko uveljavlja le tako, da spoznava celoto družbenih procesov, da vzpostavlja kontrolo nad celotnim sistemom, v katerem deluje vrsta disfunkcionalnih, subverzivnih sil. Namesto empirizma zgodnjega obdobja skuša zdaj številna in razdrobljena spoznanja povezovati v celoto. Zato se je uprla empirični razkosanosti. Kritika nezrelega empirizma je kritika stvaritve, ki je v zatonu: na obzorju je zasijala nova metoda, metoda systemskega pristopa, ki zanika goli empirizem in zato zasluži resnično kritično analizo. Zato se mora teža kritike metode, ki ne daje celovite podobe stanja, premakniti k zahtevi po *resnični* sliki te celote. Metodološka orodja v mejah pozitivizma so še vedno takšna, da ugotavljajo le zunanji videz, da ne prodro (saj si take naloge niti ne postavljajo) do globljih plasti družbene celote. Zasedrana so v vsakodnevnih prikazih stanja, notranje bistvo pa se jim — tako kot tudi konservativnim teorijam — izmika iz rok. Ta »zvestoba« danim dejstvom postaja posebna oblika zamrzovanja danega, ohranja *status quo*. Znanstvena dognanja povedo, kakšna so dejstva, ne povedo pa tega, kakšna bi lahko ta dejstva bila v nekem drugačnem sistemu.

Naj sklenemo ta del razglabljanja. Zgodovinska pot, ki jo je prehodila tehnika raziskovanja, doživlja isto usodo kot konservativna teorija, saj je le njen drugi obraz. Empirična metoda je na svojem zmagoslavnem pohodu razkrojila številne spekulativne metafizične iluzije. To je bila bojevita in revolucionarna metoda. Ko se je oklepala dejstev, je neposredno napadala pojmovanja, ki so bila ideološka barikada fevdalne ureditve. Načelo čutnega zaznavanja je bilo orožje razsvetljenstva v boju proti absolutističnemu sistemu — čutila so postala organ resnice. Zahteva po dejstvih, ki so dostopna opazovanju in meritvam, zahteva po preciznosti definicij, izpopolnjevanje tehnike za zbiranje dejstev ter postopki za njihovo analizo — to so bili izjemni dosežki, ki so poglobili moč znanstvenega posploševanja. Toda prav tiste okoliščine, ki so teoretično misel preoblikovale v konservativno misel, so delovale tudi na tem področju. Kakor hitro so se močna pomagala podredila kultu tehnike, so zgubila moč, zaprla so pot globljim resnicam in se zasedrala

na površini dogajanj. Tako pristanejo ti instrumenti v službi razdrobljene zavesti, drobnih popravkov in ohranjanja dane strukture.

Tako delujeta abstraktna teorija in nezreli empirizem kot dva pola konservativnega načina mišljenja. Pozitivistična, tehnicistična zasnova znanosti postane prapor hierarhično organiziranih institucij, ki so kopije modernih industrijskih korporacij. To so v bistvu velike tovarne za proizvodnjo empiričnih surovin, namenjenih množični znanstveni potrošnji, del modernega tehnokratskega kompleksa. »Znanstvenik in njegova znanost sta vprežena v družbeni aparat, njuna dejavnost je v funkciji samoohranjanja, neprestane reprodukcije obstoječega« (Max Horkheimer: »Tradicionalna in kritična teorija«). Poenostavljeno pojmovanje objektivnosti družbenih znanosti zanemarija to veliko in živo protislovje: institucionalni okvir, v katerem se družbene znanosti financirajo in razvijajo, je prav tako nevaren za njihovo objektivnost, saj je eden glavnih dejavnikov, ki pačijo spoznanja.

O kadrovske politiki zveze komunistov

Da je kadrovska politika oziroma vloga, zanemarjena, na kar opozarja tudi pismo predsednika ZKJ in IB predsedstva ZKJ, se delno kaže tudi v samem statutu ZKS V III. delu statuta o načelih, organizaciji, odnosih in organizacijski strukturi ZKS ne najdemo namreč posebnega poglavja o kadrovske vlogi ZK, medtem ko so temeljna načela in metode za idejno-politično, moralno-politično in organizacijsko-politično vlogo opredeljene v posebnih poglavjih. Res je del kadrovske vloge (politike) zajet v poglavju »Volitve v ZKS«, drugi del pa v raznih členih o »članstvu« v ZKS. Številne pomanjkljivosti, na katere zadnje čase opozarjajo tudi mnogi dokumenti Zveze komunistov, pa kažejo, da bi pri izpopolnjevanju statuta na prihodnjem kongresu morda le bilo dobro vključiti tudi posebna določila o kadrovske politiki.

K temu poskuša avtor prispevati nekaj ugotovitev in predlogov na podlagi analize nekaterih političnih dokumentov, izkušenj v političnem delu in primerjave nekaterih spoznavnoteoretičnih konceptov v oblikovanju in vlogi »kadrov«.

I. Glavne pomanjkljivosti kadrovske vloge (politike), ki so zelo pomembne za metode delovanja in odnose v ZK

1. Katera je glavna »praktična« pomanjkljivost in kakšne vzroke ugotavljajo ob njej najnovejši dokumenti ZK?

Glavno »praktično« pomanjkljivost ugotavljajo tako v pismu predsednika ZKJ in izvršnega biroja predsedstva ZKJ kot tudi v oceni uresničevanja sklepov in nalog ZKS na področju kadrovske politike na 28. seji CK ZKS: da smo zanemarili kadrovske politiko, oziroma da so se uveljavila mnenja, da »v idejno-politično delovanje ZK ne sodi konkretna razprava o kadrovske politiki in konkretnih kadrovske rešitvah. Tako je bila ZK ponekod pasivna ali celo indiferentna...«

Seveda pa to ne pomeni, da nihče ni vplival na kadrovske politike in da je ni konkretno določal. V resoluciji CK ZKJ o najvažnejših vlogah v kadrovske politiki iz leta 1968 beremo med drugim: »Vodstva, predvsem v republikah in zvezi, so se obnavljala s številnimi razširitvami, manj pa s kadrovskimi spremembami; rotacija je vodila h gibanju kadra iz nižjih v širše družbenopolitične skupnosti ali v krogu...« »Resnično demokratizacijo v uveljavljanju dosedanje kadrovske politike so preprečevali pojavi, da so nosilci odločanja o kadrih dostikrat samo potrjevali sklepe, ki so jih že sprejela ožja vodstva, izvršilni organi in celo neformalne skupine in vplivnejši posamezniki na svojih ravneh« (podčrtal S. P.).

V pismu predsednika ZKJ pa beremo tudi: »Kadrovska politika v delovnih organizacijah v gospodarstvu in negospodarskih dejavnostih je še vedno precej zasebna stvar ter monopol posameznikov in skupin. S tem je v dobršni meri omejena oblast delovnih kolektivov in njihovih samoupravnih organov, ogrožen pa je tudi širši družben interes.«

Na seji republiške konference SZDL Slovenije 1. III. 1973 je njen podpredsednik med drugim ponovno opozoril na že dolgo znano in kritizirano dejstvo, da so »v republiških vodstvih zastopani neposredni proizvajalci z največ 12,3 odstotka (v skupščini SRS eden — 0,4 odstotka, v RK SZDL pet — 3,3 odstotka in v RK ZKS osem — 12,3 odstotka), čeprav ta skupina ljudi ni samo večinski del naše aktivne populacije, temveč tudi po svojem družbeno-ekonomskem položaju tisti del, ki je najbolj zainteresiran za revolucionarni boj za socialistično družbo.«

V omenjenih dokumentih jasno izstopata dve glavni vrsti »vzrokov« za to, da je kadrovska politika tako zanemarjena.

V pismu predsednika ZKJ: »Navzočnost in vpliv interesov ter pojmovanj, ki nasprotujejo uresničevanju sprejetih sklepov..., ki nasprotujejo koristim delavskega razreda in samoupravljanja...; vpliv birokratske miselnosti, drobnolastniške stihije in malomeščanstva...; zakoreninjenost oportunitizma« itd.

V oceni 28. seje CK ZKS: »Bistven vzrok (da se je pogosto uveljavljala preživela praksa in ni bilo učinkovite akcije ZK) je v splošnih političnih razmerah, v katerih so ponekod imeli pomembne pozicije pri odločanju tudi o kadrovskih rešitvah ljudje, ki so bili sami nosilci teženj, nesprejemljivih za ZK..., ki niso sposobni ocenjevati družbenih pojavov in problemov z razrednega in samoupravnega vidika in ki so nosilci nacionalističnih in tehnokratskih teženj.«

In: »Kadrovska politika je danes še vedno privilegij določenih upravljaljskih krogov. Samoupravne strukture so bolj formalni potrjevalec predlogov... Ob poudarjanju strokovnosti in formalne izobrazbe (spričeval) smo zanemarjali delovne izkušnje (prakso) in moralno-politične vrednote... V razpisih skoraj ni primerov zahtev po izpolnjevanju moralno-političnih kriterijev. Zahteve po upoštevanju

celovitosti kriterijev (poleg izobrazbe tudi politične usposobljenosti in moralno-političnih vrednot) velikokrat naletijo na odpor pri ljudeh na vodilnih mestih . . . Ta dejstva združujejo primitivizem, zavirajo prodor sodobne tehnologije in organizacije dela, preprečujejo razvoj samoupravnih odnosov . . .«

Že takšen delen prikaz ocen in stališč v navedenih dokumentih opozarja na to, da gre predvsem za dve vrsti ali skupini dejavnikov, ki neposredno vplivajo tudi na kadrovske politike: a) na eni strani za premajhno usposobljenost, (ne)znanje, (ne)izobraženost in pred-sodke oziroma stare navade in pomanjkljiva stališča, sklepe in metode; b) na drugi strani pa za drugačne oziroma nasprotno »težnje« oziroma interese raznih posameznikov in skupin (»ozkih, zaprtih, monopolnih, birokratskih, tehnokratskih, elitnih, nacionalističnih« ipd.).

Če hočemo dovolj uporabno razčistiti in razmejiti ti dve glavni vrsti dejavnikov, moramo poleg navedenih ugotovitev, da se pojavljajo v praksi, poznati tudi to, kako se pojavljajo v »idejah«, s katerimi in v imenu katerih se uveljavljajo ali skrivajo oziroma opravičujejo.

2. Katere so glavne pomanjkljivosti kadrovske vloge oziroma politike v idejah in obnašanju nekaterih kadrov?

a) *Temeljna spoznavnoteoretična pomanjkljivost (zmota)* je v poenostavljenem pojmovanju samoupravljanja, ki samoupravljanje razlaga in marsikje tudi organizira samo kot »enako odločanje vseh o vseh stvareh in ne o ljudeh«. Takšno pojmovanje namreč omogoča, da se zanemarijo druge, enako pomembne funkcije upravljanja, kot so politično (legalno ali ilegalno, neformalno, grupaško) dogovarjanje, oblikovanje moči in vplivanje raznih skupin na odločanje, kot tudi funkcije vodenja, kontrole in sankcioniranja. Te zadnje funkcije potem pripisujejo in dovoljujejo samo »državi«, to je državnim, uradniškim organom (ne pa samoupravnim organom in delavskim delegatom). O tem, kdo in koliko je vplival na opredeljevanje že pred odločanjem, pa se potem sploh ne govori in zato se tudi ne ugotavlja in ne more ugotoviti kdo in koliko je odgovoren za posledice odločitev.

Tako se za videzom »enakega odločanja o vseh stvareh« ne glede na poznavanje stvari, na položaj in na vpliv, skrijejo razlike v možnostih in v dejanskem vplivanju na odločanje, ki je na eni strani zmerom odvisno od poznavanja »stvari« o kateri se odloča, na drugi strani pa od položaja in politične moči tistih, ki bistveno vplivajo na opredeljevanja že pred odločitvijo. Vplivajo namreč s tem, da se dogovarjajo o predlogih, da vodijo, kontrolirajo in sankcionirajo delo in odnose v organizaciji in sploh v procesu upravljanja. O tem, kakšen je ta vpliv v delovnih organizacijah, imamo že številne podatke iz raziskav. O vplivu v družbenopolitičnih organizacijah pa smo že navedli nekatere ustrezne politične dokumente.

Z zanemarjanjem ali celo skrivanjem teh vplivov se seveda skrijejo tudi razlike v odgovornosti in sploh osebna odgovornost za posledice odločitev. Istočasno se v imenu odločanja o »stvareh in ne o ljudeh« zlahka skrjuje tudi dejansko dogovarjanje in odločanje o ljudeh (kadrih), ki ga opravijo v zaprtih forumih ali celo ožjih neformalnih skupinah. S tem ko delavcem oziroma »vsem enako« ponujajo samo odločanje o stvareh, ki jih marsikdaj ne poznajo (in marsikaterih nikoli vsi ne morejo enako poznati), prevalijo odgovornost na »vse enako« (saj so »vsi enako odločali«, ko so glasovali v organu samoupravljanja). *S tem pa hkrati onemogočajo, da bi odločali o tistem, kar vsi dejansko najbolj poznajo: o ljudeh, o kadrih, ki vplivajo na njihovo delo in življenje sploh, ker imajo že po svojem delovnem položaju funkcije, da se dogovarjajo, da vodijo, kontrolirajo in sankcionirajo odnose pri delu in da vodijo in kontrolirajo izvajanje odločitev (to so kadri z »vodilnimi« funkcijami).* S temi svojimi funkcijami oziroma s postopki, z obnašanjem, ko uresničujejo te funkcije, ti kadri zelo očitno izražajo svoje lastnosti, vrednote, interese in sposobnosti in jih delavci oziroma udeleženci teh odnosov zelo kmalu in zelo dobro poznajo (bolj kakor mnoge »stvari«, katere lahko poznajo samo ozko specializirani kadri).

Celo komunistom oziroma članom ZK se precej pogosto dogaja, da drugi komunisti — v organizacijah in v vodstvih ali v neformalnih dogovorih — ocenjujejo njihovo delo in njihove lastnosti ter s tem vplivajo na odnos drugih članov, organizacij in vodstev do njih, med tem ko oni sami (prizadeti) to zvedo šele tedaj, ko čutijo posledice v obnašanju in ukrepih teh organizacij in vodstev ali organov — ne pa v neposrednem, odkritem in javnem soočanju mnenj, ocen, razlogov in dokazov (kot to predpisuje statut)! *To je največja pomanjkljivost kadrovske politike oziroma vloge, ki je zavestno organiziran in usmerjan odnos do ljudi, do članov in funkcionarjev organizacije, ki naj bi delovala javno in usmerjala družbene odnose k samoupravljanju in enakopravnosti.*

Takšne pomanjkljivosti so lahko tudi zmote, ki izvirajo iz nezadostnega znanja o procesu in funkcijah (samo)upravljanja, o oblikovanju interesov, sposobnosti, vrednot, zavesti, odgovornosti in sploh o oblikovanju osebnosti človeka in skupin ljudi (slojev, razredov) ter o pogojih in vzrokih za to oblikovanje. Takšne zmote pa lahko najbolj rabijo tudi kot ideološke zvižace za skrivanje določenih interesov in opravičevanje odločanja o ljudeh v imenu odločanja o »stvareh«.

Tukaj se ne bomo spuščali v podrobnejšo razlago. Kot vemo — in kot poudarjajo tudi omenjeni dokumenti — smo že dolgo časa zelo zanemarjali marksistično, to je dialektično-materialistično razlago in usposabljanje ljudi za takšno dojemenje človeka (kadrov) in družbe. Omejili se bomo le na tiste zmote, ki — poleg zgoraj navedene — najbolj neposredno ovirajo učinkovitost javne in samoupravne kadrovske politike.

b) *Kakšne so še druge, za konkretno kadrovsko politiko najbolj škodljive enostranske ideje in stališča?* Predvsem so to stališča, da so za negativne pojave, za napake in škodo v naši družbi »krivi« predvsem »objektivni pogoji« ali »slabi predpisi« ali »ves sistem predpisov« ali celo »ves družbeni sistem«, to je »samoupravno-tržni sistem« ali sam »tržni mehanizem«. Zato potem ne morajo biti »krivi« vodilni kadri in bi ugotavljanje njihove osebne odgovornosti pomenilo »lov na čarovnice« ali »iskanje grešnih kozlov« ali »pogromaštvo« in podobno.

Vzroke za takšno »krivdo« objektivnih pogojev ali predpisov ali celega »sistema« (samo ne posameznih kadrov ali skupin) vidijo zastopniki zgornjih stališč v tem, da so ti vodilni kadri kot tudi sami predpisi oziroma »sistem« še zelo močno povezani z »etatističnimi strukturami« ali »državo«. Teh »vzrokov« oziroma zvez pa ne prikažejo in ne dokažejo s kakšnimi bolj stvarnimi, logičnimi in empiričnimi dejstvi in teoretičnimi ugotovitvami.

Zato vidijo zadostno rešitev samo v tem, da vsem takšnim kadrom, ki delajo napake ali se tudi vedejo v nasprotju z načeli in sklepi lastne organizacije, pomagamo, da se znebijo teh čvrstih vezi z »etatizmom« ali »državo«, s tem da preoblikujejo in izpopolnijo svoja spoznanja, ideje in stališča. Takšni humani želji in praksi res nihče ne more nasprotovati in jim tudi mi ne nasprotujemo!

Močne dvome v to pa vzbujajo stališča in dejstva, da probleme, napake, škode, nasprotja in deformacije, zaradi katerih nastopajo težave in konflikti tudi med vodilnimi kadri in ki se pojavljajo in uveljavljajo v lastnostih tudi teh kadrov (npr. birokratizem, teokratizem, elitizem, karierizem, nacionalizem ipd), lahko obravnavajo, rešujejo, kontrolirajo in sankcionirajo samo v višjih in ožjih vodstvih.

V nekaterih govorih in člankih se to izraža s stališči, da vse, kar se med vodilnimi kadri in s kadri dogaja, lahko samo v višjih vodstvih »postavijo popolnoma natančno v tisti okvir, v katerega to sodi«, ker sicer »se utegne razburkati ulica in psihologija množice, skalé se bistre vode, v katerih se potem porazgubijo vse ribe«, in podobno.

c) *Takšnim stališčem in logiki ustreza tudi praktično vedenje nekaterih vodstev ali skupin v vodstvih*, ki ne dovolijo ali ne omogočajo, da bi o takšnih problemih, težavah, napakah, nasprotjih in konfliktih govorili, jih obravnavali, kritizirali in predlagali rešitve predvsem člani v matičnih organizacijah, kaj šele v množičnih političnih organizacijah. To lahko delajo le v najožjih vodstvih, ki so vsaj enako »visoka« ali za stopnjo višja oziroma nadrejena tistim kadrom, za katere gre.

Prav tako ne dovoljujejo ali ne omogočajo, da bi prizadeti člani in sploh članstvo (kaj šele javnost oziroma množice) zvedeli, kaj so v ožjih vodstvih obravnavali o konkretnih kadrih, čeprav mnogi ali nekateri med člani ali celo v »javnosti« že dalj časa opozarjajo na te pojave in kadre ali celo predlagajo rešitve.

Nujna posledica vsega tega je, da omogočajo vlogo in vpliv članstva šele takrat, ko težave, napake in nasprotja »dozorijo« do tako hudih deformacij, da so nujni že tako hudi in očitni konflikti ali kazni, da jih ni več mogoče tajiti in skrivati s formalno »enotnostjo« vodstev ali podobnim.

Mnogi pa še takrat to omogočajo samo s pogojem, da je vendarle nekdo izmed višjih vodilnih tisti, ki je to »prvi« spoznal in sprožil (ker drugače ne bo mogoče obdržati »ugleda, avtoritete, discipline« oziroma »enotnosti«).

Takšno vedenje razlagajo in opravičujejo na primer s takšnimi »idejami«:

— da je treba »odkrivati (šele) konflikte« (namesto nasprotja in napake, preden dozorijo do deformacij in konfliktov);

— da so »konflikti nujnost vsake družbe«; (namesto, da je treba s soočanjem nasprotij v idejah in stališčih in z bojem mnenj odkrivati razlike, nasprotja in napake ne glede na to, kdo je nosilec in jih reševati z zadostnimi razlogi in dokazi, preden dozorijo do deformacij in konfliktov; konflikti so namreč posledice takšnih nasprotij in napak, ki jih ni mogoče reševati z »idejnim bojem« in demokratičnim odločanjem, temveč le z izključevanjem ljudi iz sodelovanja v organizaciji oziroma s fizičnim prisiljevanjem);

— vse to pa kronajo s popolnoma neresničnimi idejami, da bi »demobilizirali« ali celo »demoralizirali« ali »kvarili« članstvo, množice ali mladino, če bi le-ti zvedeli za nasprotja, neenotnost in napake med vodilnimi (podobno kot na šolah med učitelji); češ da s tem, ko vse to skrivamo za formalno »enotnostjo« vodstev (ali učiteljev), »vzgajamo« članstvo, množice ali mladino. In tako dalje.

3. Kakšne so nujne posledice v družbenopolitični praksi in razvoju ljudi oziroma kadrov?

Posledice takšnega vedenja, stališč in odnosov se v družbenopolitični praksi kažejo v tem:

a) da se v statutih in pravilnikih predpisana »rotacija« kadrov marsikje uveljavlja samo kot prehajanje vodilnih ljudi s funkcije v eni organizaciji ali organu na enako ali višjo stopnjo funkcije v drugi organizaciji (ZK — SZDL — sindikati — skupščina — izvršni organi — ipd. in potem nasprotno . . .). Zelo redko nastopa rotacija kot vračanje v poklicno delo, ki je zanj kdo strokovno kvalificiran, ali na »nižjo« funkcijo (in ta je po navadi samo začasna odskočna deska za še višjo funkcijo).

Povsod kjer se to dogaja, izstopajo dejstva, da s takšnimi stališči in ravnanji ne vzgajamo ljudi oziroma kadrov za enakopravne, humane, socialistične in samoupravne odnose, za javno in odkrito medčloveško ravnanje in politično delovanje, za čim bolj resnično, objektivno in celovito spoznavanje in za čim bolj uspešno praktično delovanje. Mnogo bolj jih tako vzgajamo za hierarhične, nadrejene

in podrejene odnose, za grupaško, birokratsko, karieristično, monopolistično in podobno ravnanje v medčloveških odnosih in v organizaciji ter za subjektivistično in enostransko spoznavanje in razlaganje stvarnosti, ki zna in želi predvsem skrivati in opravičevati svoje subjektivne napake in ozko, zaprto, birokratsko in vsako drugo egoistično ravnanje (z dovolj splošnimi in poenostavljenimi idejami in stališči o »socializmu«, »samoupravljanju«, »delavskemu razredu« ali o »znanju«, »sposobnosti« in podobnem).

c) Zato potem veliko število kadrov sploh ni več zmožno in tudi nima interesov in volje (zavesti), da bi še kdaj poklicno strokovno delali, temveč vso svojo prihodnost in vse možnosti za svojo existenco in razvoj vidijo in iščejo samo še v političnih ali (samo)upravnih položajih.

d) Prav tako številni kadri zato tudi ne želijo in nimajo volje (zavesti), da bi opravljali kakšno »nižjo« oziroma »podrejeno« funkcijo ali celo »navadne« funkcije kot člani »navadne« osnovne organizacije in pomagali novim, mladim kadrom na višjih, vodilnih funkcijah (temveč podpirajo le tiste med mladimi, ki so »njihov kader«, ki zastopajo njihova stališča oziroma ki niso toliko samostojni in kritični, da bi lahko odkrili njihove napake oziroma da bi dosegali večje uspehe na enakih funkcijah ipd.).

e) Tudi zato se nasprotja in napake med vodilnimi kadri rešujejo v glavnem šele takrat, ko »dozorijo« do hudih deformacij in konfliktov (ne pa prej, ko »nižji« kadri in članstvo opozarjajo na te težave, nasprotja in napake), ker tako deluje cel sistem hierarhičnih odnosov, metod in vrednot, ki jih gojijo in ustvarjajo.

Dokazov o teh in drugih posledicah imamo na pretek v dejstvih in v opisih teh dejstev v raznih dokumentih na vseh področjih politike in vzgoje.

II. Dialektično-materialistične (marksistične) možnosti oziroma izhodišča za reševanje teh problemov in odpravljanje pomanjkljivosti

1. Katera so glavna stališča in teoretična izhodišča, ki so drugačna od tistih, ki smo jih navedli v I. poglavju?

Popolnoma drugačna so stališča tistih vodilnih tovarišev v najvišjih vodstvih ZK, ki so v spopadu s stalinizmom in Informbirojem znali in si upali razkriti vlogo birokratizma ne samo v odnosih med socialističnimi deželami, temveč prav tako znotraj svoje socialistične dežele, države in partije v etatistični fazi razvoja po revoluciji.

a) Zato tudi vzrokov birokratizma niso nikoli iskali v samem »kultu osebnosti« ali v drugih samo osebnih okoliščinah ali — kot nekateri drugi pri nas — v sami »zaostalosti dežele« in s tem v »zaostalosti zavesti množic«, ali v samih »starih slabih navadah in metodah«, ali v samem »konservativizmu starih kadrov«, ali

v samem »številu funkcij«, ali samo v personalni povezavi med »funkcijo v oblasti in v politiki« in v nobenem takšnem posledičnem pojavu v sami zavesti ali organizaciji (»nadstavbi«).

b) Že prav od začetka so upoštevali, da gre za globlje zgodovinske, družbeno (sociološko) ekonomske vzroke in pogoje, ki ne povzročajo birokratizma (in drugega individualizma, monopolizma itd.) samo pri posameznikih ali samo med »starimi kadri« ali samo pri premalo izobraženih kadrih, temveč pri celih skupinah ljudi z različno starostjo, izobrazbo in različnimi funkcijami oziroma položaji.

Zato so partijo in deželo usmerjali v razvijanje samoupravljanja, s katerim naj bi se možnosti za odločanje o družbenih odnosih prenašale z državnih, uradniških in sploh vodilnih organov na delovne, predvsem pa delavske množice.

c) Zato so postopoma, vendar odločno usmerjali celotno politiko na vseh področjih in ravneh v decentralizacijo in samoupravno demokratizacijo, z redno in obvezno vertikalno rotacijo vseh voljenih vodilnih funkcij, z delegatskim sistemom odločanja itd.

Ob konfliktu z M. Djilasom so dovolj jasno opredelili slojevski, znotraj sebe diferenciran, ne pa popolnoma homogen »razredni« značaj birokratizma. Medtem ko so Djilas in za njim tudi nekateri sociologi in filozofi hoteli predstaviti birokratizem kot »nov razred« in s tem ločiti celotno politično vodstvo, predvsem njegov revolucionarni in za samoupravljanje zavzeti del, od delavskih množic! To namreč logično sledi iz predpostavke, da birokratizem povzročajo že same ali (samo) funkcije v »politiki« in »oblasti« ali sâmo »število teh funkcij« in podobno.

d) Ob konfliktu s »skupino Ranković« v najvišjih zveznih vodstvih in potem ob podobnih lokalnih in republiških konfliktih (npr. ob »cestni aferi«, »skupini 25 poslancev«, »delničarstvu« ali ob nacionalizmu) so brezkompromisno razkrili obstoj in vlogo raznih vrst »ozkih, zaprtih, monopolnih« in podobnih skupin v uradniških in drugih funkcijah in na položajih na vseh področjih in ravneh družbenih odnosov. Medtem pa so nekateri drugi — tudi med sociologi — začeli obnavljati »teorijo« o birokraciji kot »novem razredu« in o tem, da samo funkcije v »državni oblasti« in v »politiki« ali nekakšne abstraktne »strukture«, »statusi«, »vloge« in »vplivi« povzročajo birokratizem samo v politiki in oblasti (ne pa tudi na drugih uradniških in vodstvenih položajih in strokovnih področjih).

e) Proti tem »teorijam« in predvsem proti stvarnim takšnim akcijam in njihovim nosilcem, ki so se okoriščali s takšnimi teorijami in z anarhijo, ki so jo spodbujali, so tisti, ki so razkrivali vlogo raznih stvarnih neformalnih grup in vplivov, čedalje bolj poudarjali, da gre za razne vrste individualizma, zasebnitva ali monopolizma in ne samo za pozitivistične oziroma funkcionalistične etatistične »sta-

tuse«, »stratume« in »funkcije«. Ta individualizem se oblikuje in utrjuje v raznih »birokratskih, tehnokratskih, managerskih, elitniških, karierističnih, nacionalističnih« in podobnih skupinah, ki izrabljajo pač tiste oblike in metode svojega uradniškega individualističnega položaja, ki so jim po njihovih funkcijah najbližje in so najbolj učinkovite.

Tako birokratizem izrablja predvsem svoj neposreden uradniški položaj in funkcije; tehnokratizem in managerstvo izrabljata prednosti znanja in organizacije dela in tehnologije; elitništvo izrablja prednosti kulture in znanosti; nacionalizem in klerikalizem izrabljata nacionalna in verska čustva, itd.

Tako na razne načine, vendar v isti smeri, ker izhajajo iz enakih ali sorodnih interesov, oblikujejo in uresničujejo svoje zelo sorodne »težnje« in miselnost. Zato se tudi tako lahko, hitro in trdno povezujejo med seboj proti skupnemu nasprotniku (delavcem in samoupravljanju). Zato tudi tako hitro najdejo skupne metode, kot je npr. poenostavljeno posploševanje, da v imenu »socializma« in »samoupravljanja« ali »svobode trga«, »sposobnosti« ali »znanja« uveljavijo svoje sorodne interese. Pod vplivom takšnih interesov in stališč popolnoma zanemarijo ali celo zavestno preprečujejo spoznavanje dejanskih in globljih vzrokov.

Medtem pa drugi avtorji in vodilni ljudje odkrivajo vzroke predvsem v tem, da nekateri ljudje opravljajo oblastvene, politične pa tudi »samoupravljalvske« in strokovne ali kulturne in podobne vodilne funkcije kot uradniško poklicno delo, na uradniški način, kot funkcije uradniškega položaja (in to vso svojo delovno dobo, ki je največji del razvojne dobe). Se pravi tako, da enostransko (»uradno«, formalno, abstraktno, s hierarhično delitvijo intelektualnih funkcij) posredujejo informacije navzdol ali poročajo navzgor, da na splošno, abstraktno »ocenjujejo« družbene dogodke in odnose in odločajo samo po osebнем »občutku« oziroma »intuiciji«, da kontrolirajo druge ljudi samo kot nadrejena oseba in si dovolijo kontrolo samo od »višje« nadrejene osebe in podobno. Tako opravljajo bolj ali manj omejen krog in raven intelektualnih funkcij, ki ne terja in ne omogoča, da bi spoznali in obvladali celotne »stvari«, tehnologijo, odnose, in prakso, še manj pa spoštovali celotno osebnost drugih ljudi.

Takšen uradniški položaj pa hkrati omogoča, da se v imenu »države« ali zastopništva »delavskega razreda« ali kar cele »družbe« ali celo »samoupravljanja« ali kakršnekoli dovolj poenostavljene in posplošene »višje sile«, obnašajo in delujejo po svoje, kot nadrejeni in privilegirani posamezniki in »forumi«. Ko pa se zaradi razvoja samoupravnih odnosov in javnega delovanja ZK, ki kljub tem oviram napredujejo, ne morejo več dovolj legalno uveljavljati v imenu takšnih »sil«, pa se začno uveljavljati s pollegalnim dogovarjanjem in z intrigami v »kuloarjih«, pred in med sicer »javnimi sejami«

ali celo v enostavnih »zasebniških zvezah« in »poznanstvih«, s katerimi so tako prepletki naše odnose, da o privilegijih, korupciji, neodgovornosti in intrigah poslušamo na vsakem koraku.

(Bolj podrobno in argumentirano je avtor o tem pisal v zbirki študij »Človek in socializem«, CZ, Ljubljana 1970. Prav tako v študiji »Za učinkovitost Zveze komunistov«, ČZP Komunist, 1968 in v knjigi »Delo je bistvena dejavnost in oblikovalec človeka«, DU T. Brejč, Kranj 1972).

f) Zato so nekateri vodilni tovariši že dalj časa — od VIII. kongresa ZKJ, prav posebej pa od konflikta s »skupino Ranković« — opozarjali, da ne gre samo ali predvsem za vzroke v »slabih predpisih« ali v »sistemu predpisov« ali samo za odnose med organi »države« oziroma med »etatizmom« in samoupravljanjem, temveč za »zakoreninjene« birokratske, tehno-kratske in druge individualistične (zasebniške, monopolistične, karieristične, nacionalistične ipd.) »težnje« in za »interesne skupine«. Vzroke za takšne »težnje« in interese pa niso iskali samo v »številu funkcij« ali v formalni personalni povezavi med funkcijami v sami »oblasti« in »politiki«.

Morda je ta dognanja najbolj strnjeno izrazil in najbolj učinkovito uporabil dr. M. Pečujlić na 6. seji CK ZKJ (1966), ko je v zvezi z vprašanjem, kaj povzroča birokratizacijo med vodilnimi ljudmi in kako naj poteka zamenjava (rotacija) v najvišjih vodstvih, opozoril, da »tudi ena sama funkcija« lahko povzroča birokratske interese in obnašanje, če omogoča človeku monopolen položaj v temeljnih odnosih, v delitvi dela in v razpolaganju z vplivom na odločanje. Zlasti še, če so takšni položaji v rokah ozkih skupin in samo izvršilnih vodstev, če so na takšnih položajih dolgo časa isti ljudje in ni redne zamenjave ljudi in idej na teh položajih. »Potem se mora dogajati, da pri nas ljudje zapuščajo takšne položaje v glavnem šele takrat, ko so se razvili v deviantne osebnosti.« Nato je CK sprejel sklep o obvezni zamenjavi (rotaciji) v političnih forumih, tudi če ima kdo eno samo funkcijo v takšnem forumu.¹

III. Stališča in ukrepi za praktično reševanje teh problemov in odpravljanje pomanjkljivosti

Tisti vodilni tovariši, ki že 8 let razkrivajo obstoj in vlogo takšnih grup in njihove vzroke, so po najhujšem konfliktu v obliki nacionalizma, ki se je povezoval celo z najbolj grobimi sovražniki socializma (s fašistično emigracijo), v pismu predsednika ZKJ in izvršnega biroja predsedstva ZKJ najbolj odločno in popolnoma konkretno zahtevajo učinkovito in odgovorno akcijo komunistov

¹ Zaradi omejenega prostora ne bom navajal celotnega seznama dokumentov, ugotovitev, spoznanj ter njenih avtorjev iz vrst naših vodilnih političnih in znanstvenih delavcev.

proti takšnim skupinam in posameznikom, predvsem pa proti vzrokom za oblikovanje takšnih skupin, njihovih interesov in miselnosti in proti metodam, s katerimi so te skupine tako učinkovite, Zveza komunistov pa premalo učinkovita.

1. Kakšne ukrepe zahteva pismo predsednika ZKJ?

V pismu in govorih ob pismu natančno opozarjajo na nasprotja v interesih in miselnosti. Za učinkovitost akcije pa zahtevajo to, kar edino lahko omogoči učinkovitost proti takšnim interesom, vzrokom in metodam:

a) *Proti metodi poenostavljenega posploševanja* (s katero se v imenu delavskega razreda, socializma, samoupravljanja, Zveze komunistov in njenih vodstev uveljavljajo drugačni konkretni interesi in miselnost) je treba uveljaviti tako zaostrena merila, da bo mogoče jasno (in natančno) začrtati mejo med vsemi pojmovanji, interesi in akcijami, ki odstopajo od razrednega bistva ZKJ.

b) Za takšno razmejevanje pa je treba uveljaviti to, da se bo redno kritično ocenjevalo uresničevanje sprejetih sklepov, kako se komunisti in drugi ljudje v organizacijah in vseh vodilnih in samoupravnih organih ravnaajo po teh sklepih.

e) Zato je zdaj jasna naloga komunistov, prav posebno pa tistih organov ZK, ki so dolžni skrbeti za »metode, da čimprej in čim bolj konkretno in natančno (zaostreno) oblikujejo takšna merila, ki jih bodo za takšno akcijo lahko uporabili vsi člani in delavske množice v javnem in brezkompromisnem političnem in samoupravnem delovanju.

2. Kakšna bi morala biti merila za učinkovito akcijo ZK in kaj bo možno in potrebno s takšnimi merili ugotovljati?

a) glavna takšna merila so že sami sklepi, po katerih je treba in je mogoče ugotavljati, ali, kako in koliko se dejanja in vedenje komunistov ravnaajo po načelih in stališčih ZK ali pa od njih odstopajo! Zato bi morali najprej doseči, da bi sklepi za akcijo zmerom bili popolnoma konkretni.

To pomeni, da bi v sklepih morali natančno opredeljevati:

— poleg ciljev akcije oziroma načel, stališč ali idej o akciji,
— tudi smotre oziroma namen, motive akcije (zakaj, zaradi kakšnih in čigavih potreb, interesov, pobud, iniciative itd., hočemo in začenjamo določeno akcijo);

— resnične vplive — kdo je najbolj vplival, da so predlagana in sprejeta takšna stališča oziroma cilji in motivi;

— dovolj natančna sredstva in metode, s katerimi se lahko akcija najbolj učinkovito, smotrno in smiselno uresniči (da bo ustrezala ciljem, motivom in pogojem, da bo torej dovolj »realna«);

— nosilce vplivov in akcije ter njihovo odgovornost glede njihove vloge, položaja in vpliva pri sprejemanju in tudi pri vodenju in uresničevanju sklepov;

— rok, do kdaj je treba sklepe uresničiti, ter način in nosilce kontrole in sankcij za (ne)učinkovitost ali za (ne)uresničevanje sklepov in akcije ter način dopolnjevanja in korigiranja nepopolnih sklepov in akcije.

Seveda ni treba čakati, da bodo vsi sklepi kar takoj že takšni, ker nekateri takšni ne morejo biti iz različnih razlogov. Pomembno pa je dejstvo, da so nekateri sklepi že *dolgo tako konkretni*, da bi jih že zdavnaj lahko začeli uresničevati, če ne bi bilo ovir v interesih in miselnosti tudi med tistimi, ki so po svoji politični, moralni in »uradni« (plačani) funkciji dolžni organizirati, voditi in nadzirati njihovo uresničevanje.

b) *Zato bi morali takoj začeti ugotavljati:*

— kako in koliko kdo uresničuje takšne že dovolj konkretne sklepe, ali jih ne uresničuje, čeprav položaj, funkcije, znanje, ugled in vpliv dajejo vse možnosti za uresničevanje (na primer sklepe iz resolucije o kadrovske politiki, iz stališč o socialnem razlikovanju, o stabilizaciji gospodarstva itd.);

— zakaj nekateri sklepi o nekaterih bistvenih akcijah za obvladovanje bistvenih vzrokov in družbenih odnosov niso že dovolj konkretni, čeprav je za to bilo dovolj možnosti v spoznanjih, metodah, navodilih ipd., tudi v samih vodstvih ZK? Kako se za takšnimi »sklepi« skrivajo in izogibajo odgovornosti ljudje z drugačnimi interesi, miselnostjo in obnašanjem?

Le tako bomo namreč lahko dovolj objektivno in celovito spoznali in razmejili kdo med komunisti in vodilnimi kadri v organizacijah in organih ne uresničuje sklepov, ne spoštuje načel socializma in samoupravljanja in ne upošteva interesov delavskega razreda samo zaradi premajhne izkušnosti, znanja in sposobnosti, kdo pa zaradi drugačnih temeljnih interesov in miselnosti!

— Na splošno to pomeni: da je treba *vse probleme in »zadeve«*, ki *kogarkoli* prizadevajo, *ne glede* na položaj, funkcijo, ugled, izobrazbo ali karkoli drugega, *med komunisti* obravnavati »javno« in »objektivno«, torej tako, da ima *vsak vse možnosti* da sodeluje in aktivno vpliva v *celotnem* demokratičnem procesu in postopku za ugotavljanje in ocenjevanje družbenih pojavov (glej v statutu ZKS). Posebej še, če je tudi sam prizadet! Jasno in javno je treba opredeliti, da so nosilci nasprotnih interesov tisti ljudje in skupine, ki se nočejo učiti vsaj na lastnih napakah in ne dovolijo oziroma ne omogočajo, da se o teh sploh govori, kaj šele, da bi z napornim delom (funkcijami) organizirali čimbolj objektivno izmenjavo mnenj in mnenj, javno soočanje različnih stališč in vsestransko dokazovanje in predlaganje s strani vseh, ki so prizadeti in ki tudi nekaj vedo. Ljudje s takšnimi odnosi do resnice in do drugih ljudi so prav

gotovo tudi nosilci interesov za subjektivistične, individualistične, hierarhične in privilegirane odnose, ne pa za odnose enakopravnega sodelovanja in odločanja (samoupravljanja).

2. Kaj bo treba odločno upoštevati in uresničiti tudi iz drugih dokumentov ZK o kadrovski politiki?

a) Iz Resolucije CK ZKJ o najvažnejših nalogah o kadrovski politiki (1968) bo treba predvsem upoštevati:

— da je negativno prakso treba premostiti *predvsem z javnostjo* kadrovske politike in to v celotnem procesu — od ugotavljanja kriterijev in dajanja predlogov do odločanja in — dodajmo — do kontrole in sankcij.

— Odločno bo treba »opustiti prakso, po kateri je gibanje kadrov šlo pretežno iz ožjih v širše družbenopolitične skupnosti (dodajmo: in iz nižjih avtomatično v višje), kar je povzročalo nepotrebno koncentracijo ljudi v centrih federacije in republik in to, da se posamezne odločitve iščejo v političnem profesionalizmu, v raznih kompromisih, s čimer se kršijo načela kadrovske politike... Omejiti je treba profesionalno opravljanje voljenih funkcij na eno mandatno obdobje, s čimer bi preprečili reproduciranje novega profesionalnega kadra.«

— »Profesionalno opravljanje političnih funkcij je treba spraviti v sklad z nujnimi potrebami po učinkovitem funkcioniranju. Odločno pa se je treba upreti reproduciranju profesionalcev in daljšemu zadrževanju istih ljudi na profesionalnih funkcijah. Uveljavljanje začete smeri deprofesionaliziranja politične dejavnosti je mogoče realizirati: z doslednim uveljavljanjem načela zamenljivosti kadrov in omejitvijo ponovnega izbora za politične funkcije, z izbiranjem ljudi, ki bodo svojo funkcijo v družbi in ZK opravljali hkrati s svojo strokovno poklicno dejavnostjo na delovnem mestu...«

— »V svoji idejno-politični akciji ima ZK pred očmi to, da so nosilci kadrovske politike (dodajmo: kot vseh drugih politik) delovni ljudje, združeni v delovne in družbenopolitične skupnosti in organizirani v družbenopolitičnih organizacijah; kadrovski organi pa so samo njihove strokovne službe in izvršilni organi.«

»Z akti o sistemizaciji je treba jasno določiti nujno potrebno strokovno kvalifikacijo za vsa delovna mesta.«

»Zagotoviti je treba sistematično usposabljanje in izpopolnjevanje kadrov« (torej ne samo formalno izobraževanje)!

— »Treba je vzpostaviti sistem družbene odgovornosti. Stopnja odgovornosti vsakega organa in posameznika, nosilca družbenih funkcij, naj bo sorazmerna njegovemu sodelovanju pri odločanju. Pri tem je treba upoštevati vse elemente, kakor so: odgovornost predlagateljev, odgovornost tistih, ki sprejemajo sklepe, in tistih, ki jih izvajajo; nadalje, strokovno, samoupravno in politično odgovornost kot komponente družbene odgovornosti.«

»Politična odgovornost ne sme biti splošna in načelna, marveč se mora omejiti na odgovornost določenih ljudi in organov za konkretno politiko, njeno realizacijo in rezultate. Nosilci javnih funkcij in drugi voljeni delavci, ki ne dosežejo pričakovanih (in dodajmo v stališčih ali sklepih razglašeni) rezultatov, naj prepuste svoja mesta sposobnejšim. Kadar se sprejemajo sklepi na vseh ravneh, je treba hkrati čim natančneje določiti stopnjo kolektivne in posamične odgovornosti za njihovo realizacijo.«

b) *Iz smernic o uresničevanju kadrovske politike v ZKS (CK ZKS, februar 1972) bo treba upoštevati vsa napotila, ki zelo konkretno opredeljujejo glavne metode in postopke za uresničevanje takšne kadrovske politike. Tega je preveč, da bi tukaj navajali. Verjetno pa bo treba zaostri metode in postopke za kontrolo in sankcije proti tistim, ki še zmerom ovirajo dosledno uresničevanje zgoraj navedenih načel in ukrepov iz resolucije CK ZKJ.*

IV. Akcijsko poanto vsega, kar smo povedali v zvezi s kadrovske politiko, lahko na koncu strnemo v naslednje ugotovitve, ki jih bomo lahko popolnoma konkretno dokazovali z bodočimi dogodki:

Prvič,

a) čim manj bodo vodstva in članstvo ZK upoštevali glavna omenjena spoznanja vodilnih organov ZK o vzrokih za oblikovanje in spreminjanje interesov in miselnosti »kadrov« (ljudi),

b) čim manj brezkompromisno — to je ne glede na položaj, funkcijo, izobrazbo ali karkoli drugega — bomo uresničevali napotila iz pisma in govorov ob pismu o tem, da so »objektivne težave, pomanjkljivosti, s katerimi imamo opraviti, predvsem posledica subjektivnih napak« (in druge ugotovitve Tita O poglavitnih vprašanih družbe in partije),

c) in čim manj bomo upoštevali, da se odgovornost zmerom nanaša na subjekte, na ljudi, in to tem bolj, čim večji vpliv in položaj imajo (nikoli pa ne morejo biti »odgovorni« ali »krivi« ali »obdolževani« kakšni »objektivni pogoji« ali sami »predpisi« ali kar »ves sistem«, ki ga ustvarjajo ravno vodilni ljudje) —

d) tem bolj se bodo uveljavljale posledice, ki smo jih navajali v I. poglavju in tem bolj bodo te posledice usodne za razvoj samoupravnega socializma (kot se to ugotavlja v sklepni besedi pisma predsednika ZKJ).

Drugič,

a) čim manj bomo s popolnoma konkretnimi metodami in merili stalno in dosledno razmejevali med vplivi interesov na eni in vplivi (ne)znanja na drugi strani —

b) tem bolj bodo ljudje, ki zaradi interesov ne želijo takšnih odnosov, izrabljali tiste, ki zaradi premajhnega znanja, neizkušenosti ali premajhne usposobljenosti, ne znajo dovolj celovito, konkretno in

učinkovito izraziti svojih naprednih interesov in samostojno voditi akcije za njihovo uresničevanje;

c) to pa bodo počeli vedno znova z abstraktnim, poenostavljenim posploševanjem v imenu vseh »naprednih« načel in stališč socializma, samoupravljanja in marksizma, dovolj konkretna merila in metode za oblikovanje moči in za učinkovit vpliv pa bodo uveljavljali samo v svojem krogu ali forumu.

Tretjič,

čim manj bodo upoštevali,

a) da na odločanje bolj vplivajo eni ljudje, skupine in vodstva, drugi pa manj (odvisno od znanja, izkušenosti, položaja in funkcij za dogovarjanje pred odločanjem),

b) da pa delavske množice bolj kot mnoge »stvari« poznajo ljudi, kadre, ki vodijo, kontrolirajo in sankcionirajo njihovo delo in ki vplivajo na njihovo življenje,

c) tem manj bo mogoče organizirati učinkovito odločanje in dosledno odgovornost za posledice odločitev,

d) in tem bolj oziroma tem dalj časa bodo lahko tisti, ki bolj vplivajo na odločanje, skrivali ta vpliv za videzom »enakega« odločanja o »stvareh«, hkrati pa bodo v imenu odločanja vseh o vseh »stvareh« nemoteno sami odločali o ljudeh.

Četrto in najbolj pomembno pa je razmerje:

a) dokler bodo eni člani ZK (komunisti) v forumskih ali neformalnih dogovorih lahko ocenjevali delo in lastnosti drugih in vplivali na odnose napram njim brez njihove vednosti in brez možnosti prizadetih, da neposredno, odkrito in javno soočijo vse takšne ocene, stališča, razloge in dokaze —

b) tako dolgo bodo takšni odnosi nastopali tudi v drugih organizacijah in v samoupravnih organih in tako dolgo bodo zelo močno delovale tudi vse druge omenjene pomanjkljivosti ali negativni interesi in skupine (ker je Zveza komunistov avantgardna organizacija in s tem tudi vzor in kriterij za vse druge »sile« in odnose)!

Razprava: Ideologija, znanost, politika

Konec ideologije ali ideologija sprave?

Desetega aprila letos je bila v okviru na novo ustanovljenega centra za razvoj in širjenje marksizma pri univerzitetnem komiteju ZKS Ljubljana razprava na temo »Ideologija, znanost, politika«. Podlaga za razpravljanje so bile vnaprej pripravljene teze, v razpravi pa so sodelovali: Bibič dr. Adolf, izredni profesor FSPN, Černe dr. France, redni profesor ekonomske fakultete, Debenjak dr. Božidar, docent filozofske fakultete, Goričar dr. Jože, redni profesor pravne fakultete, Hribar dr. Tine, docent FSPN, Jogan mag. Maca, asistent FSPN, Kerševan dr. Marko, asistent FSPN, Kranjc Stane, višji predavatelj FSPN, Podmenik mag. Slavko, višji predavatelj FSPN, Rizman Rudi, asistent FSPN, Šešerko Leo, diplomirani sociolog in Ule Andrej, asistent filozofske fakultete. Objavljamo teze in avtoriziran stenografski zapis razprave.

(Teze za razpravo)

1. Obravnava razmerja med ideologijo, znanostjo in politiko je aktualna iz več razlogov:

1.1. Razbistritev razmerja med njimi je pomembna za razvoj znanosti. Le tedaj, če pravilno razumemo to razmerje, se lahko izognemo nevarnosti, da bi absolutizirali katero od teh prvin in jih mehanično podrejali drugo drugi.

1.2. Pravilno razumevanje razmerja med ideologijo, znanostjo in politiko pa je pomembno tudi za družbeno prakso. Od tega, ali družbena praksa ustrezno obravnava to razmerje in glede tega ustrezno ravna, je odvisen razvoj družbene znanosti; od tega pa je tudi odvisen prispevek, ki ga družbena znanost lahko daje družbeni praksi, da bi prispevala k omejevanju odtujevalnih sil, odpirala pota za vodilno vlogo delavskega razreda in emancipacijo človeka.

1.3. Obravnavana tema pa je pomembna tudi za razvoj »horizontalne kritike«, ki je bistveni pogoj za razvoj družboslovja. Če namreč razmerje med ideologijo, znanostjo in politiko pojmuje kot razmerje med zaprtimi, nerazčlenjenimi celotami, pospešujemo

zgolj abstraktne konfrontacije npr. med »ideologijo« in »znanostjo«, med »znanostjo« in »politiko«, zanemarjamo ali podcenjujemo pa dialektiko notranjih odnosov na teh področjih in nujne zveze med njimi.

2. Čiste družbene znanosti, znanosti, ki bi zgolj razkrivala indikativne zveze med pojavi, ni. Družbena znanost se zaradi svoje notranje sestave in zaradi praktičnega učinkovanja ne more postaviti v položaj, v katerem bi lahko ostala — glede na temeljne družbenopolitične sile in razvojne tendence družbe — nevtralna.

2.1.1. Družboslovje vsebuje vrednostne sodbe, ki so često prikrite in prirejene za določene družbene skupine (predvsem razrede) ali celotno epoho, v kateri ima določen razred dominantno vlogo.

2.1.2. Problemska in pojmovna struktura družboslovja je bistveno pogojena s socialno (predvsem razredno) strukturo družbe.

2.1.3. Stopnja abstraktnosti družboslovnih teorij je tudi v določeni zvezi z interesno perspektivo družbenih skupin.

2.2. Rezultati družboslovnih raziskav so celo (in morda zlasti) v svojih najsplošnejših trditvah funkcionalni glede na določene interese v družbi (lahko te interese podpirajo ali pa jih omejujejo ali celo zanikajo).

2.2.1. Družboslovne teorije racionalizirajo difuzne izkušnje družbenih skupin, prispevajo k njihovemu samozavedanju in konstituiranju.

2.2.2. Družboslovne teorije prispevajo h koheziji družbenih skupin in političnega sistema.

2.2.3. Družboslovne teorije pospešujejo trajnost družbenih skupin, kar je pomembno zlasti za kritične zgodovinske trenutke.

2.2.4. Družboslovna teorija bistveno prispeva tudi k revolucionarni preobrazbi družbe (»brez revolucionarne teorije ni revolucionarnega gibanja«).

3. Med razlagami razmerja med ideologijo in znanostjo naj predvsem omenimo tiste, ki skušajo to razmerje v svetovnem družboslovju lakonično označiti kot »konec ideologije«. Te interpretacije se opirajo zlasti na naslednja izhodišča:

3.1. V sodobnem visoko razvitem kapitalističnem svetu, v »družbah izobilja«, so izginili globalni sistemski konflikti, zlasti razredni boji. Razrednolastniški položaj je zamenjal družbeni status, glede vseh temeljnih družbenih vrednot in ciljev je dosežen bistveni konsenz.

3.2. Zato tudi ni več bistvenih razlik med levico in desnico, med socialističnimi in kapitalističnimi silami. Razlike med temi so taktične, ne pa strateške.

3.3. Anahronistično je vsako postavljanje revolucionarne alternative nasproti obstoječemu svetu, ki se sicer mora spreminjati, toda le v okviru obstoječih institucij in na premisah obstoječega sistema.

3.4. V sodobnosti se zato ne postavlja problem velikih, v prihodnost usmerjenih ciljev, marveč so takšni cilji nevarni za demokratično ureditev družbe, ker pomenijo grožnjo »totalitarizma«.

4. Teza o »koncu ideologije« se opira na nekatere empirične pojave v sodobnih »neideoloških demokracijah blaginje«, hkrati pa v svojem temeljnem bistvu implicitno ali eksplicitno pomeni tudi program akcije. V svoji osnovi je ta teza zoper radikalizacijo družbenih alternativ in za pacifikacijo antagonističnih, razrednih interesov.

4.1. Teza o »koncu ideologije« se opira na (vsaj trenutno) umirjanje ideoloških konfliktov v zahodnem svetu v razdobju po hladni vojni.

4.2. Teza o »koncu ideologije« temelji tudi na »demarksizaciji« ideologije socialdemokratskih strank in na zgodovinskem porazu stalinizma kot monolitni in po pretenziji univerzalni ideologiji socializma.

4.3. Teza o »koncu ideologije« se opira tudi na rastoči vpliv tehno-birokratske prakse in z njo povezano težnjo, da se nasproti »politizaciji« in »ideologizaciji« zagovarja na videz nevtralna racionalnost družbenega odločanja.

4.4. Družbena praksa (pa tudi kritična družbena znanost) govori zoper tezo o »koncu ideologije«.

4.4.1. Bistvena pomanjkljivost te teze je, da ne proučuje pojavov v daljšem zgodovinskem razdobju, marveč izbira za primerjavo neko kratkoročno, poljubno izbrano časovno točko.

4.4.2. Najnovejša politična dogajanja v visoko razvitih meščanskih demokracijah so pokazala, da se politični in ideološki antagonizmi niso zmanjšali, marveč je prišlo ponekod do njihovih poživitev (npr. ideološka obnova v najpomembnejšem delu sodobnega komunističnega gibanja v zahodni Evropi, val množičnih stavkovnih gibanj, pojav »nove levice«, večja moč levih struj v posameznih socialdemokratskih strankah).

4.4.3. Poraz stalinizma ni pomenil niti konca stalinističnih pojavov, še manj pa konec ideologije sploh. Obnovitveni procesi v posameznih socialističnih deželah in pojavi neostalinizma opozarjajo tako na trdoživost stalinizma kot na potrebo, da se ideologija v posameznih socialističnih družbah in gibanjih zasnuje na novih, sodobnejših empiričnih temeljih.

4.4.4. Tehnokratski fenomen je bil in je gotovo eden najpomembnejših vzrokov ideološke pacifikacije, vendar pa je hkrati treba uvideti, da tehnokratizem kljub nasprotnemu videzu ne pomeni konca ideologije, marveč sam poraja novo ideologijo, s katero se legitimira.

4.5. Teza o »koncu ideologije« potemtakem ni ideološko nevtralna, marveč je sama primer ideologije. »Konec ideologije« je pravzaprav ideologija konca revolucionarne pozicije in ideologija

sprave z meščanskim kozmosom. Funkcija te teze je predvsem v tem, da razkraja nasprotne ideologije (zanimivo je, da so predmet kritike ideologije levice, predvsem marksizma, ne pa toliko »radikalne desnice«) in da s tem ustvari »ideološki vakuum«, ki pripravlja teren drugim ideologijam, se pravi, krepí predvsem sodobne meščanske ideologije.

5. Tudi pri nas se že več let srečujemo z različnimi oblikami kritike ideologije. Korenine teh kritik je treba iskati zlasti:

5.1. v odporu zoper pragmatistično pojmovanje marksizma, predvsem razmerja med znanostjo in ideologijo;

5.2. v vplivu liberalističnega avtonomizma;

5.3. v vplivu tehnokratskih tendenc v naši družbi.

6. V tem trenutku je zlasti aktualno, da identificiramo in analiziramo tiste kritike ideologije, skozi katere se izražajo tendence, da se zmanjša ali zanika pomen marksistične ideologije v naši družbi in v našem družboslovju. Te ideje so se pojavljale namreč tako v družbeni praksi kot v znanosti. Kot primere takšnega podcenjevanja ideologije, ki se včasih približa zanikanju ideologije sploh, naj navedemo zlasti:

6.1. tezo, da tržni mehanizmi sami po sebi, brez bistvenega zavestnega družbenega usmerjanja, vzpostavljajo splošni interes družbe;

6.2. pojmovanje interesov kot popolnoma enakovrednih in s tem tudi pojmovanje različnih ideoloških perspektiv, ki izhajajo iz različnih interesov, kot enakovrednih;

6.3. stališče, ki je povezano s prejšnjo trditvijo, da je pomembno predvsem to, da se uveljavljajo različni interesi, ne pa tudi to, da se afirmira tisti interes, ki je s stališča zagodovinskega napredka najpomembnejši;

6.4. trditev, da naša družba kot »industrijska« in »potrošniška družba« fatalno drsi v dezideologizacijo in depolitizacijo;

6.5. stališče, da je pri ocenjevanju znanstvenih del na področju družboslovja možno ne samo razlikovati ideološko in znanstveno prvino, marveč da ju je mogoče v vsakem primeru tudi soočiti kot prvini, ki sta si popolnoma nasprotni in tuji;

6.6. trditev, da ni bistvenih razlik med »transferom znanja« na področju naravoslovnih ved in na področju družboslovja.

7. Te trditve in stališča so daleč od tega, da bi bile neideološke. Naj jih po subjektivni plati njihovih nosilcev vrednotimo kakorkoli, so po svoji naravi in konsekvencah izrazito ideološka pozicija. Preizkusimo našo trditev na štirih omenjenih tezah.

7.1. Teza o tem, da ni bistvenih razlik med »transferom« družboslovnega in naravoslovnega znanja, bi lahko pripeljala do tega, da bi brez potrebne kritičnosti recipirali teorije, ki so nezdružljive z marksistično pozicijo (npr. meščanski pluralizem »interesnih skupin«).

7.2. Teza o enakovrednosti interesov bi pripeljala k zanikanju vodilne vloge delavskega razreda in z njim povezanih subjektivnih sil.

7.3. Teza o avtomatizmu družbenega razvoja bi pripeljala do zanemarjanja zavestnega usmerjanja družbe, do teorije o »nevmešavanju« subjektivnih sil (posebno ZK), in končno lahko tudi do dominacije poljubnega empirično najmočnejšega interesa ali koalicij različnih empiričnih interesov.

7.4. Teza o depolitizaciji naše družbe in o njenem derevolucioniranju po vzoru »potrošniške družbe« pozitivistično fiksira nekatere realne pojave v naši družbeni stvarnosti, hkrati pa, po svoji implikaciji tudi slabi prizadevanja, da najdemo družbena in politična sredstva, ki bi omogočila poglobitev revolucionarnih procesov v naši družbi, oziroma prikazuje ta prizadevanja kot nesmiselna.

8. Razmerje med znanostjo in ideologijo torej ni razmerje dveh svetov, ki sta fatalno in v vsakem primeru med seboj v odnosu abstraktne negacije.

8.1. Ideologija lahko spodbuja razvoj znanosti ali pa ga zavira.

8.2. Ideologija ni nujno zgolj mistifikacija, marveč je lahko tudi utemeljena na znanosti (marksizem!) in vsebuje tudi sama znanstvene prvine.

8.3. Družbena znanost ima po svoji strukturi in funkciji nujno tudi ideološko naravo.

8.4. Razreševanje protislovja med znanostjo in ideologijo je pogojeno ne le z jasno zavestjo o njunem dialektičnem odnosu, marveč tudi z realnim družbenopolitičnim procesom, v katerem se odpravlja razredna narava družbe in z njo povezane odtujitve.

8.5. Razmerje med ideologijo in znanostjo je torej po svojih implikacijah bistveno povezano z razmerjem med znanostjo in politiko ter ideologijo in politiko.

A. BIBIČ

BOŽIDAR DEBENJAK:

To je prva razprava, ki jo organizira center za razvoj in širjenje marksizma pri komiteju univerzitetne konference (prej je bila v načrtu že ena razprava, vendar je morala odpasti zaradi bolezni nosilca). To je torej prva razprava, ki bo ob naši skupni udeležbi začeta in pripeljana do kraja. Problemske razprave, razprave o posameznih pomembnejših knjigah, razprava o pomembnejših idejnih dogajanjih v svetu in doma bodo ob našem skupnem sodelovanju vsebina dela tega centra in bodo opravičile tudi njegovo ime. Menimo, da je marksistično teorijo potrebno razvijati in jo bo mogoče razvijati ob čim bolj plodni diskusiji, v soočenju mnenj, v razglab-

ljanju o spornih vprašanjih in medsebojni tovariški kritiki in vsem tistem, kar spada k formiranju znanstvenega svetovnega nazora.

Za današnjo razpravo o temi »Ideologija — znanost — politika« je pripravil teze dr. Bibič, poleg njega pa sta nosilca današnje teme še S. Kranjc in dr. M. Kerševan.

Najprej bomo poslušali uvodne besede, ki jim bo sledila razprava. Predlagam, da današnji sestanek ne bi trajal dlje kot do 21. ure. Če bi takrat ostala v veliki meri še odprta vprašanja, bi razpravo nadaljevali drugič, današnje razprave pa ne bi nadaljevali čez 21. uro. (Prisotni so se s tem predlogom strinjali.)

Že na začetku današnje razprave bi prosil, da diskusija ne bi šla preveč v terminološka vprašanja »ideologije«, kajti tu so možne različne rabe, ki merijo vsaka na svojo vsebino. Zato bi prosil, da bi se držali rabe tega pojma, kot je načrtano v tezah. V njih je *eden od* pomenov dokaj konkretno uporabljen; v nasprotnem primeru ne bi bila diskusija dovolj konsistentna. Predlagam, da temu vprašanju ne bi posvečali preveč pozornosti in razprave, razen kolikor je to nujno potrebno. Prisotni so se s to pripombo strinjali.

ADOLF BIBIČ:

Ker so bile udeležencem tega srečanja teze poslane vnaprej, ni potrebe, da bi obnavljal njihovo vsebino. Rad bi pa poudaril nekatere v njih izražene misli in preciziral nekatera izhodišča.

Predvsem se mi zdi, da je treba uvodoma omeniti, da se je diskusija o razmerju med znanostjo, ideologijo in politiko v dosednji zgodovini socialističnega gibanja pojavljala v dveh družbenopolitičnih situacijah. Neredko so se debate o tem vprašanju zaostriale, ko je šlo za poskuse, da se znanost podredi kratkoročnim taktičnim političnim ciljem, da se ukloni pragmatistično in dogmatsko pojmovani ideologiji in instrumentalizira v propagandističnem smislu.

Diskusija o tem vprašanju pa je vznikala tudi iz potrebe, da se razjasnijo razmerja med znanostjo, ideologijo in politiko zaradi dialektičnega razreševanja protislovij med njimi in hkrati zaradi tega, da bi bolj poudarili pomen znanosti za praktično družbenopolitično aktivnost in bolj zaostriili pomembnost ideologije za socialistično humanistično usmeritev družbenih tokov. Takšen smisel je imela razprava o tem problemu v spopadu s stalinističnim neopragmatizmom po letu 1948, tako je bila naravnana kritika dogmatskega družboslovja iz časov »kulta osebnosti« in tako razumem tudi sedanje diskusije — všteviši našo — v katerih gre za spopad s tehnokratskim pojmovanjem znanosti, ki se je med drugim tudi izrazilo v tezi o »koncu ideologij«.

Menim, naj bi naša debata imela predvsem namen pokazati, kako se za navidezno nevtralnostjo znanosti, za depolitizacijo in

dezideologizacijo znanosti (in družbe) skriva specifična vrednostno-ideološka pozicija. Tako bi naša razmišljanja lahko prispevala tudi k razčiščenju razmerja med znanostjo in ideologijo.

Teze ne vsebujejo opredelitve ideologije in znanosti oziroma v njih je pojmovanje ideologije in znanosti izraženo na posreden način. Da ne bo nepotrebnih terminoloških sporov, naj k vsebini uporabljenih pojmov pripomnim naslednje: a) Ideologije ne pojmem, kot je bilo to značilno za Marxa in Engelsa (čeprav nekateri temu ugovarjajo zlasti glede »zrelih del« Marxa), v ožjem smislu, v katerem je ideologija istovetna s popačeno zavestjo. Nadaljnji razvoj marksizma in sodobnega družboslovja sugerirata širšo, predvsem funkcionalno uporabo tega pojma. Ideologija je lahko, vendar ne nujno, mistificirana zavest, odvisno od tega, ali temelji na znanstvenih dognanjih ali je zgolj racionalizacija partikularističnih interesov. Ideologija je bolj ali manj koherenten sistem idej, v katerih se izražajo interesi neke družbene skupine, predvsem razreda, sistem idej, ki skušajo ohraniti, utrditi ali spremeniti položaj dane skupine v družbi. Znanost (pri tem imam v mislih družboslovje, isto velja tudi za teze) pojmem kot sistem trditev in hipotez, ki pojasnjujejo in opisujejo družbeno stvarnost, določajo način njenega raziskovanja in njenega praktičnega obvladovanja.

Glede na takó pojmovano znanost in ideologijo bi lahko o njunem medsebojnem razmerju rekli tole:

- znanost in ideologija nista identični;
- ideologija je tem bližje znanosti, je tem bolj prepojena z znanstvenimi prvinami, čim bolj se interesi dane družbene skupine približujejo ali identificirajo z obče človeškimi interesi;
- zato je ravno v ideologiji, ki izraža zgodovinske interese delavskega razreda, največ znanstvenih elementov;
- ne glede na subjektivne namene znanstvenika imajo rezultati njegovega dela vpliv na artikulacijo in razreševanje protislovij v družbi, so torej tudi ideološko relevantni;
- ideologija bo aktualna tako dolgo, dokler bodo obstajali bistveno različni (zlasti razredni) interesi v družbi;
- tako dolgo bo tudi obstajalo protislovje med ideologijo in znanostjo in tudi problem, kako to protislovje na najbolj primeren način razreševati.

Če gledamo na stvari tako, je očitno, da je teza o »koncu ideologije« ne samo nerealna, marveč je sama ideološko pogojena. Dasi se opira na nekatera empirična dejstva, je njena temeljna vloga v tem, da deproblematizira obstoječo buržoazno družbo in derevolucionira zavest tistih družbenih sil, ki so ali bi lahko postale nosilec radikalno-revolucionarne družbene alternative. Dasi je ta teza po obliki usmerjena zoper ideologijo nasploh, je praktično (in včasih tudi izrecno) namenjena predvsem marksizmu in socializmu kot alternativni sodobnega meščanskega sveta. Tako to tezo pravilno

interpretirajo tudi nekateri kritični družboslovci na Zahodu. Tako npr. znani sociolog C. W. Mills, potem ko ugotavlja, da je teza o koncu ideologije »orožje, s katerim naj bi se napadal marksizem«, dodaja: »Konec koncev temelji konec ideologije na razočaranju nad kakršnimkoli realnim angažiranjem za katerokoli obliko socializma. To je edina 'ideologija', ki se je dejansko končala za te pisce. Toda z njenim koncem, tako mislijo, se je končala vsaka ideologija. To je ideologija, o kateri govore; molče pa o svojih lastnih ideoloških predpostavkah.« Jean Meynaud, ki ni na tako radikalnih pozicijah kot Mills, je tudi, med mnogimi drugimi, izrazil globoke pridržke do teze o koncu ideologije.

Tezo o koncu ideologije bi potemtakem upravičeno označili kot posebno vrsto ideologije, ideologije pomiritve družbenih, predvsem razrednih konfliktov v visoko razvitem kapitalističnem svetu. Ta specifična ideologija skuša dokazati, da za te družbe sploh ni aktualno vprašanje strukturalnih reform oziroma revolucionarne preobrazbe družbe. Zato lahko upravičeno trdimo, da je ta teza po svojem bistvu globoko konservativna.

O tem vprašanju pa ne govorimo zaradi tega, ker je zgolj zanimiva tema razprav v svetovnem družboslovju. Za nas je razprava o razmerju med ideologijo in znanostjo aktualna predvsem zato, ker se tudi v našem družboslovju in polemičnih nastopih nanj gleda pogosto iz različnih zornih kotov, kar velja tudi za tezo o koncu ideologije.

Bili bi površni, če bi trdili, da gre v teh primerih zgolj za uvoz tujih idej, čeprav seveda ne smemo nojevsko skrivati glave v pesek pred pretoki idej iz mednarodnega okolja. Toda trdimo lahko, da so kritike ideologije in tudi teze o koncu ideologije bile bistveno pogojene z domačo družbeno klimo. Ocenjevati moramo kritike ideologije različno glede na to, ali je bil njihov cilj, da se upro poskusom, da se znanost podredi vsakdanjemu političnemu praktičizmu, ali pa so izvirale iz liberalističnih pogledov na razmerje znanost — ideologija — politika, ki so bili tudi tehnokratsko navdahnjeni (seveda pomeni tudi tehnokratska revizija marksizma njegovo pragmatizacijo).

Naša današnja razprava bi morala torej poleg splošnih problemov pretresti tudi pojave podcenjevanja ideologije v naši družbeni znanosti in družbeni praksi, posebej kolikor je to podcenjevanje, ki se v skrajnih primerih izraža v navideznem ideološkem nihilizmu (»konec ideologij«), imelo in še ima vpliv na problemsko in metodološko usmerjenost dela naše družbene znanosti.

Morda ne bo odveč, če omenimo nekatere pojavne oblike, v katerih se izraža podcenjevanje ideologije pri nas:

— naivna vera v bolj ali manj spontan razvoj socialističnega samoupravljanja, združena neredko z apologetiko blagovnega gospodarstva;

— apoteoza pluralizma interesov brez jasne zavesti o tem, kateri interesi so nosilec zgodovinskega progressa in kateri zgodovinske stagnacije ali celo restavracije;

— liberalistično pojmovanje »odprte družbe«, povezano npr. z importom množične kulture buržoaznega sveta, načina življenja zasebniško usmerjenih družb, z enostransko usmeritvijo na svetovni znanstveni trg, itd.;

— teza o depolitizaciji naše družbe, ki se futuristično povezuje z njeno nadaljnjo »liberalizacijo« in »funkcionalizacijo« po modelu »industrijske družbe«.

Ni treba posebej poudarjati, da so taki pogledi izrazito ideološki, dasi se včasih skrivajo za fasado čiste znanosti ali za domnevno nevtralnostjo negativno pojmovane svobode.

MARKO KERŠEVAN:

V svoji uvodni razpravi bi skušal nekoliko razširiti razpravljanje o tezi o koncu ideologije, načeti dodatne sociološke vidike za razumevanje te teze oziroma pravilneje — za razumevanje problematike, ki jo ta teza zakriva. Moje izhodišče je, da teza o koncu ideologije odraža in ideološko interpretira določene realne družbene procese in je v tem tudi vzrok njene relativne sprejmljivosti na prvi pogled, da ne rečem prepričljivosti. S tem ne poudarjam resnosti same teze, marveč skušam poudariti resnost in družbeno pogojenost stanja, ki ga ta teza odraža. Teza o koncu ideologije, je poudaril že dr. Bibič, izraža in kaže na nove načine pojavljanja ideologije, nov način strukturiranja ideološkega področja, nove načine opravljanja funkcij, značilnih za ideologijo in še posebej za ideologijo razreda, zainteresiranega za ohranitev temeljnega statusa quo.

Pogosto se kot tisto novo, ki da se upira tradicionalnim ideologijam z njihovimi predstavami, cilji, vrednotami in interesi, navajata avtonomnost in samoregulacija različnih sfer družbenega življenja, npr. gospodarstva, ki da delujejo in morajo delovati po svojih lastnih pravilih, po imanentnih kriterijih racionalnosti in funkcionalnosti. To dejstvo je povezano s problemom, ki ga obravnavamo, vendar na drugačen način oziroma vsaj ne pretežno na tak način, kot ga običajno predstavljajo. Če sprejmemo, da je ideologija način, kako ljudje dane družbe doživljajo svoj stvarni odnos do realnih življenjskih pogojev, oziroma da je ideologija način oblikovanja, utrjevanja ali spreminjanja odnosa ljudi do njihovih življenjskih pogojev, usmerjanje njihovega odnosa do sveta, v katerem živijo, potem je očitno, da samo uspešno gospodarjenje, standard, učinkovitost, funkcionalnost, blaginja sami po sebi niso ideologija v zgornjem pomenu besede, niti ne morejo biti njen surogat niti njena negacija v polnem pomenu besede.

Dejanski problem bi lahko na kratko označili kot specifični učinek — ne nujni in ne edini — srečanja humanistične ideologije in prej omenjene avtonomnosti, relativne samoreglativnosti temeljnih družbenih sfer oziroma institucij. Shematično bi ga lahko očrtali takole: posameznik doživlja samega sebe v okviru humanistične ideologije kot avtonomno, svobodno ustvarjalno bitje, subjekt akcije. Vsak posameznik najvišje vrednoti tiste svoje dejavnosti, v katerih se lahko realizira, samouresničuje kot tako svobodno in avtonomno bitje. Samo taka dejanja so lahko zanje smiselna, taka, da je »zaradi njih vredno živeti«. Svet njegove poklicne, družbenopolitične in podobne dejavnosti, svet kapitala in dela, praviloma širokim slojem take dejavnosti in take realizacije ne omogoča. Kot področje možnosti take realizacije ali vsaj iluzije o tem pa ostaja sfera zunaj neposredne vključenosti v ustrezne institucionalizirane družbene odnose. Privatna sfera, sfera prostega ali svobodnega časa z najrazličnejšimi dejavnostmi, ki v to sfero spadajo oziroma jo tvorijo (družina, spolnost, hobi, avtomobili, politično angažiranje v sferi prostega časa ipd.), postane po tej logiki tisto pravo, smiselno področje življenja, zaradi katerega je vredno živeti, medtem ko je sfera proizvodnje, dela, politike, doživljana kot ne-prava, nebistvena, zgolj kot sredstvo, pot za doseg tega pravega življenja. Dodamo lahko še to, da je tudi sfera prostega časa oziroma privatna sfera v dobršni meri zapolnjena zgolj s pasivno potrošnjo mitov o avtonomnem in svobodnem posamezniku (ki so pravzaprav temeljna tema množične kulture). Tako doživljena privatna sfera opravlja temeljno ideološko funkcijo, in sicer funkcijo konservativne ideologije. Z doživljanjem družbenoekonomske, poklicne, politične sfere kot ne-bistvene, kot nesmiselne (zgolj kot sredstva) in usmerjanjem pozornosti v privatno sfero dejansko pomaga ohranjati temeljna razmerja in odnose v osnovnih družbenih sferah, ne da bi bile za to potrebne tradicionalne konservativne ideologije s posebnim ovekovečevanjem obstoječega in obstoječih družbenih odnosov s posebnimi »najvišjimi vrednotami« in podrejanjem posameznikov le-tem, kot se to dela npr. v klasični obliki nacionalističnih ideologij.

Tak bi bil shematično prikazan proces, ki ga odraža in zakriva hkrati teza o »koncu ideologij«. Čeprav so ideološke funkcije tega novega načina pojavljanja ideologije več kot očitne, teza o koncu ideologije ni nujno zavestno ideološko motivirana. Morda je zgolj znanstvena zmota, ker se v novih pojavih niso videle bistvene značilnosti ideologije. Dejstvo pa je, da ima tudi sama teza ideološki učinek in ideološko funkcijo: objektivno pomeni poziv, naj se opustijo tradicionalne leve, revolucionarne ideologije, češ tudi buržoazija je opustila oziroma izgubila svoje velike tradicionalne ideologije. Ideološki smisel takega poziva je očiten.

Logika tega procesa, ki sem ga tukaj na kratko pokazal, ne deluje samo v kapitalističnem svetu, ampak ima dovolj osnov —

kajti dane so temeljne predpostavke zanjo — tudi v socialističnih družbah oziroma v družbah, ki se za take označujejo. Prav zaradi tega je (ideološka) teza o koncu ideologije, ki kot vsaka ideologija izraža in skriva dejansko problematiko, aktualna tudi v naši družbi.

STANE KRANJC:

V razpravi želim prispevati nekaj misli k osvetlitvi tez, ki se kažejo v obliki stališč o »koncu ideologije« oziroma o »dezideologizaciji« družbe. Ta vprašanja so aktualna tako s stališča razvoja družbenih znanosti kot tudi za osvetlitev družbene prakse. Na različne načine so vtkana v razmerja med ideologijo, znanostjo in politiko. Izpustil bom nekatera vprašanja in poudarke, ki sta jih navedla tovariša Bibič in Kerševan.

Zakaj je aktualen razgovor o tezah o »koncu ideologije«? Zakaj je aktualen zdaj in v našem prostoru? Znano je, da so se te teze v zahodnih deželah pojavile pred desetletjem. Nekateri izmed avtorjev in nosilcev tez o koncu ideologije so jih že presegli. V Sloveniji so se tudi te teze, kot je že navada, javile s precejšnjo zamudo.

Že uvodoma sem dejal, da je vprašanje o funkciji ideologije oziroma o »koncu ideologije« bistveno povezano z razvojem in tudi z razumevanjem vloge družbenih znanosti in napredne teorije o družbi. Družbena vloga znanosti ni opredeljena le z vlogo zunanjih dejavnikov, ampak pogosto primarno z idejnimi predpostavkami znanosti same, z njenimi teoretičnimi in metodološkimi zasnovami. Različne sodobne variante pozitivizma in scientizma v družbenih znanostih, podcenjevanje teorije, nerazvitost znanstvene kritike in drugo v mnogočem opredeljujejo tako vlogo kot razvoj družbenih znanosti. Le kolikor bo znotraj znanosti teklen stalen in kritičen dialog o vseh vprašanjih, ki so relevantna za razvoj znanosti, kolikor bo znanost odzivna na vsa eksistencialna vprašanja razvoja družbe, kolikor bo znanost povezana z najnaprednejšimi socialnimi silami in nosilci razvoja, bo tudi ustvarjala predpostavke za svoj lastni učinkoviti razvoj. Teze o »koncu ideologije« bistveno posegajo v opredeljevanje znanosti, njene funkcije in vloge v družbi. Hkrati na določen način opredeljujejo tudi odnos do maksizma kot znanosti in kot ideologije delavskega razreda in njegove avantgarde. Ob tem smo soočeni tudi z idejno usmerjenostjo in družbeno angažiranostjo pedagoških in znanstvenih delavcev.

Ta vprašanja so pomembna tudi za znanostvenoraziskovalno delo, saj bistveno posegajo v metodološke zasnove raziskovanja družbenih pojavov. Metodologija v družboslovju ni zgolj orodje, irelevantno do vsebine, do teoretične zasnovanosti raziskovanja. Ne zanikamo prispevka, ki ga je k razvoju metodologije družboslovnega raziskovanja prispeval sodobni pozitivizem, vendar moramo obenem

s potrebno mero kritičnosti zavreči tiste idejne in teoretične podme ne pozitivizma, ki nujno vodijo v znanstveni pozitivizem, scientizem, k podcenjevanju globalnih teorij družbe itd., kar navsezadnje lahko pripelje tudi v znanstveni elitizem.

Aktualnost pogovora o teh tezah je bistveno opredeljena s stanjem družbe, protislovji in tendencami v njej ter z oblikovanjem njene perspektive. Soočeni smo s potrebo temeljite analize družbene stvarnosti in tistih tendenc v njej, ki pomenijo odmik od socialističnih samoupravnih odnosov, od socialističnih vrednot, tendenc, ki pomenijo utemeljevanje grupnega ali individualnega egoizma ali pa birokratsko etatistične samovolje v imenu splošnih interesov. Smo v času, ko je potrebna obnova in revalorizacija idejno-političnih in idejno-moralnih kriterijev v družbenem življenju. Potreba po obnovi moralnih in idejno-političnih vrednot, po razviti samoupravni ideologiji, vrednotah in spoznanjih ne izhaja predvsem od tega, ker je samoupravna ideologija ogrožena z nastopanjem tujih ideologij; ta potreba je primarno v samem razvoju naše stvarnosti, v potrebi, da dajemo na nova vprašanja nove odgovore, da razvijamo takšne odnose, ki bodo reproducirali nove vrednote, nove oblike družbene zavesti. Teze o »dezideologizaciji družbe« so za nas aktualne v kontekstu realnih družbenih razmer. Tudi v naši slovenski interpretaciji, kot so se pojavljale posebno pred leti, so neposredno tematizirale tudi vprašanja samoupravljanja, koncept socialistične samoupravne demokracije, vlogo organiziranih socialističnih sil in funkcijo vrednot v družbi.

Tri skupine vprašanj stopajo pri tem v ospredje: prvič, marksistično teoretična analiza in opredelitev tez o »koncu ideologije«, kot se je pojavila pred desetletjem na Zahodu, socialna in ideološka vsebina teh tez, pogojenost teh tez z družbenoekonomskim razvojem in razvojem znanosti, v čem je družbena konservativnost teh tez, itd.; drugič, družbenoekonomski in idejnopolični pogoji v razvoju naše družbe, ki so omogočili, da so nekatere teh tez, pogosto v specifični interpretaciji, dobile vpliv tudi pri nas. Ko govorimo o »ideološki« vsebini tez o »dezideologizaciji«, ne moremo mimo dejstva, da lahko določene ideje postanejo družbeno pomembne in privlačne le, če konkretni družbenoekonomski in drugi odnosi ter sistem socialnih in političnih vrednot to omogoča oziroma stimulira. Zato razprava o teh tezah ne more mimo razprave o določenih silnicah v razvoju naše družbe, stanju družbenih odnosov in vsebini družbene zavesti. Tretjič, razprava o teh vprašanjih ne more zaobiti vprašanj in dilem, ki so povezane s preseganjem »idejne krize« v zvezi komunistov. O tem je bilo v zadnjem času izrečenih precej sodb in ocen. Brez dvoma so določena omahovanja v zvezi komunistov v preteklem obdobju, podcenjevanja nekaterih idejnih in političnih tendenc in tudi podcenjevanje trajnega in učinkovitega idejnopoličnega in teoretičnega dela po svoje prispevali,

da so se nekatere silnice lahko okrepile. Seveda so ti vidiki medsebojno prepleteni in tudi pogojeni.

Strinjam se z opredelitvijo ideologije, ki jo je podal tov. Bibič. Govoriti želim le o nekaterih tezah o »koncu ideologije«, ki se mi zde znanstveno in politično nesprejemljive. Vseh teh tez seveda ni mogoče reducirati na neki skupni imenovalac. Obstoje različne nianse in tudi usmeritve. Nekatero od njih so bile injicirane tudi kot »radikalna« kritika stalinsko dogmatske koncepcije ideologije.

Pri opredelitvi teh tez smatram za izhodiščno predpostavko tezo o zgodovinskem interesu delavskega razreda in humanistični funkciji marksizma. Kljub mnogim spremembam v sodobnem svetu, znanstveno tehnološki revoluciji, spremembam v strukturi delavskega razreda je neizpodbitno, da je lahko le delavski razred nosilec naprednega gibanja in edini realni nosilec radikalne družbene preobrazbe. S tem v zvezi tudi predpostavka o potrebi organizirane zavesti, subjektivnega dejavnika kot usmerjevalca družbenih gibanj in pomembni vlogi napredne teorije. Brez napredne teorije, kot je dejal Lenin, ne more biti revolucionarne prakse. Te znane teze sem omenil zato, ker je zelo pomembno, iz kakšnih teoretičnih izhodišč vrednotimo obravnavane teze.

Med središčne teze o »koncu ideologije« vsekakor spada teza o nezdržljivosti ideologije z razvitimi industrijskimi in demokratičnimi družbami. Po tej tezi je ideologija ena izmed glavnih značilnosti primitivnih in nerazvitih družb, ki niso sposobne zadovoljiti glavnih človeških potreb. To lahko stori le razvita industrijska družba. Kolikor se družba želi čimprej industrializirati in demokratizirati, se mora čimprej »dezideologizirati«. V civiliziranih in demokratičnih družbah ni prostora za ideologije. Kolikor ideologije obstoje, jih je treba v interesu razvoja demokracije čimprej odpraviti. Ideologija je sinonim za totalitarne in zaprte družbe. Po Aronu, enem izmed glavnih pobornikov tez o »dezideologizaciji«, so totalitarni sistemi tisti, ki so obrnjeni k prihodnosti, tisti, ki svoj smisel iščejo v tem, kar naj bi bilo, a ne v tem, kar je bilo in kar je.

Med tezami, ki zaslužijo pozornost, je tudi teza, da je vsako postavljanje splošnih socialnih ciljev, splošnega interesa, temeljnih vrednost le gola utopija, oziroma kot nekateri direktno pravijo, nova religija, ki jo je treba čimprej odpraviti, kajti ta služi le za manipuliranje. Obstoj ciljev družbenega razvoja in organiziranih političnih sil, ki se bore za njihovo uresničevanje, je le znamenje totalitarnosti režima, je znamenje nesvobode. Ideologija sicer pomeni določeno svobodo opredeljevanja, vendar nujno pelje v nesvobodo. Privoliti v določeno ideologijo pomeni torej zavestno se opredeliti za nesvobodo.

Mnogi avtorji tez o koncu ideologije so težišče svojih kritik usmerili v poskuse razvrednotiti marksizem in druge napredne teorije. D. Bell, avtor knjige o koncu ideologije, je bil med naj-

ostrejšimi kritiki Millsovih socioloških koncepcij. Važna teza pri dokazovanju odvečnosti ideologije v razvitih družbah je, da je razvoj znanosti povzročil, da je vsaka ideologija odveč. Avtorji teh tez smatrajo, da je med znanostjo in ideologijo neodpravljivo nasprotje, da ena izključuje drugo. Ideologija je imela svoje mesto v družbi v časih, ko družbene znanosti še niso bile tako razvite. V teh razmerah so bile ideologije utemeljene, ker so bile poskus utemeljevanja socialnih spopadov in smeri razvoja. Z razvojem znanosti pa je to postalo odveč, še več, postalo je ovira za hitrejši družbeni razvoj.

Bistvena prvina tez o koncu ideologije je tudi poskus, da se teoretično utemelje in racionalizirajo trditve o enakovrednosti in enakopravnosti vseh individualnih in skupinskih interesov ter koncepcija politike kot svobodne igre sil, kot rezultante najrazličnejših skupinskih in drugih pritiskov. Ideje liberalizma in pragmatizma so v teh koncepcijah dobile svojo ponovno utemeljitev. V tej koncepciji ni prostora za zgodovinski interes delavskega razreda, ni prostora za utemeljevanje revolucionarnega spreminjanja sveta, to je teorija družbenega statusa quo. Prenesene v naš prostor in čas te teze pomenijo direktno negacijo vloge revolucionarne avantgarde in subjektivnega dejavnika sploh. V zahodnem svetu pomenijo poskus intelektualne rehabilitacije kapitalizma, apologijo meščanskega kozmosa s celoto družbenih odnosov v njem. Sprejetje teh tez pomeni konec radikalne socialne kritike, konec boja za socialno revolucijo, za radikalne socialne preobrazbe.

V podporo tez o koncu ideologije navajajo nekateri avtorji tudi argument, da je objektivni družbeni razvoj razveljavil mnoge bistvene prvine in projekcije družbenega razvoja, ki jih vsebujejo vse pomembnejše ideologije. Te trditve se pogosto opirajo na tezo o nemožnostih nadaljnega razvoja socialistične ideologije. Kolikor imamo v mislih temeljne postulate socialistične ideologije, ki so jih razvili utemeljitelji znanstvenega socializma, tedaj ni težko dokazati, da je večina ključnih sestavin te ideološke dediščine opravila časovni preizkus. Vzemimo za zgled samo razlago temeljnih protislovij kapitalističnega načina proizvodnje, pomena razrednega boja v zgodovini, vloge delavskega razreda itd. Neizpodbitno dejstvo je, da socializem vse bolj postaja svetovni sistem in proces, to je najboljši dokaz, da so temeljne prvine znanstvenega socializma vzdržale preizkus socialne zgodovine.

Za razpravo o koncu ideologije ima pojav in vloga staliniistične ideologije poseben pomen. Nekateri avtorji navajajo kot dokaze nekatere primere iz obdobja obstoja vladavine staliniistične ideologije kot celovite, vseobsegajoče in monolitične ideologije. Stalinizem si je prizadeval, da bi sebe prikazal kot ideološki sistem, izoblikovan na absolutnih in večnih resnicah, ki imajo vsesplošno veljavo. Razumljivo je, da tako zamišljeni sistem ni mogel vzdržati

izzivov kritike, ki jih je prinesel razvoj socialistične prakse in socialistične misli. Proces preraščanja tako zamišljene in utemeljivane ideologije je še vedno v teku. Njegov poglavitni tok je bolj ali manj jasen. Stalinistična razlaga socialistične ideologije je doživela svoj zgodovinski poraz. Seveda pa s tem ne mislim, da ne obstoje tendence, da se različne oblike etatistično birokratske ideologije stalno obnavljajo. Obstoječi družbeni odnosi pogosto pomenijo plodna tla za uveljavljanje te ideologije. Uveljavljanje demokratične, humanistične, samoupravne ideologije je v marsičem odvisno tudi od uspešnosti preseganja tako birokratsko-etatistične ideologije kot scientistično-tehnokratskih tez o koncu ideologije.

S stališča družbenih znanosti je posebno pomembno, da potegnemo mejo med nekaterimi tezami, ki se s tem v zvezi pojavljajo tudi pri nas. Naj navedem le dve tezi, ki se mi zdita posebno aktualni: prvič, teza o etično nevtralni politiki in etično nevtralni znanosti. Po Bellu je posebna odlika moderne družbe oddaljevanje etike od politike. Nobena družbena grupa ne more (ne sme) svojih moralnih pogledov, vrednot vsiljevati drugim. Teza o etično oziroma vrednostno nevtralni znanosti pomeni, da znanost ne vrednoti, da so njena spoznanja etično nevtralna. Ocena dobrega in slabega presega pristojnost znanosti. Pozitivistične teze o vrednostno nevtralni znanosti smo srečevali v različnih oblikah tudi na Slovenskem. Drugič, teza ali mit empirizma v družbenih znanostih, ki je tudi pri nas svoj čas bil zelo prisoten in v celoti še ni presežen. Ko govorim o mitu empirizma, mislim na monopolno uporabo tega pojma pri opredelitvi raziskovalnih metod in postopkov.

Razgovor o tezah o koncu ideologije nujno vključuje mnoge razsežnosti. To je normalno in nujno. Znanost, ideologija in politika kot vsaka zase samostojna sfera so hkrati z mnogimi določilnicami medsebojno povezane in odvisne. Tudi teze o koncu ideologije lahko razumemo in ovrednotimo le v tej medsebojni odvisnosti.

Za marksistično znanost in napredno gibanje torej ni dileme, ali ideologija ali ne, temveč kakšna ideologija. Osrednja naloga socialističnih sil napredne družbene znanosti je v obnovi, rehabilitaciji marksistične, samoupravne ideologije in njenem razvoju.

BOŽIDAR DEBENJAK:

Slišali smo uvodna izvajanja, ki široko začrtujejo okvire današnje razprave. Naj za začetek same razprave navedem nekaj točk, o katerih menim, da so izredno aktualne. Najprej gre za sam vogelni kamen maksizma; vemo, da marksizem stoji in pade s tezo, da je delavski razred tisti, ki mu pripada resnično spoznanje, vsaj kot interes za resnico. Bistvo tega stališča je, da je marksizem razredna teorija in da se teorija potrdi šele, ko jo je sprejela razredna zavest

tega razreda, kateremu pripada možnost spoznanja resnice, razreda z realnim interesom resničnega spoznanja. To je eden zelo pomembnih elementov za našo nadaljnjo razpravo.

Načeto je bilo vprašanje odprte družbe. Vsi vemo, da je teza o odprti družbi v naslovu knjige K. Popperja. Sovražniki odprte družbe segajo od Platona, Hegla, Marxa itd. Popperjeva teza o odprti družbi je izrazito povezana s poznomeščanskim liberalizmom, vezana s filozofijo »kritičnega racionalizma«, ki je sodoben primer pozitivistične filozofije.

Bistvo naslednjega problema je mišljenje, da meščansko-ideološko, neproletarsko mišljenje na tak ali drugačen način skuša odražati status quo dane razredne družbe. Tu se lahko pogovarjamo o tem, ali gre dejansko za nov način ali pa gre za novo obliko zelo starega načina ohranitve statusa quo, morda celo tako, ki sega skozi meščansko družbo od znamenitih polemik med žirondisti in jakobinci, ki je žironda proti jakobincem vedno dokazovala, da je dani meščanski red najbolj primeren in da vsakdo, ki proti njemu nastopa, izstopa iz racionalnih okvirov diskusije oziroma, kot se to pravi v sodobni poznomeščanski družbi, da uvaja »shizofrenijo razrednega boja«.

Naslednje vprašanje je v tem, da je kontrarevolucija že od francoske revolucije sem dobivala hrano, ideje za svoje ukrepe od revolucije in da je kontrarevolucija nastopala s parolo, ki nas spominja na Karla Popperja, pozitiviste in liberalce, parolo, katere jedro je — reforma da, revolucija ne. Kontrarevolucija in kontraaktivizem je vedno sprejel »reformo« in vedno negiral revolucijo, v svoj program reform je sprejel celo vrsto stvari, ki so jih revolucije zahtevale, seveda pa jih je vgradil v kontekst kontrarevolucije.

Tema, o kateri razpravljamo, nam priključuje v spomin razne druge teorije in bi bilo zelo koristno, če bi danes iskali morda tudi povezavo z namenito tezo Rostowa, s celotnim sklopom konvergenčnih teorij. Dalje, zelo bi bilo koristno, če bi s stališča ideologije govorili o »industrijski družbi« in s tem v zvezi o »postindustrijski družbi«. Za tezo o industrijski revoluciji je npr. Kuvačić dovolj jasno pokazal, da je to teorija, s pomočjo katere naj bi se izognili marksistični tezi o razrednem boju. Ves ta kompleks najbrž ni brez zveze s tezo o »koncu ideologije«, kjer je ideologija razumljena kot tista teorija, ki skuša družbo premikati in spreminjati, medtem ko je stališče ohranjanja družbe »samoumevno« (kar so trdili že žirondisti v boju z jakobinci).

Nadalje menim, da bi bilo koristno, če bi se razprava dotaknila tudi vprašanja ideologije delavskega gibanja, to je, ideologije stalinizma in somraka znanosti, ki ga je stalinizem prinesel. Verjetno bomo soglasno ugotovili, da je zelo velik vpliv zlasti *slabih* teorij zahodnega družboslovja pripisati somraku, ki sta ga v času Stalina v SZ bila deležna marksistično raziskovanje in marksistična znanost.

Ta ugotovitev ne napravi meščanski teorij za bolj točne, razloži nam pa njihovo prepričevalnost za tiste, ki so hoteli pokazati nekaj novega, obenem je bila meščanska znanost edina, ki se je sploh razvijala.

Koristno bi bilo tudi, če bi se spomnili na zgodovino delavskega gibanja, namreč na Bernsteinovo razlikovanje med znanostjo in ideologijo. On je bil tisti, ki je na osnovi »znanosti« utemeljil trend razvoja, ki da vodi do izenačevanja, postopnega odmiranja, mirnega preraščanja kapitalizma ipd., medtem ko je bila zanj »ideologija« mobilizirajoča zavest proletariata, ki je bila zanj delno napačna, menil je, da je ne smemo dajati preveč na »zlato vago«. Bernsteinova misel je bila prototip nekega načina mišljenja.

FRANCE ČERNE:

Morda vas bom s svojo razpravo razočaral, glede na to, kaj vse bi morali predelati po navedbah dr. Debenjaka. V tem primeru bi se morali še večkrat sestati, da bi predelali Galbraithovo »Novo industrijsko državo« pa Kahn-Wienerjevo ali M. I. T. projekcijo za leto 2000, Bernsteina in Lenina, itd.

Toda pojdemo ad rem. Da ne bi bilo semantičnih sporov, na kar je bilo že uvodoma opozorjeno, da se ne bi prepirali o vprašanjih, za katera imamo različne definicije, bi bilo potrebno najprej ugotoviti, o čem razpravljamo, za kaj pravzaprav gre. Sam naslov diskusije: ideologija — znanost — politika, je namreč zavajajoč v tem smislu, da lahko govorimo o koncu ideologije, o ideologiji sprave itd., nedoločeno: v svetu, v zahodnem svetu, v visoko razvitem kapitalizmu, ali pa da govorimo o nevarnosti dezideologizacije in depolitizacije naše družbe. Moram takoj reči, da sem za drugo alternativo, tj. da govorimo bolj aktualistično, če se hočemo orientirati tudi na fakultetah, kjer vsakdo nekaj ve in vsakdo vsak dan nekaj prispeva v zakladnico spoznanja. Če nameravamo torej govoriti o vprašanju konca ideologije, za kar, mislim, pri nas še ni dokazov, potem bi bilo pravilneje govoriti o anarhični heterogenizaciji ideologizacije naše družbe. S tem pa postane vprašljiva interpretacija pojava, kot je podana v tezah. Prvič, interpretacija je zelo abstraktna. Mnogokaj se deducira na pamet, kot da prihaja do dezideologizacije »pri nas« na podlagi spoznanj sociologov, filozofov in drugih družboslovcev Zahoda, zlasti zaradi tako imenovane potrošniške, visoko industrijske družbe, kar pa ni točno. Pri nas je resnično nastala potrošniška mentaliteta (orientacija), ne pa še »prava« potrošniška družba. Množična potrošniška družba nastaja po definiciji Kahn-Wienerja ali pa Bella šele pri 4000 oziroma 4500 \$ narodnega dohodka na prebivalca. V naši družbi pa ga

naštejemo šele 700 do 800 \$, približno 6-krat manj. Torej smo dokaj prezgodaj spustili zapornico delitve čez jez naše družbe v potrošniško miselnost, kar pa bi z drugačnimi regulativi lahko zavrli, da bi do tako rakastega razvoja resnično nepokritega potrošništva ne prišlo z vsemi reperkusijami, ne samo ekonomskimi, temveč tudi drugimi. Torej ne verjamem, da so vsi naštetih negativni pojmi rezultat razvijajoče se zahodne potrošniške družbe pri nas, še posebej ne, če bi o tem pojavu govorili v Bosni in Hercegovini, na Kosovu in drugod.

Drugo, kar je vprašljivo v tezah, je, koliko je treba zajezi t. i. dezideologizacijo, depolitizacijo in kako ponovno ideologizirati družbo, to je, s kakšno ideologijo.

Sem za dezideologizacijo človeške družbe in naše družbe, to je, za odpravljanje ideologije (ali pa ideologij), ki zavira napredek. Ena je npr. stalinistična ideologija, druga je liberalistična, hedonistično potrošniška itd. ideologija. Bati se dezideologizacije oziroma razpada neke takšne ideologije pomeni, da je nemogoče vzpostaviti neko novo ideologijo. Za to pa smo, to je, za novo ideologijo, ki bi zrasla na uničenju teh morda še nedozorelih, vsekakor pa porajajočih se, in to v napačni smeri.

Tretje, kar je v tezah vprašljivo, je mnenje, da bi prišli do izboljšane stanja, če bi vzpostavili relativno ravnotežje med ideologijo, znanostjo in politiko. Po mojem mnenju pa je že v naslovu izpuščena, če prav razumem zgodovinski materializem, četrta beseda: poleg ideologije, znanosti, politike bi morala biti še — stvarnost. Stvarno bitje pa je ekonomsko bitje, tisto, ki ga tudi mi analiziramo. Mnenja sem oziroma moja hipoteza je, da bo nova socialistična ideologija pri nas dobila prednost in rast, če se bo vzpostavilo večje ravnotežje med ideologijo z ene strani in politiko z druge strani, ki bo temeljila na znanstvenih dosežkih; če se bo vzpostavila ustrenejša, bolj homogenizirana ekonomska struktura, skladno s produkcijskimi odnosi in produkcijskimi silami po Marxovi tezi, in če se bo formirala ustrezna znanstvena zavest o tem bolj homogeniziranem ekonomskem bitju. Govorim o »homogenizaciji« v tem pomenu, da je ekonomsko bitje lahko hibrid, čeprav mora biti neki sistem prevladujoč in ne moreta dva hkrati vladati. To se pravi, ko se je pri nas začel decentralizirati in dekolektivizirati sistem, smo prišli na dvotipnost sistema, kar je v strukturi ustvarjalo lome, v zavesti pa — kot transformiranem bitju — konflikte, s tem, da je neka uradna, navidezno homogena ideologija dejansko propadala, kot da je neresnična. Z drugo besedo, dezideologizacija in depolitizacija naše družbe, predvsem pa enega dela inteligence, do česar je pri nas prihajalo, je nastala zaradi neskladnosti med človeško zavestjo in ekonomsko bazo, zaradi tega, ker je šla struktura ekonomskega bitja pri nas v drugo smer kot pa namišljena ideologizirana politična zavest, in ne nazadnje, nastala je zaradi slabosti in

neučinkovitosti tako imenovane znanosti pri nas, oziroma kot je rekel dr. Bibič, družbene znanosti.

Še posebej bi morali v tem primeru govoriti o tako imenovanem vmesnem členu, o politiki, ki lahko sama dezideologizira in depolitizira družbo, še posebej inteligenco, če ta politika ne najde skladnosti, ne samo v govoricah, ampak tudi v delovanju med znanstvenim spoznanjem in družbenim bitjem; če politika preveč manipulira tako z znanstvenimi sklepi kot s samo ekonomsko strukturo na dani zgodovinski stopnji s 700 do 800 § narodnega dohodka na prebivalca.

Tu pa se srečamo z drugim vprašanjem, to je, s kritično zavestjo te družbenoekonomske biti in njenim stanjem, to je, s politično ekonomijo, tudi kot klasičnim virom marksistične ideologije. Eden izmed razlogov za dezideologizacijo in heterogenizacijo ideologije pri nas je dejstvo, da politična ekonomija kot bazična ekonomska veda pri nas propada ali se vsaj ne razvija. Najprej moram ugotoviti, da je bila nekdanja politična ekonomija zelo pomembna disciplina. Pred vojno so jo naši revolucionarji zelo študirali in iz nje tudi črpali ideje za akcijo v kritiki starega sistema. Po vojni pa, kot vemo, se je v vseh vzhodnih državah etatizirala in je postala ideologija državne gospodarske politike. Takšna je še ostala v SZ in ima zaradi tega zelo visok vrednostni količnik. Pri nas pa se je zgodilo nekaj nasprotnega. Z razgrajevanjem statističnega kolektivističnega sistema in z nesmiselno liberalizacijo nismo le razgradili stalinističnega in dogmatičnega dela politične ekonomije, ampak odplaknili iz te posode politične ekonomije mnogo veljavnega iz marksistične politične ekonomije. Na ekonomskih fakultetah v Jugoslaviji je nastopila faza degradacije politične ekonomije, faza nezanimanja zanjo ali celo njenega podcenjevanja. Ne imenujejo je mnogi študentje kratko malo »politika« zaradi tega, ker se kratko izgovarja »polit-eka«, ampak zaradi tega, ker menijo, da je dejansko le skoncentrirana politika.

Tako ni čudno, da je danes v Jugoslaviji le še nekaj političnih ekonomistov kot poslednji Mohikanci na tem področju. Ne samo, da njihovo število ne raste, ampak absolutno pada. Za večino ekonomistov pri nas politična ekonomija sploh ni več veda. Vse več je ekonomistov, ki vidijo ekonomijo le v pozitivno usmerjenih ekonomskih analizah na temelju matematično statističnih pripomočkov, vse drugo je ideologija, a ideologija je nasprotje znanosti in kot taka ne spada na fakulteto. To ne pomeni, da stojim na stališču vrnitve k stari otrtodoksnosti in pogosto etatistično unitaristični politični ekonomiji, zlasti kar se tiče politične ekonomije socializma (kot je obdelana v učbenikih vzhodnih držav). Za to mi ni žal, da je zgubila vrednost v naši družbi. Govorim pa o tisti politični ekonomiji, to je socialni ekonomiji, ki je še neogiben analitični periskop za usmerjanje toka družbenoekonomskega razvoja pri nas.

Tako je nastalo pri nas neko stanje, da politična ekonomija zlasti v svojem vrednostnem delu, ni povezana s prevladujočo ideologijo oziroma da se obe razvijata v dobršnem delu brez povezave. To velja tudi za razmerje med politično ekonomijo in politiko, oziroma ože, gospodarsko politiko. Za našo sedanjo politično ekonomijo je značilno z ene strani teoretično zaostajanje, z druge strani pa mešanje raznih ideološko zelo različno obarvanih političnoekonomskih teorij. Za našo sedanjo gospodarsko politiko pa je značilen predvsem prakticizem, ki gradi ukrepe na najrazličnejših političnoekonomskih sistemih ali pa ne oziraje se na nobenega, pa zaradi tega ni čudno, da v našem izobraževalnem sistemu študentje nimajo solidnih konzol za razumevanje družbenoekonomskega razvoja v svetu in doma. In da je gospodarska politika zdaj gasilska, kratkoročno orientirana, zdaj brez idejno stabilnega delovanja na zavest ljudi. Tu je treba iskati tudi razlog, da takšna gospodarska politika ne ustvarja stabilnih temeljev za neko ideologijo, ki bi jo ljudje podprli oziroma sprejeli. Zato smatram, da je ena izmed nalog takšnih razprav, ki naj se ponese dalje v Jugoslavijo, tudi ta, da bodo družbene vede zaživele, če bo zaživela tudi politična ekonomija, in da brez politične ekonomije ni mogoče imeti ustrezne gospodarske politike in da bo tudi ideologija v tem smislu dezideologizirana, heterogenizirana v večji meri, če bo politična ekonomija sama nemočna ali pa bo velika neskladnost med politično ekonomijo kot znanostjo in gospodarsko politiko.

JOŽE GORIČAR:

Izvajanja referentov in dosedanja razprava so pokazali, da lahko o problematiki našega nocojšnjega razpravljanja, razmerja med ideologijo, znanostjo in politiko, podrobneje razpravljamo dalj časa in da z eno diskusijo ne moremo priti do kakršnihkoli končnih stališč. Izhod iz zagate je že predlagal dr. Černe, da bi se namreč omejili na naš današnji, sodobni družbeni prostor in čas. Vendar razprave oziroma problematike ni mogoče hermetično zapreti v čas in prostor, kajti vsaka od teh treh kategorij nujno posega po eni strani v ves sodobni svet, po drugi pa imamo celo vrsto idejnih, znanstvenih in političnih tokov, ki se v sodobnem svetu soočajo. V svojih pripombah na teze bi bil rad kratek in bom poskusil upoštevati le naš prostor in čas.

Z osnovno intenco tez vseh treh referentov se strinjam in jo razumem v samo po sebi umevni trditvi, da družbene znanosti, ki bi bila objektivna v pravem pomenu besede, družbeno in vrednostno popolnoma neprizadeta, ni in je ne more biti. Družbena znanost je nujno vezana na takšno ali drugačno ideologijo. Raje bi v tej zvezi govoril o znanstveniku, o družboslovcu, o človeku kakor pa o druž-

beni znanosti. Konec koncev ni znanost sama po sebi ideologizirana, marveč je ideologiziran tisti, ki se z znanostjo ukvarja, ki privoljuje v takšen ali drugačen sistem vrednot in vnaša s tem v svoje delo, v svoja spoznanja ravno ta svoj svet vrednot, v takšni ali drugačni obliki.

Če bi hoteli temeljito obravnavati kvantitativno razmerje ideoloških in pa »čistih« znanstvenospoznavnih elementov v družbeni znanosti, bi morali prostor družbene znanosti in njen objekt, to je družbo v vsej njeni razsežnosti, razdeliti na tri velike dele: na preteklost, sedanost, prihodnost. Družboslovna spoznanja, ki zadevajo preteklost, so najmanj ideologizirana, v teh spoznanjih je ideologija v najmanjši meri prisotna. V mnogo večji meri je ideologija prisotna v tistih spoznanjih, ki zadevajo sedanost, kar je razumljivo. Zakaj sedanost je začetek prihodnosti, takšne, kot si jo želimo ali pa jo zavračamo. Ideologija pa močno prevladuje v znanstvenem predvidevanju prihodnosti. Morda ni naključje, da sovпада s tezo o koncu ideologij nastanek neke nove znanosti, futurologije, ki hoče »objektivno« predvidevati razvoj družbe v prihodnjih 100 do 200 letih. Njena objektivnost pa je v tem, da izhaja od nespremenjenih temeljnih struktur sodobnega razvitega sveta in iz takšne predpostavke predvideva prihodnost. Futurologija med drugim predvideva, da bo svet tudi v prihodnjih 100 do 200 letih razdeljen na dva dela, na razviti, socialistični in pozno kapitalistični, industrijski, in pa na nerazviti svet. Čez 200 let bo svet po njenem mnenju še prav tako razdeljen na visoko razviti sever in nerazviti jug, kakor je danes, tudi takrat bodo še velike kulturne razlike med posameznimi predeli sveta, po drugi strani pa tudi med posameznimi segmenti prebivalstva znotraj posameznih predelov. Skratka, to je izrazito funkcionalistično izhodišče in je veliko vprašanje, koliko so futurološka predvidevanja, ki izhajajo iz nespremenljivih temeljnih struktur in elementov sodobnega sveta, znanstveno sploh sprejemljiva, ker ne upoštevajo družbene dinamike in spreminjanja političnih tokov, vseh mogočih, od čisto racionalnih do iracionalnih. Teoretično vzeto bi bil upor lačnih lahko danes tudi čisto iracionalno dejanje stotine milijonov ljudi, če pa bi se ga polastila in ga organizirala kakšna velika sila in ga popeljala proti »sitemu svetovnemu mestu«, kot pravijo Kitajci, potem bi bila seveda vsa sodobna futurologija, ki izhaja iz kvalitativno nespremenljivih strukturnih sestavin, za med staro šaro.

Čeprav je predmet današnje razprave razmerje med ideologijo, znanostjo in politiko, je v tezah in v dosedanji razpravi govor v glavnem le o ideologiji in znanosti, politiko pa smo pustili bolj ob strani. V Bibičevih tezah (1.2.) beremo, da je pravilno razumevanje razmerja med ideologijo, znanostjo in politiko pomembno za družbeno prakso. Tu se mi zastavlja vprašanje, kaj naj v tem kontekstu pomeni pojem »družbene prakse«. Za mene je družbena pra-

ksa edinole celota delujočih ljudi. Teze dalje navajajo, da je od tega, ali družbena praksa ustrezno gleda na to razmerje in ali ustrezno ravna glede njega, odvisen razvoj družbene znanosti, od tega pa da je odvisen tudi prispevek, ki ga družbena znanost lahko daje družbeni praksi. Tukaj se družbena praksa bržčas le nekoliko preveč hipostazira. Družbena praksa namreč prav nič ne »dela«, nič ne »mislí«, nič ne »ravna«, ampak preprosto deluje, eksistira, kot celota družbeno delujočih ljudi. Kaj ta družbena praksa v kontekstu ideologije, znanosti in politike pomeni? Ideologija je v družbeni praksi, znanost je del družbene prakse, prav tako tudi politika in je družbena praksa v dobršni meri nošena, »gnana« z ideologijo ali ideološko »podgrajena«, kolikor ideologijo razumemo tako, kot jo je prikazal dr. Bibič in s čimer se strinjam, predvsem glede idejnih interesov in vrednot. Za marksistično ideologijo je bistveno, lahko bi rekli, je vogelni kamen, humanistični vrednostni kompleks, katerega je Marx vgradil v svoje življenjsko delo, namreč tisti humanistični vrednostni kompleks, ki je naravnian na osvoboditev človeka od vsakršne odtujenosti.

Če zdaj gledamo s tega, nekoliko prečiščenega zornega kota na medsebojno razmerje obravnavanih kategorij, potem se mi zdi, da je izhodišče pravilnega razumevanja tega razmerja v tem, čemur bi lahko rekli horizontalno kritično razmerje, pri čemer je poudarek na horizontalnem, to je na prirejenem, enakostnem, na enakovrednem razmerju med ideologijo, znanostjo in politiko. Razmerje med njimi je lahko tudi vertikalno, in sicer bodisi tako, da je na vrhu politika, kar bi pomenilo elitizem politike oziroma politikov, bodisi tako, da je na vrhu hierarhične lestvice znanost, kar bi pomenilo elitizem znanosti oziroma znanstvenikov. Eno in drugo pa bi bilo v enaki meri zgrešeno.

Razmerje, o katerem govorim, je v smislu marksizma lahko samo prirejeno. Iz tega seveda ne izhaja, da bi morala politika sprejemati prav vsako znanstveno spoznanje, kakor tudi ne, da bi se morala znanost za vsako ceno ravnati po pragmatičnih interesih dnevne politike in to politiko hvaliti ter jo utemeljevati.

K tezam 2.2.1., 2.2.2. in 2.2.3., da namreč družboslovne teorije racionalizirajo difuzne izkušnje družbenih skupin, prispevajo k njihovem samozavedanju in konstituiranju, da prispevajo h koheziji družbenih skupin in političnemu sistemu, da pospešujejo trajnost družbenih skupin, kar je pomembno zlasti za kritične zgodovinske trenutke, bi dejal, da gre za zanimive hipoteze, ki bi jih kazalo testirati z empiričnimi raziskavami glede na njihovo validnost. V drugi in tretji tezi je govor o koheziji in trajnosti, poudarjanje tega pa rahlo »zaudarja« po funkcionalizmu. Tu se vprašujem, kako to kohezijo in trajnost spraviti v sklad z Marxovo zahtevo po ne-nehnem revolucionarnem spreminjanju sveta, ki seveda zadeva sleherno družbeno strukturo. Stvari niso preproste. Sleherni sistem,

tudi sistem socialistične družbe, samoupravni sistem, mora živeti v relativni koheziji, mora biti relativno stabilen, po drugi strani pa je ravno v filozofiji samoupravljanja globoko zajeta ideja o radikalnem, nenehnem spreminjanju vsega obstoječega. Na primer, vso to »nervozo« v naši politiki okoli nenehnega spreminjanja družbenih, zlasti ekonomskih odnosov, »nervozo«, ki se naposled kaže tudi v pogostih ustavnih spremembah, moramo s tega vidika pozitivno ocenjevati, saj kaže na hotenje radikalno spreminjati vse obstoječe in pa težnjo za takšnimi družbenimi odnosi, v katerih bi bili ustvarjalci na vseh področjih dela, od materialne do duhovne produkcije, resnično svobodni ljudje. To pa je že muzika bodočnosti, futurologija, s katero se ne ukvarjam.

TINE HRIBAR:

Svojo razpravo bi navezal na prvi del prispevka dr. Goričarja in bom obdelal dve temi: 1. relativno medsebojno samostojnost znanosti, ideologije in politike ter protislovja, ki se porajajo v takšnem razmerju; 2. vprašanje, zakaj tudi v delavskem gibanju, konkretno, v ZKJ in našem političnem življenju sploh, ni mogoče vzpostaviti čiste harmonije med znanostjo in ideologijo po eni plati, med znanostjo in ideologijo in politiko po drugi plati. Skratka, glede na oba problema — od kod nuja dialoga med znanostjo in ideologijo in politiko?

Naj začnem z odnosom med znanostjo in ideologijo oziroma s predstavitvijo načina njunega delovanja. Kakšno je bistvo njunih postopkov? Naj se tukaj glede znanosti oprem na znano Marxovo definicijo iz 4. podpoglavja I. poglavja »Kapitala« (Fetišistični značaj blaga in njegova skrivnost); »Razmišljanje o formah človeškega življenja, torej tudi njihova znanstvena analiza, nasploh ubira pot, ki je zoperstavljena dejanskemu razvoju, začenja post festum in zato z gotovimi rezultati razvojnega procesa.« (MEW 23—89.) Marx torej ugotavlja, da je znanost, da je njen postopek, tj. analiza, postfestna: naknadna. Znanstvena analiza nastopi, ko je dejanski razvojni proces v svojem bistvu končan. Ko je zgodovinski proces dovršen oziroma prignan do določene njemu primerne razvojne stopnje. Kar pomeni, da je Marx lahko začel z znanstveno analizo kapitala in njemu pripadajoče družbe šele, ko je kapital že bil tu, ko je družbo že spremenil v kapitalsko, tj. kapitalistično družbo.

Ta sklop potemtakem potrjuje misel dr. Goričarja, da je znanost lahko znanstvena predvsem takrat, ko govori o preteklosti oziroma sedanosti, da pa takrat, ko se spušča v prihodnost, po bistvu ne more biti znanstvena. Kolikor pa je znanstvena, je toliko, kolikor je sama prihodnost projekcija preteklosti, tako da znanost lahko futurološko prenaša preteklost v prihodnost, da pokaže na tendenco

in trend, ki se iz preteklosti prek sedanjosti vlečeta v prihodnost, se prihodnosti vsiljujeta.

Sam Marx je v svoji znanstveni analizi delal tako. Ko je znanstveno raziskoval kapital in njegove odnose, je do znanstvenih rezultatov o kapitalu prišel na ta način, kakor opisuje tudi Lenin v zapisu k vprašanju o dialektiki (Soč., IV-38, str. 358), da je celoto obstoječih družbenih odnosov reducirjal na njihovo temeljno celico: blago. Na podlagi analize blaga in njegove dvojnosti, da je hkrati menjalna vrednost in uporabna vrednota, da je hkrati produkt konkretnega in produkt abstraktnega dela, je prek proučevanja odnosa med menjalnimi vrednostmi (razmerji) in same vrednosti ter abstraktnega dela in delovnega časa prišel do zakona vrednosti kot generalnega zakona obstoječih blagovnih odnosov. Analiza zakona vrednosti v kapitalskih pogojih pa mu je pokazala na tole temeljno zakonitost: profitna stopnja, tj. notranja gonilna moč kapitala, ima tendenco upadanja. Tendenco k upadanju in s tem k slabenju ima torej tisto, kar kapital sploh drži pokonci, pri moči. Vendar iz tega znanstvenega rezultata nikakor ne sledi, da kapital neizogibno teži k svojemu lastnemu samomoru. Drugače povedano: smrti kapitala znanstveno ni mogoče niti dokazati niti izvesti. Gre le za tendenco (trend), ne pa za neizogibnost. Zgolj z znanstvenega vidika je kapital lahko večer. V Marxovem zapisu: »kapital kot kapital ni minljiv («Grundrisse», str. 538). Tendenca kapitala k samoodpravi je lahko neskončna. Na tem mestu pa se takšen znanstveni rezultat sreča z razumevanjem človeka kot svobodnega subjekta. Marxov znanstveni rezultat se sreča z Marxovo humanistično koncepcijo. Z njegovo »filozofijo« oziroma ideologijo, o kateri je podrobno govoril že dr. Kerševan. Iz uvida človeka kot svobodnega bitja sledi, da človek tam, kjer to ni, k temu nezadržno teži. Da se po svojem bistvu mora uveljaviti kot tak in si vzpostavi pogoje za svojo samosmotrno dejavnost. Če ga obstoječi odnosi, če ga kapital spreminja v svoj objekt — in svojo funkcijo, potem je treba obstoječe odnose spremeniti, je treba kapital odpraviti. Ne da bi čakali na znanstveno nakazano možno izpolnitev tendence k usahnitvi kapitalске moči. Tendenco je treba prehiteti, jo presekati in kapital odpraviti z revolucijo, če le so pogoji za to. Iz uvida v bistvo človeka je to jasno vnaprej, a priori, ne pa šele post festum iz znanstvene analize. Tu torej prihaja do določenega konflikta, do določenega protislovja med znanostjo in ideologijo. Medtem ko lahko znanost pokaže le na tendenco (trend), in to naknadno, sledi iz ideologije in njenih idealov neizogibna nujna odprava kapitala, je to a priori, ki ga nič ne more nadomestiti.

Bolj pa se stvari zapletejo, če k vsemu temu pritegnemo še danes znano Engelsovo pismo P. Lafargu oziroma naslednji odlomek iz tega pisma z dne 11. avgusta 1884: »Marx bi protestiral zoper politični in družbeni ideal, ki mu ga podtikate. Če je že govor o

znanstveniku, o ekonomski znanosti, tedaj ne smeš imeti nikakršnega ideala, proizvajaš znanstvene dosežke in če si razen tega še partijec, se boriš za to, da bi jih presadil v prakso. Če pa imaš ideal, ne moreš biti znanstvenik, saj imaš vnaprejšnje mnenje.« Opraviti imamo torej z znanstvenimi dosežki, ki so, kakor smo videli že pri Marxu, post-festni, in po drugi strani z ideali kot vnaprejšnjimi (apriornimi) stališči. In zaradi tega seveda z notranjim sporom v človeku kot znanstveniku in obenem partijcu, tj. ideologu; s konfliktom in protislovjem, ki ga je po Engelsu mogoče rešiti le na ta način, da znanstvenik pri svojem delu abstrahira ideale, svoje individualne, grupne ali partijno-partijske interese in izpriča svojo partijnost (ideološkost) šele naknadno pri aplikaciji svojih znanstvenih dosežkov v praksi.

Če zdaj to povežemo z Marxovo ugotovitvijo, da je znanost vselej post-festna, da nastopi, ko je zgodovinski proces po bistvu že končan, se nenadoma znajdemo pred dvojno naknadnostjo. Že znanstveni rezultati so naknadni in še partijnost se lahko uveljavi glede na te znanstvene rezultate šele naknadno, ko je do njih že prišlo. Praktično to pomeni, da bi moral politik zmeraj ostajati v dvakratni zakasnitvi. Da bi moral najprej počakati na neko dovršitev zgodovinskega procesa, potem še na znanstveno analizo tega procesa, nakar šel bi smel ukrepati, se pravi: delovati. Za politiko je takšna dvakratna naknadnost kajpada lahko le zamujanje pravih trenutkov. Poliktik se ne more prepustiti čakanju, temveč mora vsak dan ukrepati in urejati odnose, mora stvari tako ali drugače reševati.

Kako priti iz takšne konfliktnosti? Kako reševati to protislovje? Če se opremo zgolj na ideologijo, zgolj na ideal svobodnega subjekta in brez ozirov zahtevamo spremembo, ne le spremembo, revolucioniranje obstoječega, zelo hitro zaidemo v bližino utopizma. Lenin je ob tem interveniral z zelo ostrimi analizami in ocenami. Če ne upoštevamo dejanskih, faktičnih, realnih odnosov, ideologija kaj hitro preide v utopijo. V članku o dveh utopijah pa je Lenin podal takšnole definicijo utopije: »Utopija, sanjarjenje je usoda slabotnih... Utopija je kraj, ki ga ni, utopija je torej fantazija, izmišljotina, pravljica. Utopija v politiki je taka želja, ki se ne da udejanjiti niti kdaj niti kasneje, želja, ki se ne opira na družbene sile.« (Soč., IV-18, str. 327 in 326.) Kaj pomeni opirati se na družbene sile?

Kaj to pomeni za samo razmerje med politiko, ideologijo in znanostjo? Če hoče biti politika in njena ideologija dejansko družbena, se mora opirati na določene družbene sile, mora računati na družbene tendence, mora imeti za seboj neko družbeno moč, sicer postane utopija, sanjarjenje in ostane le pri propagiranju idealov, pri poslu slabotnih in slabičev. Proti takšnemu propagiranju idealov in goli navezanosti nanje, o čemer je svoje povedal že Engels, Lenin

zlasti ostro nastopi v spisu »Levičarstvo, otroška bolezen komunizma«. Levičarstvo je zanj ravno v tem, da se scela vrže v ideologijo in da zahtevaš takojšnjo realizacijo svojega ideala oziroma svoje filozofske ideje. Da hočeš takoj izvesti totalno revolucijo, ne da bi upošteval dejanske odnose in sile. Otroška bolezen komunizma je zanj to, da hočeš ideale komunizma realizirati za vsako ceno in takoj. Pri čemer pa te lahko doleti le poraz. To je tudi glavna bolezen »nove levice« oziroma vseh podobnih gibanj. Nasproti takšnemu obnašanju zahteva Lenin naslednje: »Treba je združiti največjo vdanost idejam komunizma z umevanjem, kako privoliti v vse potrebne praktične kompromise, laviranja, praktiranja, napredovanja v krivulji, umikanja in podobno...« (Soč., IV-31, str. 75.) Gre za dvojni svet. Za brezkompromisni in premočrtni svet idej marksistične ideologije po eni strani in za kompromisno in kompromitirajočo prakso po drugi strani, za vsa potrebna odstopanja, ki jih trenutno ali za daljši rok zahtevajo družbene silnice.

Tu pa nastopi in se izkaže vloga politike. Kako zna združevati oba svetova, ju povezovati in ločevati. Kako zna združevati marksistično ideologijo in neposredno prakso, kako zna povezovati ideologijo in prakso kakor tudi ideologijo in znanost, ki to prakso analizira. Skratka: kako zna povezovati ideale in znanstvene rezultate.

Samostojnost politika je prav v tem povezovanju. Iz povezo- vanja (združevanja) in njegove nuje pa izhaja tudi relativna samo- stojnost ideologije in znanosti oziroma narobe. Kajti če naj politika kaj povezuje, potem mora privoliti in dopuščati, da je tisto, kar povezuje, relativno samostojno. Le kolikor sta ideologija in praksa oziroma znanost, ki to prakso analizira, samostojni, seveda ne abso- lutno, igra politika lahko vlogo povezo- vanja. Če na eno ali drugo izvaja tak pritisk, da izgubita svojo relativno samostojnost, potem odpade v pravem pomenu besede tudi funkcija združevanja.

Iz vsega tega izhaja, da imajo in da morajo imeti iz svojega lastnega bistva tako znanost kot ideologija in politika svojo rela- tivno samostojno vlogo in da se le zaradi te samostojnosti lahko odvija tudi dvogovor (dialog) med njimi. Da je med njimi dialek- tična vez, ne pa okostenela zavezanost podrejenosti ali nadrejenosti. Kar hkrati pomeni, da tudi znotraj komunističnega gibanja in delo- vanja ni treba težiti k vzpostavitvi absolutne harmonije, kajti ta se vselej lahko sprevrže v svoje nasprotje.

MACA JOGAN:

Pridružujem se mnenju o potrebi po relativni samostojnosti politike in znanosti, saj je temeljna značilnost znanosti, v nasprotju s politiko, da ima opraviti s tem, kar je; vendar na poseben način, ker gre pri znanosti za t. i. »organizirani skepticizem« do obstoje-

čega. V primerih nesamostojnosti pride nujno do vertikalnega odnosa, kjer postane ena ali druga stran dominantna. V tej zvezi bi rada opozorila na velikokrat omenjano načelo *etične nevtralnosti znanosti*, ki se je razvilo prav iz konkretnega vertikalnega odnosa med politiko in znanostjo. Tu gre predvsem za družboslovje, ki ne more biti tako vrednoteno »čisto«, kot je lahko naravoslovje. Zgovornik načela etične nevtralnosti Max Weber se je uprl izrazito nadrejenemu položaju hegemonistične in imperialistične politike v imenu *relativne svobode znanosti in človeka sploh*, ki mu naj ta znanost služi. Poudarjanje tega načela pri M. Webru je bilo torej neke vrste nujni izhod, da bi se rešila relativna samostojnost in svoboda znanosti in da bi se tako tudi ohranila čast znanstveno-raziskovalnega in pedagoškega dela. Z vidika profesionalne vloge znanstvenika in univerzitetnega učitelja se je načelo etične nevtralnosti pri Webru kazalo tudi v zahtevi, da mora znanstvenik oziroma pedagog v konkretnem pedagoškem procesu ločiti različne vloge; npr. *svojega pedagoškega položaja ne sme izkoriščati za vnašanje in prenašanje svoje ideologije oziroma svoje politične, strankarske pripadnosti na študente*.

Na načelo o etični nevtralnosti znanosti, ki se tudi pri nas večkrat pojavlja, bi torej ne mogli gledati azgodovinsko, kot na zahtevo nasploh, temveč je potrebno pri obravnavi tega pojava upoštevati *konkretno vsebino tako same ideologije oziroma politike kot družbene znanosti v naši družbi ter odnos med njima*. Verjetno bi bilo potrebno s tega vidika diskusijo nadaljevati.

LEO ŠEŠERKO:

Bistveno je, da govorimo o tej realnosti in o tem tu, vendar se ne smemo v njem izgubiti. V svojih tezah govori Bibič pod 7.1., da bi lahko teza o tem, da ni bistvenih razlik med »transferom« družboslovnega in naravoslovnega znanja, pripeljala do tega, da bi brez potrebne kritičnosti recipirali teorije, ki so nezdružljive z marksistično pozicijo itn., oziroma kot je v uvodni besedi Bibič še jasneje povedal, da ni bilo jasno razlikovano, v kakšni poziciji so naravoslovne in v kakšni družboslovne vede. Rekel bi, da je takó družboslovje kot naravoslovje v istem socialnem svetu in v istih socialnih bojih in ju po tem ni mogoče razlikovati. Enotno bistvo znanosti pa se še bolj razkrije, če si konkretno ogledamo tako imenovane naravoslovne znanosti. Raziskovanje v naravoslovnih znanostih diktirajo danes dva ali trije centri v svetu, rekel bom kar vojaški centri. Tam, kjer naravoslovec z mikroskopom raziskuje mikroorganizme, ki naj v najbolj primernem trenutku, danes, jutri ali pojutrišnjem, pač takrat, ko bo to vojaškim centrom ustrezalo, pobijejo pol sveta na vzhodu, zahodu ali pa na jugu, je že zelo težko govoriti, da še

obstaja razlika med naravoslovjem tega znanstvenika in reakcionar-
nim oziroma apologetskim družboslovjem. Naravoslovje vojaških
centrov pa usodno vpliva na raziskovanja vseh tistih tako imenova-
nih naravoslovcev, ki nimajo toliko raziskovalnih sredstev, ki na
videz ne raziskujejo tako strateško pomembnih raziskovalnih pred-
metov. Naravoslovne znanosti so po svojem bistvu, po svojem ko-
renu, po svojih izvorih in konsekvencah in po družbeno določeni
spoznavi družboslovne znanosti. So naravoslovje družbenih razisko-
valnih možnosti. Po svojih konsekvencah so družbene znanosti
naravoslovne in le zdi se, da imajo le družbene znanosti na socialne
boje bolj neposredne učinke, ker pač govorijo o družbi neposredno,
naravoslovje pa je po svojih deklaracijah naravnano le na predmete
te družbe. Bistvo vsake znanosti pa ni le tisto, ki si ga sama pripisuje,
ker si znanost sploh ne more pripisati bistva, ker sama pri-
znava, da se dokopava do svojega bistva. Tu ne gre samo za našo
kritičnost do naravoslovja, njene kali najdemo v tem naravoslovju
samem, kali, ki ne odpravljajo nujnosti kritike naravoslovja iz tako
imenovanega družboslovja; da bi sploh mogli spoznati socialno
bistvo tega tako imenovanega družboslovja, je nujna kritičnost do
vsake, tudi naravoslovne znanosti prek njenih deklariranih spoznav-
nih metod do njenih dejanskih socialnih predpostavk. Kajti biti
nekritičen do nekega naravoslovja, ki ni ne po svojem izvoru in ne
po svojih konsekvencah spoznano v socialnih bojih delavskega
razreda, se pravi biti nekritičen do samega sebe, do same družbo-
slovne znanosti. Tako naravoslovje bi bilo prepuščeno svojemu
apologetskemu razmerju do vsakega družboslovja.

ANDREJ ULE:

Predlaganih je bilo veliko tem, ostal pa je občutek, da problemi,
kot so ideologija, znanost, funkcionalizem, utopija, vse te alterna-
tive, vse te dileme niso tako preprosto rešljive, kot si mogoče
mislimo, da segajo veliko globlje v naš svet in niso odvisne od neke
gole poljubne, subjektivne odločitve, ampak so zvezane s trdno,
metodično preizkušeno, človeško odločitvijo, da morajo prestatí na
sebi ves znanstveni preizkus in vse objektivizacijske postopke, ki jih
danes imamo, zato da bi skozi bistveni interes resnice, ki mu ven-
darle moramo slediti, potrdile tisto intuitivno čuteno odločitev za
človeka. To je tista intuitivna predpostavka, skozi katero in okoli
katere se vse skupaj dogaja. Že pri Marxu in Engelsu niso bile te
stvari tako jasne in čiste in nam je marsikaj prepuščeno, kar mo-
ramo šele danes reševati; in danes vidimo npr.: na eni strani govori
Marx v svojih zrelejših delih v začetku svojega zrelega dela, v
»Nemški ideologiji«, pa tudi kasneje, o principu ene znanosti, ki bo
združila v sebi tako naravoslovje kot humanistiko, ki bo znanost

predvsem komunistične družbe, po drugi strani pa se sklicuje na to znanost, ki jo konkretno pred seboj ima, na tiste postopke, na tisto teorijsko orodje, ki je morda edino imelo, ima in bo verjetno še dolgo časa imelo neko teorijsko in praktično vrednost in svoje praktične uresničitve. Nič drugega še nima na razpolago kot znanost, kakršna je, s samo filozofijo se ne da ničesar konkretnega napraviti. Pa vendar je skozi to znanost in filozofijo ustvaril nekaj radikalno novega.

Končno pa tudi ne moremo napraviti čudežnega preskoka v nekaj novega, v tem smislu utopizem nima smisla. V »Kapitalu« je Marx naravnost briljantno uporabil vse mogoče načine, metode, pristope dotakratne znanosti, zato da bi prikazal ne samo kritiko kapitalizma, ampak tudi kritiko same znanosti. Medtem ko je razlagal kritiko ekonomije, je pokazal, kakšen preboj je v tem kritičnem samoakceptiranju znanosti na tem področju napravil. Na neki način je videti kot golo objektivizacijsko delo, na drugi način pa je anticipiran komunizem in nekaj, kar je za nas »ideološko« utopično, vendar vse to v neki neločljivi povezavi. Lahko rečemo, da je to eklekticizem, to bi bila najbolj banalna pripomba, toda jasno je, da gre tukaj vendarle za anticipacijo modela znanosti, ki mu vsa doseđanja in sedanja družboslovna znanost še zdaleč ni kos. Nočem trditi, da je Marx v »Kapitalu« oziroma z njim dosegel svoj ideal, dosegel pa je, da stoji pred nami kot konkretna utopija, in če hočemo biti marksisti, potem moramo vsaj malo slediti temu, kar je začrtal Marx, ne pa takoj popustiti pod pritiskom objektivne realnosti, pred tem, da na koncu tako ali drugače zapustimo interes za resnico.

Če pogledamo Engelsa, ki je v »Anti-Dühringu«, kjer je za nekatere v zlonamerni interpretaciji dal možnost diamata, hkrati podal kritiko obstoječe znanosti, konkretno naravoslovja, poskušal z nekimi dialektičnimi kategorijami dati kritiko znanosti. Ne bom rekel, da sta obadva razrešila probleme, vendar pa hočem poudariti, da ta problem obstaja, globlje, kot si zamišljamo, in ga je zato potrebno z vso resnostjo postaviti in razreševati, kajti to ni samo teoretski problem, ampak problem revolucionarne dejavnosti in človeške dejavnosti nasploh kot take. Šele v tej univerzalni in radikalni luči odločitve za komunizem se ta problem da razrešiti.

SLAVKO PODMENIK:

Ker je več udeležencev razprave izrazilo željo, da bi bila obravnava bolj konkretna in predvsem povezana z našimi razmerami, bom govoril predvsem z vidika tretje sestavine naslova naše teme, to je z vidika »politike«.

Morda se marsikdo — posebno med mladimi intelektualci — ne bi tako vztrajno skušal izogibati teoriji in stališčem o »razrednem boju«, o »vlogi delavskega razreda« in o »vlogi ideologije«, če bi se ta razredni boj in ideologija delavskega razreda tudi danes bolj uresničevala z učinkovitimi akcijami delavcev. To pa bi bilo mogoče le, če bi dovolj omogočali, da bi tudi delavci lahko uporabljali vsa sredstva in funkcije, s katerimi se oblikuje »politična moč«: ne samo informacije, dnevne rede sestankov in sestanke, idejni boj, predloge in sklepe, kot jih ponujajo in organizirajo politično- ali strokovno-vodilni posamezniki in organi, temveč predvsem tako, kot jih potrebujejo delavci na podlagi lastnih interesov. Šele to bi omogočilo, da bi tudi delavci lahko dovolj vplivali že pri dogovarjanju pred odločanjem oziroma glasovanjem na sejah, kot tudi pri kontroliranju in sankcioniranju ravnanja vseh (tudi vodilnih) ljudi in posledic tega ravnanja.

S tem bi dosegli tudi mnogo močnejše spodbude in odgovornost vseh udeležencev v takšnih odnosih, kakor samo z delitvijo osebnih dohodkov. Tako pa se dogaja, da se ob premajhnem vplivu oziroma neučinkovitosti delavcev v politiki toliko govori o »interesih delavskega razreda«, v znanosti in filozofiji pa o »vrednotah, vrednostnih sistemih, ideologiji, teoriji, praksi« itd.

Eden izmed udeležencev je v razpravi na to opozoril s samokritično pripombo (navajam približno), da »smo vsi bili po malem funkcionalisti, saj smo obravnavali strukture, odnose in funkcije brez zadostne povezave s človekovo osebnostjo«. Zato bom v tej zvezi in v zvezi s 6. točko tez dodal nekaj o interesih kot tisti komponenti človekove osebnosti, ki na eni strani najbolj močno vpliva na to, da miselno spoznavanje in celoten proces osveščanja in z njim upravljanje sistema družbenih odnosov dobivajo »ideološko funkcijo«; na drugi strani pa odločino vpliva na smer te funkcije, tj. za kakšno ideologijo (»izem«) gre. Subjektivne možnosti za takšno funkcijo pa so seveda v formalizmu samega mišljenja (logike) in v njegovem prepletanju s podzavestnimi procesi tki. »obrambnih mehanizmov« (v obliki racionalizacije itd.).

Za politično učinkovitost in sploh za prakso delavskega razreda je danes najbolj nevarno tisto ideološko izkrivljanje ali zanemarjanje strukture in vloge »interesov«, ki nastane s kombinacijo med prefinjeno pozitivistično-funcionalistično in vulgarno materialistično ideologijo. Obe namreč — vsaka na svoj način — izenačujeta »dolgoročne« interese z »družbenimi«. Prva tako, da enostavno zamolči vlogo interesov pri oblikovanju in usmerjanju tki. »politične moči« (informacij, znanja in drugih komponent te »moči«), ko z anketami ugotavlja, da imajo ljudje z visoko stopnjo (količino) informacij, znanja, dohodka, ugleda, aspiracij in drugih »statusnih (statističnih) znakov« večji vpliv kakor delavci z manjšo količino teh »znakov«. Potem seveda lahko zelo »logično« sklepajo in pre-

pričujejo, da so prvi zato tudi nujno »vodilni« in celo, da zato nujno predstavljajo »napredne (elitne) družbene sile«, medtem ko so delavci zaradi nižjih aspiracij, nižjega ugleda, znanja itd. »konservativne sile«.

Druga, vulgarno-materialistična ideologija pa kar v imenu »marksizma« to dela tako, da »družbene« ali »zgodovinske interese delavskega razreda« pripiše družbenim organom in funkcijam, ne glede na to, kako te funkcije ljudje opravljajo (ali kot plačani predstavniki, ki se slej ko prej spremenijo v poklicne uradnike, razvrščene po hierarhičnih položajih ali kot delegati, ki imajo takšno funkcijo samo v enakopravnem sodelovanju z delavci, z delovno organizacijo in z delegati drugih organizacij, ki prihajajo neposredno z delovnih mest in se takoj spet vračajo na delovna mesta, kjer tudi vse delovne funkcije potekajo kot enakopravno sodelovanje med delavci).

S takšnim izenačevanjem »dolgoročnih« interesov z »družbenimi« dosežejo na eni strani videz, da so za delavce pomembni predvsem ali samo »osebni« ali »kratkoročni« interesi in zato jih je treba spodbujati za delo in za (samo)upravljanje predvsem ali samo z delitvijo osebnih dohodkov (ali celo dobička oziroma z delnicami ipd.). Na drugi strani pa dosežejo videz, kot da imajo vodilni in izobraženi ljudje že sami po sebi ali zaradi same izobraženosti ali zaradi same vodilne funkcije samo ali predvsem »dolgoročne« in »družbene« interese in kot da zato njihovi osebni interesi ne vplivajo na njihovo odločanje in ravnanje. Tako zelo »logično« zanemarijo in skrijejo dejstvo (in zakonitost), da so »dolgoročni« in »družbeni« interesi ter zavest o teh interesih in ravnanje po tej zavesti tudi pri vodilnih in izobraženih ljudeh odvisni od tega, koliko in kako v svoji temeljni, to je delovni aktivnosti (praksi) doživljajo, da je zadovoljevanje njihovih osebnih (kratkoročnih) interesov odvisno od tega, kako in koliko upoštevajo in zadovoljujejo tudi družbene in dolgoročne. To pa ni odvisno od same zavesti in volje, temveč predvsem od materialnih pogojev za način opravljanja temeljnih (delovnih) aktivnosti na temeljnem (delovnem) »položaju«, ki omogoča pridobivanje temeljnih dobrin za življenje in razvoj (dohodka, ugleda, vpliva, »moči« za vpliv itd.). Zato na primer, če delovni položaj oziroma funkcije na tem položaju določajo, da si ljudje pridobivajo temeljne dobrine brez zadostnega spoštovanja in uresničevanja dolgoročnih ciljev in družbenih potreb (drugih ljudi), ker te funkcije omogočajo in določajo nadrejen, (ob)lastniški položaj do drugih ljudi — potem se celo že oblikovani »družbeni« in »dolgoročni« interesi, vrednote (karakterne lastnosti) in zavest za enakopravne, socialistične odnose (ureditev, sistem), ki so pridobljeni v prejšnjem načinu delitve dela, na prejšnjem delovnem položaju (npr. »navadnega delavca«), lahko spremenijo v interese in zavest za drugačne, to je hierarhične, nadrejene in podrejene, (ob)lastniške odnose.

O tem imamo dovolj zgodovinsko pomembnih dokazov v birokratizaciji oseb in celih skupin ljudi (»monopolnih grup«, »klik« ipd.) in to od takšnih pojavov v najvišjih vodilnih organih do vsake delovne organizacije ali občine. To se dogaja tem laže in hitreje, čim mlajša (neutrjena) je oseba, ki tako spreminja delovni položaj, čim večji so privilegiji na novem položaju in čim bolj funkcije na nadrejenem položaju omogočajo, da se splošni oziroma družbeni interesi predstavljajo v obliki enakih posplošenih (abstraktnih) idej o ciljih (idealih), ki so skupni vsem ljudem oziroma celemu razredu. Tako potem s svojo splošnostjo prav idealno pomagajo prikrivanju ali opravičevanju razlik, ki nastajajo v interesih in zavesti in ki se pojavljajo v drugačnem praktičnem ravnanju (v imenu posplošenih prejšnjih ciljev, ravnanj in zaslug, npr. v imenu socializma, enakopravnosti itd.).

Tako se dogaja tudi s samoupravljanjem, če ga »idealizirajo« (dejansko pa vulgarizirajo, poenostavljajo), kot da pomeni »enako odločanje vseh o vseh stvareh in ne o ljudeh«. S tem se najbolj skrijejo dejstva, da nikoli ne morejo vsi enako odločati o vseh stvareh, ker je zavestni akt »odločanja« zmerom odvisen na eni strani od poznavanja tiste stvari (znanja), na drugi strani pa od možnosti za vplivanje oziroma učinkovanje na tisto stvar. Zato na odločitve o stvareh zmerom vplivajo bolj tisti ljudje, ki imajo znanje o tej stvari in funkcije (položaje), ki omogočajo znanje in »moč« za vplivanje na odločanje in na stvari. Tako se potem skrije tudi večja odgovornost ali sploh odgovornost teh ljudi za posledice takšnega »enakega« odločanja, za katere so potem povsem »logično« enako odgovorni vsi, ker so »vsi enako odločali«. In tako dalje.

V »politiki« se dogaja tudi to, da nastopajo proti vplivu »tehnokratizma« in »monopolnih grup« s poenostavljeno kritiko »funkcionalizma«, hkrati pa se izogibajo ugotovitvam raziskav takšnih »funkcionalistov«, ki preko anket »merijo« stopnjo oziroma količino »moči«, »porazdelitev vpliva« itd. Hkrati pa ne omogočajo, da bi globlje raziskali, zakaj in kako se dogaja, da zares imajo samo nekateri izobraženi in vodilni »krogi« tako veliko »moč«, da je vpliv tako »porazdeljen«, da delavci in mnogi, ki imajo enako visoko izobrazbo, ugled in druge »statusne znake« (kakor ti »vplivni krogi«), ne morejo doseči takšne »moči« in tako vplivati (čeprav naj bi prevladovali interesi delavskega razreda in to z javnim političnim delovanjem in vplivanjem vsega članstva, množic itd.).

Zato bi bilo nujno:

1. Opraviti natančno znanstveno analizo in razlago o sestavinah, procesih in funkcijah, s katerimi se oblikuje »politična moč« in o vzrokih, zakaj se tako ali drugače »porazdeljujejo«. To pa ni dosegljivo samo z anketnimi in statističnimi metodami, temveč so nujne tudi metode opazovanja, zgodovinske komparacije, empirično-logične analize itd.

2. »Politiko«, »znanost«, »ideologijo«, »družbo« in vse druge družbene kategorije ne bi smeli obravnavati in raziskovati tako poenostavljeno, splošno in abstraktno, kot bi to bile nekakšne homogene sfere same »zavesti« ali samih »vrednot« ali »modelov« ipd., brez živih ljudi, ki so nosilci interesov in potreb, kateri odločilno vplivajo na to zavest, vrednote in njihove »modele«, sami pa so odvisni od materialnih pogojev za temeljno dejavnost, to je za delo oziroma za delovne funkcije ali položaj.

3. Tudi »prakso« in »materialno bistvo« človeka bi morali obravnavati in raziskovati v odvisnosti od teh materialnih delovnih pogojev na eni strani, na drugi strani pa tudi v sovisnosti s celoto procesov osveščanja in zavestnega usmerjanja praktičnega ravnanja ljudi, slojev, razredov in cele družbe v temeljnih odnosih z naravo in z drugimi ljudmi (v obliki organiziranega »sistema upravljanja«). Ne bi se pa smeli omejevati samo na tiste komponente »moči« in na tiste procese upravljanja, ki so statistično (površinsko) očitni in formalno merljivi (količina informacij, izobrazbe, ugleda, vpliva ipd. v anketnih mnenjih, spričevalih ali uradnih podatkih ter samo proces glasovanja, ki ga zamešajo z »odločanjem« itd.).

In še marsikaj drugega.

RUDI RIZMAN:

Glede na kratek čas, ki nam je še na razpolago, naj v telegrafskem stilu omenim nekaj stvari. Glede teze o koncu ideologije bi se zdelo parohialno, če bi si zamišljali, da je le-ta v zahodnem teoretičnem svetu prevladujoča teoretična teza. Leta 1966 je vplivni sociolog Howard S. Becker iz ZDA napisal tekst z naslovom »Na čigavi strani smo« in s tem se je neslavno končala debata o tezi o koncu ideologije, ki od takrat naprej ni dobila prevladujoče podpore ali frekvence v pojavljajočem se teoretičnem gradivu. S tem pa nočem reči, da je izgubila tudi vsakršno praktično in zahodnemu sistemu prilagujajočo se funkcijo. Teza o koncu ideologije je bila vendarle zastavljena iz preventivnih razlogov, kajti zagovorniki teze o koncu ideologije so kaj kmalu zaslutili prve impulze mladostnega upora, ki so se začeli kazati po korejski vojni. Celo konservativno opredeljen teoretik, kot je Talcott Parsonss, je že leta 1948 zaslutil v eseju »Age and Sex«, da bo prišlo do velikega vznemirjenja mlade generacije. Teza o koncu ideologije se je torej porodila kot konservativni odgovor in »preventivno« sredstvo zoper nastajajočo novo ideologijo in kulturo, ki bi utegnili načeti status quo. Zato bi rad pokazal na »realnost« teze o koncu ideologije, namreč v tem smislu, da so njeni zagovorniki vendarle predvideli in pričakovali (z neugodjem) bodoče nemire. S tem seveda ne polemiziram z avtorji

današnjih tez, ker so teze o koncu ideologije dobro pripravljene in pravilno postavljene v današnjo diskusijo. Očitek parohialnosti je tedaj naslovljen na tiste, ki naznanjajo »konec ideologije«, čeprav je tudi za nas pomembno, da se zavedamo tega dejstva in da ne odgovorimo na parohialno tezo s parohialno kritiko.

Drugi vidik, ki zadeva relacijo znanost—politika, zavezuje za naslednje stališče. Teza o ideološki smrti na zahodu je nedvomno olajšala zahodnemu establishmentu in politiki opravljati njuno razredno vlogo. Zahodni politik je tako laže in mirneje sedel na svojem stolu. Zdi se mi pomembno dejstvo, ko se pri nas tako pogumno govori proti tezi o koncu ideologije, kajti nasprotno stališče — o ne-koncu ideologije — implicira kvaliteto odnosov, ki se bodo pri nas odvijali na relaciji znanost—ideologija in znanost—politika. Ena izmed kvalitet je po mojem mnenju v odgovornejši vlogi, ki je s takim razumevanjem dana znanstvenemu mišljenju, predvsem v smislu učinkovanja na *praxis*.

Vredno bi bilo spregovoriti prav tako o tezi konvergence družbenih sistemov oziroma o tako imenovani konvergenčni teoriji. Vendar je treba dodati, da so njeni zagovorniki tako na strani desnice kot tudi na strani leve. Socialistični teoretiki in marksisti v »zahodnem« družboslovju zastopajo teorijo o konvergenci družbenih teorij v funkcionalizem, ki da ni prisoten torej samo v zahodnem svetu, ampak tudi v SZ in drugih vzhodnih socialističnih deželah. Prav tako se svojevrstna teza o koncu ideologije manifestira tudi na Vzhodu, ne sicer v eksplicitni obliki, temveč v obliki birokratske sovražnosti do utopičnega mišljenja sploh in tistega, ker devira od uradno proklamiranega ideološkega vzora. Oba sistema, vzhodni in zahodni, zatrjujeta, da sta razrešila temeljne konflikte in s tem vzpostavila neke vrste harmonijo. Odveč je dodati, da radikalno, marksistično mišljenje ni v nikakršni sorodnosti s takimi stališči, ki so v imenu etabrirane danosti izgnala iz slovarja družboslovja pojme konflikta in protislovja.

ADOLF BIBIČ:

Če sem prav razumel potek današnje diskusije, je večina v temelju sprejela teze, ki so bile poslana in dopolnjene v uvodnih mislih. Kritične pripombe, ki so bile izrečene, dajejo tem tezam večjo aktualnost, hkrati pa nas obvezujejo, da o njih spregovorimo v prihodnjih razpravah, ki bi jih lahko posvetili posameznim odprtim problemom.

Sprejemam pripombo profesorja Goričarja, da je morda neustrezno postavljati relacijo med »znanostjo« in »družbeno prakso«,

ker je tudi znanost oblika družbene prakse. Vendar je iz konteksta razvidno, za kaj mi gre, ko uporabljam pojem »družbena praksa«. Kljub terminološkemu vprašanju ostaja razlika, dasi jo moramo pojmovati dialektično, med »teorijo« in »prakso« — in to dejstvo sem želel poudariti.

Vprašanje, ali smo z razpravo o »koncu ideologije« v nekem smislu anahronistični, ker je v svetovni družbeni znanosti taka razprava že presežena, se mi zdi odprto. Najprej je treba ugotoviti, da smo že pred leti imeli podobno razpravo, ki je bila objavljena v »Teoriji in praksi«. Dalje je primerno dodati, da se je teza o »koncu ideologij« pri nas pojavila z dokajšnjo zamudo, kar je sicer mnogokrat usoda provincialističnega reagiranja na svetovne duhovne pojave. Naš odgovor je zato pogojen tudi s tem zamudništvom. Sicer pa menim, da smo še daleč od tega, da bi bilo teze o koncu ideologije dejansko konec. Tukaj je bilo omenjeno (dr. Debenjak), kako so se v zelo različnih časovnih razdobjih pojavljale podobne trditve. Če se je danes nekoliko polegel v meščanskem družboslovju hrup o koncu ideologij, je to plod dejanskega zgodovinskega razvoja v šestdesetih letih, ki je to tezo odločno demantiral. K temu je mnogo prispevala »nova levica«, pa tudi oživitev marksistične misli v pomembnih svetovnih središčih in gibanjih.

To je bil pglavitni vzrok, da so zagovorniki »konca ideologij« nekoliko utihnili. Toda ali se je s tem dejansko končala razprava o tem vprašanju? Zdi se, da si je razprava o tem problemu le nadela posredno obliko, npr. v teoriji o konvergenci, industrijski in post-industrijski družbi. O teh vprašanjih bi kazalo, kot je že bilo sugerirano, v našem centru posebej razpravljati.

Očitek, da se je v teze prikradel neke vrste funkcionalizem, je samo na videz prepričljiv. Treba je razlikovati med funkcionalizmom in funkcionalno analizo. Slednja se mi zdi ne samo sprejemljiva, marveč tudi nujna, medtem ko prvo kot posebno interpretacijo družbenega sistema odklanjam. Sicer pa bomo o tem še natančneje razpravljali. Poleg tega je treba pri interpretaciji tez upoštevati, da v njih, ko govorim o družbenih teorijah in o njihovi zvezi s skupinsko-razrednimi interesi, ne mislim samo na marksizem, marveč na družboslovje nasploh. Če stvar razumemo tako, se mi zdi nesporno, da družbene ideje in teorije vplivajo tako, kot je v tezah omenjeno. O »ohranjevalnih« funkcijah, če jih pogojno tako imenujem, revolucionarne teorije bo potrebno še več razpravljati. Treba si bo zastaviti tudi vprašanje, ali se lahko marksizem spremeni v apologijo obstoječega stanja. Da je faktično sklicevanje nanj pogosto v zgodovini socialističnih gibanj imelo takšno konservativno vlogo, o tem, se mi zdi, ne more biti dvoma. Gre le za vprašanje, ali v teh primerih sploh še lahko govorimo o marksistični »rabi« »marksizma«. Sicer pa je treba teze pozorno brati v celoti in ne pozabiti,

da govorijo tudi o revolucionarni vlogi teorije. To bi verjetno kazalo postaviti na prvo mesto, da ne bi bilo dvomov o osrednjem mestu ravno takšne vloge marksizma, kakor ga razumem sam.

Zanimive so bile pripombe o razmerju med naravoslovnimi in družboslovnimi vedami, ki jih je izrekel tov. Šešerko. Priznati moram, da sem se s tem vprašanjem premalo ukvarjal, da bi imel o njem definitivno stališče. Strinjam se seveda s trditvijo, da imajo naravoslovne vede pomembne družbene konsekvence in da so rezultati družboslovja pomembni tudi za razvoj naravoslovnih ved. Sicer pa je iz zgodovine znanosti jasno, da so bile tudi naravoslovne vede ideološko pogojene. Usoda Galilea in njegovih odkritij — da navedem samo en primer — o tem jasno priča. Da ne govorim o Darwinu in njegovem evolucijskem nauku. Tudi danes so verjetno ideološke komponente vtkane v naravoslovje, zlasti v rabo naravoslovnih odkritij. Vendar pa praksa dokazuje, da sta intenzivnost teh ideoloških primesi in njihov obseg v naravoslovju veliko manjša kot v družboslovju. Zaradi tega je prevedba naravoslovnih odkritij — čeprav to ne velja v vseh primerih — veliko lažja kot na področju družboslovja, kjer imajo razredni, nacionalni in drugi skupinski interesi večji vpliv. V tezah sem želel zgolj poudariti to razliko, ki jo v diskusijah o »transferu znanja« marsikdaj spregledajo. Sicer pa mislim, da je ta problem tako obsežen in tako pomemben, da bi zaslužil posebno razpravo, v kateri bi se srečali naravoslovci in družboslovci.

Odnos med znanostjo in ideologijo, kakor ga je prikazal dr. Hribar, bi bil, po mojem, potreben natančnejšega premisleka. O tem so znani številni citati, ki jih moramo rekonstruirati v celotnem kontekstu marksizma kot revolucionarne teorije in ideologije delavskega gibanja. Če bi bila znanost tako ostro ločena od najstva (ciljev, »idealov« itd.), kot bi to sledilo iz posameznih citatov iz Marxa, Engelsa in Lenina — in iz interpretacije, ki jo je tem navedkom dal kolega Hribar — potem bi težko našli razliko med Marxovo teorijo prihodnosti in Heglovo zamislijo znanosti v prisposodbi sove, ki razprostre krila, ko se je že začelo mračiti. Ob vsem spoštovanju do citatov se je treba vprašati, kaj pomenijo posamezni termini (npr. Engelsov »ideal« in naš pojem »ideologije«, Leninov pojem »utopije«). Dejstvo je, da je Engels za svoje raziskave izbiral prav določene probleme in ne poljubnih vprašanj. Zdi se torej, da je kljub navidezni jasnosti to vprašanje pri velikih predstavnikih marksizma mnogo bolj komplicirano, kot bi se lahko zdelo na prvi pogled. Ta problem brez dvoma zasluži posebno diskusijo, v kateri bi imeli na voljo citirane tekste, ob njih pa tudi druge. Šele tako — in ob upoštevanju celotnega konteksta problema znanosti in ideologije v marksizmu — se bomo bolj zanesljivo približali avtentičnemu stališču.

BOŽIDAR DEBENJAK:

Čeprav je ostalo še precej vprašanj odprtih, bi razpravo sklenil in predlagam naslednji sklep: svetu marksističnega centra prepustimo, da na podlagi današnje razprave prouči ožjo tematiko za nadaljnje razprave oziroma nadaljevanje te razprave, ki naj bi bila v začetku maja. V nadaljevanju naj bi razpravljali o vprašanjih, ki jih je na koncu današnje razprave navedel dr. Bibič. Pri tem pa je potrebno omeniti še to, da so bila izražena kontroverzna stališča glede vrednotenja nove levice. To razpravo je treba razviti, dopolniti argumente in priti do bolj razčlenjenega mišljenja.

Na rob nekemu posvetovanju

Jugoslovansko posvetovanje s temo Interesi, teoretični koncept; oblika izražanja in boja interesov v našem sistemu, ki je bilo meseca decembra v Ljubljani (glej o tem Naše razglede, 26. januarja 1973), je navdalo marsikoga s posebnim zanimanjem in pričakovanjem. Kako tudi ne, saj so interesi izraz človekovih individualnih ali splošnih potreb in zato bolj ali manj trajno usmerjajo njegovo zavest in aktivnost k nekaterim objektom in vsebinam. Kot taki torej interesi niso pomembna kategorija samo pri proučevanju posameznika, ampak tudi v sklopu politične znanosti in politične prakse.

Ne bom se spuščal v razglabljanje o objavljenih (in neobjavljenih) referatih. Toda nekaj iz njih prav gotovo sledi. Referentom je v veliki meri primanjkovalo znanja iz individualne in socialne psihologije. To tudi ni čudno, saj so po svoji osnovni izobrazbi večinoma filozofi in politologi.

Ni namen mojega razmišljanja, da bi izražal dvome o prizadevanju posameznih strokovnjakov, niti jim ne želim deliti naukov. Toda znanstvenost podobnih posvetovanj bi bila gotovo večja, če bi se problematike lotevali interdisciplinarno. Menim, da je iz objektivnosti do obravnavanega predmeta treba enkrat jasno povedati, da kakor iz individualne psihologije ne moremo zadovoljivo razložiti vseh družbenih pojavov, tako tudi iz še tako poglobljene analize teh pojavov ne moremo zadovoljivo razložiti vsega individualnega. Sociologiziranje je v tem pomenu za praktično razumevanje ljudi in za praktično politiko celo prej škodljivo kot koristno.

Zadnje čase smo bili priča že nekaj širšim in ožjim teoretičnim posvetom in simpozijem, npr. o etiki, morali, samoupravljanju, ki so vsi bolj ali manj bolehalo na pomanjkanju interdisciplinarnosti, zlasti na odsotnosti psihologije in antropologije. Zato se kljub vsej prizadevnosti udeleženci niso vedno najbolj izognili dvema nevarnostima — shematičnim in posplošenim predstavam o človekovi biti in eni strani in idealiziranju na drugi. Sem lahko nedvomno uvrstimo tudi misel, ki je v podtonu tako zastavljenih razprav nedvomno uvrstimo tudi misel, ki je v podtonu tako zastavljenih razprav vedno znova

navzoča, in sicer misel o načelno dobrem, razumnem in zavestnem človeku, katerega družbeno pozitivne kreposti bodo prevladale takoj ali vsaj kmalu potem, ko se bodo spremenili družbeni odnosi, ki so jih zavirali. Ne smemo se tedaj čuditi, da iz takih misli v družbeni praksi izhaja, da se tisto premalo upoštevano »nekaj« v človeku vedno znova razbohota nad zamišljenim, tako da je družba v naspotju s takimi tezami (oziroma prav zaradi njih) dejansko vedno znova prisiljena k nedoslednosti.

Sociološki, filozofski ali politološki pristop lahko, naj poudarim še enkrat, razloži le nekatere vidike takih kategorij, kot so človekovi interesi in motivi. Za njihovo popolno in s tem znanstveno razumevanje (v smislu nekega teoretičnega koncepta ali politične prakse) bo v prihodnje treba bolj težiti k resnični izmenjavi in medsebojnemu oplajanju znanja, dobljenega v vseh strokah, katerih predmet proučevanja sta človek in družba.

Adolf Bibič

Še enkrat o posvetovanju o interesih

Jugoslovansko posvetovanje, ki ga omenja zgornji prispevek H. Požarnika, je bilo 21. in 22. decembra 1972 v Ljubljani. Organizirali so Slovensko politološko društvo, Zveza združenj za politične vede Jugoslavije in inštitut za politične študije (pri fakulteti za politične vede) iz Beograda. Ker je bila o tem posvetovanju javnost vsaj deloma že obveščena (gl. »Naše razglede« z dne 26. januarja 1973, »Delo« z dne 20. januarja 1973 in referat podpisanega v »Teoriji in praksi«, št. 11—12/1972 in 1—2/1973), naj glede na zgornje kritične pripombe povem naslednje.

1. Sodim med tiste, ki se zavzemajo za interdisciplinarno sodelovanje na področju družbenih ved. Med disciplinami, ki imajo ali naj bi imele pri tem sodelovanju vlogo, je nedvomno tudi psihologija, zlasti socialna psihologija. To velja za vse pomembne družboslovne kategorije, posebno za teoretično problematiko interesov, ki je ne moremo v celoti izčrpati, če ne upoštevamo tudi prvine zavesti, v katero je problematika interesov vpletena.

2. Omenjeno jugoslovansko posvetovanje, prvo pri nas, ki je bilo posvečeno tej problematiki — je bilo organizirano predvsem z namenom, da na njem jugoslovanski politologi soočijo svoja stališča o teoretičnih problemih interesov in da tudi vsaj uvodno odgovo-

rijo na vprašanje, v katerih oblikah se izražajo in konfrontirajo interesi v našem političnem sistemu. Udeležba je bila opredeljena po taki naravi posvetovanja. Zato so bili predvsem vabljeni politologi in še manjše število predstavnikov nekaterih sorodnih disciplin, ki so se v tej ali drugi obliki ukvarjali s to problematiko.

3. Kdor je pozorno prebral referate (ki so jih prispevali prof. dr. Eugen Pusić, prof. dr. Jovan Djordjević, prof. dr. Najdan Pašić in podpisani), je lahko uvidel, da v njih ni šlo za to, da bi zanikali psihološko problematiko interesov. Čeprav je bila ta prвина v posameznih prispevkih različno poudarjena, je ni nihče negiral. Vendar pa se zdi, da ni poglobljena težava v tem, da se zavedamo pomena subjektivne problematike interesov, marveč v vprašanju, ali tudi lahko govorimo o interesu kot zgolj »objektivni« socialni kategoriji in v kakšnem razmerju je objektivna prвина interesov do subjektivne. Menim, da je posvetovanje skušalo argumentirano dokazati, da je ne samo smiselno, marveč tudi nujno ter tako teoretično kot praktično pomembno, da razlikujemo med interesom kot objektivno kategorijo in interesom kot subjektivno kategorijo; posvetovanje je tudi opozorilo na zapletenost razmerja med objektivnim in subjektivnim v »interesu«. Tudi je poudarilo, da je zelo nevarno, če o interesih kot objektivni kategoriji govorimo brez jasnih kriterijev, ki to objektivnost določajo, ker v nasprotnem primeru lahko poljubnim subjektivno razumljenim interesom pripišemo status »objektivnosti«. Zdi se mi, da bi bilo na podlagi referatov in diskusije veliko bolj kot o pomanjkanju psihološkem znanju upravičeno govoriti o tem, da so na posvetovanju premalo obširno obravnavali subjektivno komponento interesov. Seveda bi taka pripomba veljala tudi za obravnavo drugih aspektov interesov.

4. S tem seveda nočem oporekati pripombi, da bi bilo posvetovanje celoviteje odgovorilo na postavljeno problematiko, ko bi bilo bolj interdisciplinarno zasnovano. Tudi med sklepnimi besedami smo na samem posvetovanju slišali to sugestijo, ki ji ni nihče oporekal. Vendar pa je treba upoštevati, da je šlo v našem primeru za *politološko* posvetovanje, ki je imelo poseben namen, da opozori na zapleteno problematiko interesov in tako spodbudi k novim takšnim posvetovanjem, kolikor je mogoče na čim širši interdisciplinarni osnovi. Seveda pa sama beseda »interdisciplinarni«, naj je danes še tako aktualna, ne rešuje vseh problemov. Če naj bi sodelovanje strokovnjakov z različnih področij bilo plodno, se ne bi smelo zgolj omejiti na časovno in prostorsko hkratno obravnavo istega problema (čeprav je že v tem lahko dokajšen napredek nasproti disciplinskemu individualizmu), marveč bi moralo takšen problem obravnavati z nekimi skupnimi teoretično-metodološkimi izhodišči. To velja tudi za takšno kategorijo, kot je »interes«, glede katerega je veliko enostranskih gledišč in nesporazumov.

Prisotnost psihologije pri obravnavi tega problema razumem v tem sklopu predvsem kot njen možni prispevek k osvetlitvi subjek-

tivnega vidika interesov, nikakor pa ne — kaj takega ni moči očitati kritičnim pripombam H. Požarnika — kot poskus, da se zanika interes kot objektivna kategorija. Če nam je danes potrebna teorija interesov, nam je potrebna predvsem kot dialektična sinteza vseh vidikov proučevanja tega fenomena. Zato lahko vsako pobudo v tej smeri samo pozdravimo.

Drago Zajc

Pomen družbenopolitične obveščenosti

(Izhodišča za oceno)

Pomanjkljivosti v delovanju samoupravnega sistema nas v zadnjem času pogosteje opozarjajo, da je razvoj družbe odvisen od sodelovanja v procesu odločanja. Obstoječe možnosti, pa tudi nove oblike sodelovanja, ki jih vpeljujemo z ustavnimi dopolnili, še zmerom niso izkoriščene posebno na področjih, kjer proces podružbljanja zaostaja. Vprašanje participacije bi torej veljalo vnovič ovrednotiti s stališča družbenopolitičnega komuniciranja kot celote in oceniti ustreznost sedanjih sredstev in oblik komuniciranja glede na potrebe družbenega sistema.

Z družbenim komuniciranjem, od katerega je odvisen celoten proces participacije (pa tudi socializacije, oblikovanja interesov itn.), označujemo prenašanje pomembnih informacij od enega dela družbenega sistema k drugemu in narobe. Ta pretok informacij omogoča normalno delovanje in razvoj družbenega sistema — zato je komuniciranje njegov dinamični aspekt. V sodobnih družbah omenjajo pet komunikacijskih tokov, ki tečejo od vodilnih organov navzdol k državljanom in narobe, med različnimi vodstvenimi telesi, med državljanji oziroma njihovimi skupinami samimi ter nazadnje še med vodilnimi organi, državljanji in sredstvi množičnega obveščanja. Vsak družbeni sistem pa ustvarja lastno omrežje komuniciranja in razvija posebne oblike glede na način delovanja in še posebej glede na stopnjo in širino pričakovane participacije. To omrežje sestavljajo različne institucije, organizacije, posebni kanali itn., predvsem pa množična komunikacijska sredstva, ki so najbolj specializirana za dejavnost te vrste.

V sodobni zahodni teoriji pogosto poudarjajo, da prihaja do glavnih razlik v načinih komuniciranja glede na stopnjo demokratičnosti družbenega sistema.¹ Pri tem upoštevajo strankarske sisteme zahoda in sisteme administrativnega socializma, za katere pa (oboje) je značilna nizka stopnja participacije množic, ki se sprošča le občasno (ob volitvah), in pomanjkanje permanentnih (samoupravnih) oblik participacije. Brez dvoma je ugotavljanje odprtosti komunikacijskih kanalov ali ravnotežja v komunikacijskem toku, ki gre od državljanov k vodstvu, in tokom, ki gre v obratni smeri, pomemben element analize celotnega procesa. Vprašanje pa je, kakšno izhodišče je najustreznejše za analizo družbenega komuniciranja v samoupravni družbi, ki pogloblja participacijo v osnovnih celicah družbenega življenja in vpeljuje elemente neposrednosti v družbeni sistem. Gre torej predvsem za definicijo družbenega cilja kot podlage, ki določa vsebino, namenjenost in dostopnost družbenopolitične informacije ter oblikovanost samih kanalov.

S takega izhodišča lahko ocenjujemo, kakšno funkcijo ima družbenopolitična informacija glede na zastavljene družbene cilje oziroma, kakšne posledice ima za delovanje družbenega sistema takšna ali drugačna vertikalna in horizontalna distribucija družbenopolitične informacije. Samoupravni družbeni model predpostavlja široko aktivnost svojih članov v raznih oblikah upravljanja, število vlog se ne samo izredno poveča, ampak se vloge tudi neprestano menjujejo, zato kakršnakoli oblika apatije na kateremkoli področju bistveno ovira normalno delovanje družbenega sistema. Družbenopolitična informiranost se torej ne pokriva s politično hierarhijo, ampak dobi prav narobe največji pomen v osnovnih celicah družbenega življenja. V naši situaciji je funkcija družbenopolitične informacije v tem, da premaguje odtujenosti posameznih sfer družbenega delovanja. Dejstvo, da na posameznih področjih še naletimo na pasivizacijo javnosti pa tudi članstva družbenopolitičnih organizacij, dokazuje, da ta področja zaostajajo v procesu podružbljanja. Na teh področjih, kjer je odločanje ostalo omejeno na različne državne in partijske vrhove, prihaja do kratkih stikov zaradi neustreznega obveščanja in prepoznega pojasnjevanja v čem je smoter posameznih odločitev, predvsem pa zaradi premajhnega vpliva na te odločitve (npr. v zunanji politiki).

Velike razlike v vertikalni in horizontalni distribuciji družbenopolitične informacije pri nas razkrivajo podatki raziskav javnega mnenja.² Raziskave slovenskega javnega mnenja na naključnem vzorcu polnoletne populacije³ kažejo, da anketiranci dosti bolj poznajo gospodarska vprašanja in vprašanja prostorskega razvoja,

¹ Glej npr. Richard R. Fagen: *Politics and Communication*.

² Podatki o politični obveščeniosti iz mednarodnih raziskav kažejo velike razlike tudi med posameznimi državami. Glej npr. znano raziskavo Almonda in Verbe »The Civic Culture« ali »Public opinion« avtorjev Roberta E. Lana in Davida O. Searsa.

³ Izvajalec CJM-MK pri FSPN.

kmetijstva itn., kot pa vprašanja o delovanju in odnosih med družbenopolitičnimi subjekti. Za upravne in politične zadeve se npr. po podatkih iz raziskave SJM 70/71 zanima relativno najmanj anketiranih, na tem področju pa jih ima tudi najmanj vpliv ali pa zahteva spremembe. Velike razlike se kažejo tudi v konkretni obveščeni o pomembnejšem družbenopolitičnem dogajanju — iz raziskave SJM 72 (N = 2100) smo izbrali tri kazalce (distribucija obveščeni glede na kvalifikacijo):

Obveščeni (nekaj brali, slišali,
dobro seznanjeni) o ... (v %)

Kvalifikacija	2. konf. ZK	spremembah zvezne in republiške ustave	akciji slovenskih komunistov zoper soc. razlike
Uslužbenec (vis., viš. iz.)	89,3	85,9	94,6
Pomožni uslužbenec	67,9	73,6	88,6
VKV delavec	72,4	75,4	87,3
KV delavec	62,8	61,2	78,0
PK, NK delavec	44,1	37,3	56,8
Kmet, kmečka gospodinja	33,7	27,1	41,9
Obrtnik	65,8	55,3	81,6
Gospodinja	45,0	32,2	50,7
Upokojenec	56,7	53,5	65,2
Poprečne obveščeni	58,0	53,8	68,5

Podobne distribucije obveščeni lahko opazujemo tudi glede na izobrazbo, položaj na delovnem mestu, starost itn. Vprašanje, ki si ga ob tem zastavljamo, je, kakšna stopnja družbenopolitične obveščeni je potrebna oziroma kolikšno nevednost je moč dopustiti za nadaljnji razvoj.

Če prikazane podatke nekoliko posplošimo, lahko domnevamo, da neenakomerna distribucija obveščeni določa neenake vloge posameznih skupin v procesu participacije. Domnevamo namreč, da so podobne razlike v obveščeni, tudi kadar gre za bolj konkretne oblike sodelovanja pri odločanju npr. v krajevni skupnosti in delovni organizaciji. Iz istih raziskav pa tudi lahko povzamemo, da so ljudje večkrat bolj obveščeni o splošnem dogajanju v širši skupnosti kot pa v osnovnih celicah družbenega življenja — čeprav si to celo želijo. Tako npr. so anketiranci v raziskavi SJM 70/71 navedli, da jih sredstva javnega obveščanja najslabše obveščajo o dogodkih v kraju in občini, kar je razvidno iz razpredelnice, ki prikazuje percepcijo informativne zadostnosti medijev (v %):

Prikazani podatki o vertikalni in horizontalni distribuciji družbenopolitične obveščeni nakazujejo torej nekatere bistvene pogoje uspešnega vključevanja v proces odločanja. Neobveščeni in slaba

Slovenski mediji seznanjajo o dogodkih	Dovolj dobro	Kakor kdaj	Slabo, sploh ne	Ti dogodki me ne zanimajo	Ne bere, ne posluša, ne gleda
Vašega kraja	40,6	22,2	23,8	3,5	9,9
Vaše občine	42,6	29,7	15,5	2,3	9,9
V Sloveniji	69,7	16,2	1,8	2,5	9,8
Iz drugih republik	48,3	27,8	6,4	7,7	9,8
V Jugoslaviji	62,7	20,0	3,1	4,4	9,8
Iz sosednjih dežel	42,2	29,0	9,0	10,0	9,9
V svetu	55,1	23,4	4,6	7,1	9,9

N = 2100

obveščeno, ki onemogočata oblikovanje resničnih interesov občanov in proizvajalcev ter ovirata enakopravno vključevanje v proces odločanja, bistveno ovirata delovanje družbenopolitičnega sistema samoupravne družbe.

Ugotovitve o pomenu obveščenoosti za delovanje družbenopolitičnega sistema torej odkrivajo izredno pomembno motivacijsko funkcijo komuniciranja. Vendar to ne pomeni, da vsebina komunikacije neposredno oblikuje družbeno ravnanje posameznikov ali da nanj vpliva na predvidljiv način, čeprav lahko posredno, ob upoštevanju vseh faktorjev okolja, to domnevamo. To velja tudi za sredstva množičnega obveščanja, čeprav so sposobna prenašati največje število informacij z največjo hitrostjo. Njihov pomen pred drugimi oblikami komuniciranja se najbolje izrazi, če primerjamo vire informacij o najpomembnejših dogodkih (T-62, SJM-68) ter o ustavnih spremembah (SJM-72) v tehle časovnih razmakih (v %):

Vir informacij:	T-62	SJM-68	SJM-72
Družina, prijatelji, znanci	17,1	12,7	2,8
Časopisi, revije	28,0	15,9	52,2
Radio	45,3	45,8	25,3
Televizija	1,4	21,6	59,5
Sestanki in predavanja	0,2	0,2	6,2
Uradno, v službi	0,6	1,3	9,3
Kako drugače	0,6	0,1	2,5
Neopredeljen	4,8	2,4	—
Brez odgovora	2,0	—	—

N = 2475 N (del) = 1132

Čeprav so spremembe družbenopolitičnega sistema ožje opredeljeno interesno področje, so iz razpredelnice razvidne velike spremembe komunikacijske situacije v zadnjih desetih letih. Očitno

* Raziskava ISF, 1962.

je, da imajo sredstva množičnega obveščanja bistvene prednosti pred drugimi oblikami komuniciranja, ter da je njihova vloga v funkciji političnega informatorja različna. Hkrati ko ugotavljamo, da so razlike v tej vlogi, pa moramo — če hočemo pojasniti vzroke neugodne distribucije družbenopolitične obvešččnosti na Slovenskem — opozoriti na neugodno tehnično razvitost sredstev⁵ in na različne vzorce medijske uporabe. Podatki iz raziskave SJM kažejo, da je za Slovence z nepopolno osnovno šolo temeljni vir informacij radio, Slovenci z nižjo strokovno šolo ali srednjo šolo pa so vezani predvsem na televizijo, ki jo prvi povezujejo s poslušanjem radia, drugi pa bolj z branjem tiska. Izobraženci so že skoraj bolj kot na televizijo navezani na časnike.⁶

Različna izpostavljenost delovanju medijev zaradi objektivnih in subjektivnih vzrokov torej ne določa samo različne (ne) obvešččnosti posameznih socialnih skupin, ampak posredno opredeljuje tudi različno pripravljeno in ravnanje.

S tem smo opozorili kakšen je pomen sredstev javnega obveščanja v njihovi informativni in motivacijski funkciji za delovanje in razvoj našega družbenopolitičnega sistema. Vsekakor moramo opozoriti, da njihov pomen v naši družbi ni absoluten, saj so pomembni kanali komuniciranja znotraj družbenopolitičnih organizacij, delovnih organizacij, različnih institucij (šole, delavske univerze itn.), ki opravljajo tudi informativno funkcijo. Vloga nekaterih teh kanalov je v zadnjem času pridobila pomen zlasti, ko gre za usposabljanje neposrednih proizvajalcev. Za to, da bi ugotovili, kakšna je funkcija teh kanalov glede na sredstva množičnega obveščanja in da bi primerjali njihov vpliv na distribucijo družbenopolitične informiranosti, pa je potrebno daljše obdobje.

Mojca Drčar-Murko

Priprave na »veliki dvogovor«

Čas, ko popušča napetost v Evropi in ki ga najbolj dolgoročno označujejo krogi velikih pogajanj (v Helsinkih — priprave na konferenco o varnosti in sodelovanju, v Ženevi o strateškem jedrskem razoroževanju in na Dunaju o zmanjšanju črt v osrednji

⁵ Glej npr.: F. Vreg: Komunikacijsko obnašanje Slovencev, Bilten SJM-69, št. 2, ter zadnje podatke o nakladah slovenskih dnevnikov in o številu sprejemnikov.

⁶ Glej S. Splihal: Slovenski množični mediji in njihovo občinstvo, Bilten SJM70/71.

Evropi), je v barvi in tonu še vedno pod močnim vtisom zблиževanja v ameriško-sovjetskih odnosih. Ni celo pretirano, če rečemo, da je od hitrosti in načina urejanja njunih dvostranskih zadev v veliki meri odvisna definicija prihodnjih evropskih odnosov.

Če tako zastavim vzvode med splošno evropsko politiko dveh velikih sil in njunimi ožjimi, meddržavnimi koristmi, s tem že delno odgovorim na vprašanje, zakaj je v Sovjetski zvezi nujno prišlo do pomembnih kadrovskih sprememb in zakaj so morali bistveno spremeniti vlogo kolektivnega vodstva, v ZDA pa prav v tem času objaviti obširno analizo mednarodne politike (Nixonovo poročilo Kongresu je imelo 232 strani, kar je redkost za tamkajšnje razmere) in v načrtu nove atlantske listine na novo opredeliti prvensko ameriško vlogo v pogajanjih z Vzhodom. Obe veliki državi sta se v tem obdobju poskušali notranje utrditi in jasneje začrtati odnose do zaveznikov. V primeru ZDA »utrjevanje« teh odnosov ne teče gladko; evropske države namreč ne bi želele zgubiti nekaj svoje samostojnosti v pogajanjih z Vzhodom, toda to navsezadnje ni nič nenavadnega za zahodne zavezniške odnose.

Mednarodno politično javnost je bolj pritegnilo »notranje utrjevanje« v Sovjetski zvezi, ki na zunaj ni imelo kakih posebno dramatičnih oblik, končalo pa se je vendarle z enim izmed najbolj dolgoročnih in pomembnih obratov v zadnjih devetih letih (od padca Hruščova in prihoda Brežnjeva na vrh sovjetske partije).

Gre za notranjo politično evolucijo, ki jo je zelo verjetno opogumil mednarodni politični položaj. Z drugimi besedami, obdobje občutljivih in napornih pogajanj z Zahodom zahteva dokajšnjo enotnost v presojanju osnovnih ciljev, razmeroma hitro ukrepanje in včasih tudi utilitaristično poenostavljanje idejnih dilem, ki nastajajo s tem v zvezi. Po številnih znamenjih sodeč deluje v Sovjetski zvezi ves čas odpiranja z Zahodom močan nasprotni tok, ki se boji, kakšne posledice bo, med drugim, imel prodor zahodnih vplivov hkrati z zahodnim kapitalom. Prav gotovo je ta tok (izraz tok uporabljam pogojno, zakaj zaradi pomanjkljivih podatkov ga je nemogoče natančneje opredeliti) imel kritične pripombe tudi na obisk ameriškega predsednika Nixona v Moskvi. Opazovalci dogodkov v Moskvi so tedaj zelo vidno odstavitev Pjotra Šelesta s položaja ukrajinskega partijskega sekretarja razumeli kot zmago linije Brežnjeva ali bolje, njegove razlage in dodelave »programa miru«, kakor so imenovali dolgoročno zunanjepolitično programsko zasnovo 24. kongresa KP Sovjetske zveze.

V podobnem prelomnem obdobju — pred konkretizacijo načrtov novih mednarodnih odnosov, ki so jih sprejeli lani, torej malo pred obiskom Brežnjeva v ZR Nemčiji in v pripravah na njegovo potovanje v ZDA — so kritike dobile nedvomno bolj oprijemljivo vsebino in dialog z njihovimi avtorji je bil zato bolj dokončen. Izid tega dialoga niso bile zgolj kadrovske spremembe v

politbiroju, ki so tudi same na sebi značilne — prišlo je tudi do bistvene spremembe v vrednotenju kolektivnega vodstva. Leonid Brežnjev ni več samo enak med enakimi; v času soočenja s kritiki svoje zunanjepolitične linije se je uveljavil kot vodilna osebnost sovjetskega partijskega in državnega življenja.¹ Iz tega osebnostnega vzpona nekoliko poenostavljeno sledi tudi širša politična ugotovitev, namreč, da je uspel uveljaviti politiko hitrega gospodarskega povezovanja z Zahodom, vključno s pogodbami z ZDA.²

Oblike teh pomembnih premikov v resnici niso bile vsem na očeh. Plenum CK KP Sovjetske zveze je ocenil mednarodno politiko, se popolnoma strinjal z razlagami miroljubnega sožitja med državami z različnimi družbenimi ureditvami, s kadrovskimi spremembami pa je opravil v dveh stavkih. Pomembnejše se zdi to, da so plenum sklicali prav v času najbolj občutljivega obdobja v »ofenzivi miru« (ta izraz se je v začetku 1971 uveljavil za sovjetsko delovanje v okviru popuščanja napetosti v Evropi) in da je bil to že tretji plenum CK KP Sovjetske zveze v zadnjih dveh letih, ki je ocenjeval delo politbiroja in generalnega sekretarja na področju zunanje politike. Zlasti predzadnji plenum je bil zelo podoben letošnjemu: samo dva dni pred srečanjem Brežnjev—Nixon v Moskvi je dal sovjetskemu partijskemu sekretarju vsa pooblastila za dialog, ki je v temeljih spremenil naravo odnosov med dvema najmočnejšima državama na svetu.

Kljub temu pa je opaziti vsebinske razlike med lanskim in letošnjem letom. Ocena, da gre za »bistveni korak iz položaja hladne vojne k popuščanju napetosti, je bila zdaj precej bolj neposredna in dokončna, iz nje je lažje izšel sklep o nujnosti nadaljnjih stikov sovjetskih voditeljev s predstavniki drugih držav. Zelo dokončno zveni tudi tista ocena, ki govori o končanju imperialistične agresije proti Vietnamu, kar naj bi tudi dalo dodatne razloge za ameriško-

¹ V času prvomajske manifestacije se je v vseh prazničnih časopisih in na televizijskem ekranu največ govorilo o generalnem sekretarju sovjetske partije. Obrazložitev komisije za mednarodne Leninove nagrade je med drugim podčrtala »velik prispevek L. Brežnjeva in njegovih prizadevanj za uresničenje programa miru«. Pravdina rubrika prazničnih intervjujev je prinesla največ čestitk Brežnjevu in pisec Tihonov je v Pravdi objavil članek z naslovom Goreči borec, v katerem je podčrtal idejno trdnost in organizatorsko nadarjenost sekretarja Brežnjeva. Kamere na paradi, ki so druga leta enakopravno prikazovale celotno kolektivno vodstvo, so letos Podgornega in Kosigina čisto zanemarile. Po beograjski »Politiki«, 3. maja 1973.

² Nedavno sta sovjetska vlada in družba Occidental Petroleum sklenila velikansko pogodbo. Njena vrednost je blizu 20 milijard dolarjev in njena veljavnost se razteza na 20 let. Ameriški finančnik Samuel Pizar, ki je sodeloval v pogajanjih, je zapisal za pariški Monde, da je »ta pogodba pomenila dokončno zmago nad hladno vojno« in da gre za »prvo konkretizacijo sovjetsko-ameriškega sožitja«. Pariški Figaro sodi, da je to »najpomembnejši trgovinski sporazum, ki so ga kdaj sklenili«, določa pa velike koncesije ameriški družbi za izkoriščanje naravnega plina, za kar naj bi sovjetska stran kupila sodobno kmetijsko mehanizacijo. Gospodarski pomen pogodbe je nekatere poznavalce napeljal celo k temu (Pisarja na primer), da v njej vidijo možnost za premagovanje političnih zaprek, »transideološki načrti« ji celo pravijo.

sovjetska pogajanja na vseh področjih. V primerjavi z analizo mednarodnih političnih odnosov na 24. kongresu je ocena nedavnega plenuma CK KP bolj umirjena, nekako razumevajoča in teži k temu, da bi neprijetne razlike kar se da zgladila. Zaveznikom je prihranjeno pomembno mesto v okviru enotnosti socialističnih dežel, toda zanimivo je, da se po tem dokumentu enotnost uresničuje v okviru SEV, ne pa v Varšavskem paktu, ki ga plenum sploh ni omenil v svojem dokumentu. SEV je po dokumentu tista organizacija, ki s »socialistično ekonomsko integracijo« prispeva k nadaljnji krepitvi ekonomske in obrambne moči socialistične skupnosti.

V tem je torej tudi opaziti spremembo. Pravzaprav je edino področje, ki je ostalo bolj ali manj nedotaknjeno, politika Sovjetske zveze glede Kitajske. Zanja še vedno velja izjemno stroga linija 24. kongresa (ta jo je obsodil, češ da razbija mednarodno socialistično gibanje), v čemer je nekaj nelogičnosti (idejni razlogi so prenehali biti ovira za sodelovanje z Zahodom!), toda te malenkosti očitno nikogar niso vznemirjale. Morda je to še eno potrdilo, da se politični odnosi prilagajajo ekonomskim potrebam in zahtevam.

Kadrovske spremembe so po svoje pojasnile spremenjeno ozračje; zamenjavo dveh ortodoksnih politikov Šelesta in Voronova z obrambnim ministrom Grečkom in šefom varnostne službe Andropovim so komentatorji moskovskih političnih dogodkov ocenili kot nekako simbolično voljo, ki naj pokaže, da vojska in policija nista proti novi usmeritvi, ampak narobe, s tem, da sta njuna predstavnika na pomembnih položajih, dobivata neposredno vlogo v vodenju te usmeritve. Pjotr Šelest je doživel hudo kritiko zaradi nacionalističnih stališč in podcenjevanja razrednosti, toda zdi se, da so bile to le obrobne zadeve; njegovo nasprotovanje velikim spremembam je bilo verjetno pomembnejše in bolj odločilno.

Če je Šelest v resnici najbolj oviral sovjetsko ožje vodstvo v izvrševanju »programa miru«, bo videti pozneje. Že zdaj pa je jasno, da je soočanje z njim praktično spremenilo sistem kolektivnega vodstva. Brežnjev je izšel kot prvi med enakimi, s polnimi pooblastili za izvrševanje politike »novih mednarodnih odnosov«, kakor jih je opredelilo skupno sporočilo o sestanku na vrhu v Moskvi maja 1972.

Ljubljana, 15. maja 1973

Zavest in družbene razmere

(ali socialni portret regresivne družbene zavesti)

Kadarkoli zveza komunistov kot gibanje ni sposobna, da bi s pogumno zgodovinsko kritiko socialnih odnosov spregovorila o stvarnih družbenih problemih ter postavila pravilno diagnozo stanja, tedaj se redno ob vsaki krizi sooča z regresivno družbeno zavestjo (v ZK in zunaj nje), ki je v takih okoliščinah zelo izrazita; zdi se, da postaja to zakonitost. Če pa se zaradi kopičenja različnih okoliščin in razmerja sil dogodi, da se znajde družba pred več različnimi možnimi izbirami (torej v prelomnem obdobju), jih veliko takega stanja nikakor ne more razumeti.

Zastavlja se vprašanje: ali je nujno, da jasneje opredelimo družbeno zavest etape, v kateri smo, in seveda tudi njene socialne nosilce, ali pa lahko te oblike razcepljene družbene zavesti ter njene pojavne oblike zreduciramo kar na nekakšno hrupno razpadanje etatizma, ki ga je sicer pametno politično spremljati, ne pa tudi teoretično pojasnjevati? Ali pa so morda razmere, v katerih živimo, tako zapletene, da jih ne moremo več razumeti? Morda je družba v nekakšnem skrajnem socialnem stanju, ki se ga ne da obvladati? In končno — ali je tako stanje posledica krize ideologije samoupravnega socializma in njegovega vrednostnega sistema — ali pa kriza tiste družbene zavesti, ki skuša v prav tej socialni strnitvi združiti idejno in miselno še vedno zelo močan regresivni blok družbenih sil, ki se oblikuje bodisi na podlagi nezgodovinsko-liberalističnih ali pa primitivno-komunističnih meril?

1. Pomen ideologije

Preden poskusim grobo orisati morebitno fenomenologijo zavesti v zvezi komunistov in v družbi, moram poudariti tole: če naj se zveza komunistov obdrži v tirnicah moderne razvite samoupravne socialistične družbe, mora še naprej ostati politični porok tega sistema. Postajati mora — bolj kot doslej in bolje kot doslej — tudi idejni, teoretični in etični stimulans za presnavljanje jugoslovanskega samoupravnega sistema — in to danes kot jutri. Preprosteje povedano: zveza komunistov bo morala neprestano dograjevati svojo lastno teoretično imaginacijo, ki bo delovala anticipativno zlasti na nekaj socialnih ravneh.

Najpomembnejše in najnujnejše je, da s kar najmanj vulgariziranja inteligentno prelije tisti samolastni teoretični kapital, ki ni

majhen niti nekvaliteten, v idejno sporočilo — ne predvsem v organizacijskem in propagandnem pomenu, marveč v pomenu vgrajevanja višjega merila v sleherno ideološko delo in akcijo. Če ne bi tako ravnala, bi kot gibanje zniževala svoj moralni kapital, na drugi strani pa dopuščala samozvanim opolnomočencem v gibanju, da bi svoje idejno razhajanje z zvezo komunistov predolgo prikrivali ali pa delovali še naprej pod isto zastavo.

Dalje: v gibanju ne bi smelo biti nikakršnih ovir, da ne bi utrjevala ter skladno s socialno stvarnostjo nove dobe neprestano gradila trajne in temeljne teoretične in idejne podmene. S tem seveda ne trdim, da bi morala zveza komunistov vnaprej videti sleherno družbeno dogajanje, pač pa to, da bi ji taka usmeritev skladno z njenim programskim ciljem pomagala nagleje anticipirati družbene pojave.

Da bi to uresničila, bi morala — preprosto povedano — vključiti predvsem dva idejna in teoretična generatorja. Prvega, ki bi idejne preokupacije gibanja usmerjal na raven spoznanj in dilem modernega sveta in skladno s tem opozarjal na nujnost hitrejša socialne promocije ljudi in idej — in drugega, ki bi proizvajal idejne oporne stebre, ki bi preprečevali, da ne bi morali družbenega napredka navznoter in glede na svet plačati za ceno industrijske civilizacije, s papverizacijo širokih slojev proizvajalcev.

Če bi zanemarili prvi generator, bi lahko, gledano dolgoročno, ostali na slepem tiru prodirajoče civilizacije; brez drugega pa bi morali revidirati svoj programski credo.

Zakaj pri obravnavanju fenomena družbene zavesti vztrajamo na tem idejnem vidiku? Če zveza komunistov ne bo vztrajala na snovanju in vključevanju tega osrednjega elementa samoupravne ideologije, ki bo temeljil na razvitejši tehnološki podlagi in razviti družbeni zavesti, bo samoupravne strukture zlovesče spremljala regresivna družbena zavest, jih ovirala, da bi resnično zaživele ter obvladale nagle spremembe, ki jih prinaša ta etapa družbenega razvoja. Očitno je, da mora partija kot celota in ne le njeni navdihnjeni posamezniki hitreje dojeti in družbi razkriti to podiranje vrednostnega sistema in družbenih meril, da ne bi v idejni zmedi kovala politični dobiček regresivna družbena zavest.

2. *Skica družbene zavesti*

Vrnimo se k temeljnemu vprašanju: smo danes sposobni izoblikovati vsaj grobo skico fenomenologije družbene zavesti in ali je ta sploh potrebna? Zdi se, da se vendar kaže potreba po jasnejši opredelitvi vseh pojavnih oblik krize družbene zavesti pri nas. Kajti v družbi in v zvezi komunistov je prišlo do močne diverzifikacije družbene zavesti. Zaradi večje preglednosti lahko rečemo, da se ta diverzifikacija kaže v teh najbolj tipičnih oblikah.

Prva izmed teh oblik najmočnejše in najjasnejše izraža krizo družbene zavesti kot celote, v valovih (posredno) preplavlja družbeno prizorišče; kar pomeni, da se izraža *par excellence* politično.

Drugo obliko zavesti bi lahko poimenoval spontana družbena zavest, ki družbena stanja opazuje pretežno nezgodovinsko kot medsebojno nepovezana ciklična stanja in jih zato praviloma ocenjuje kot neprestano pot navzdol.

Tretja oblika je nova proizvodnjska oblika zavesti, uspeva ji anticipirati sodobne družbene tokove prek ravni industrijske zavesti: to je perspektivna oblika zavesti, s katero povezuje zveza komunistov kot sodobno politično gibanje svoje upe za prihodnost.

3. Regresivna zavest

Zaradi aktualnosti trenutka bom ob tej priložnosti razpravljal le o prvi izmed naštetih oblik zavesti. Ta oblika zavesti oziroma stanja zavesti se je izoblikovalo z razpadanjem primitivno-komunističnega vrednostnega sistema in pa nekakšnega nezgodovinsko liberalnega merila, ki bosta živela v ljudeh, tako je videti, tako dolgo kot ljudje sami. To stanje zavesti lahko nastaja in se ohranja v raznolikih socialnih, kulturnih in sploh duhovnih temah. Za oba elementa te zavesti pa je značilno, da lahko dosežeta raven zavesti in kritičnega odnosa do industrijske zavesti in civilizacije. Kako bi si sicer pojasnili vse bolj očitno sorodnost družbenega vedenja teh dveh oblik družbene zavesti v političnem življenju? Ker ni ta zavest vpeta v družbene odnose le z močjo tradicije, pač pa ima tudi objektivne pogoje v relativno nerazviti družbi, se družbeno aktivira v vseh kriznih stanjih. Kolikor je kriza globlja, toliko je ta zavest bolj navzoča ter prerašča v prizadevanje, da bi družbi vsilila svoj program.

Nosilec te družbene zavesti je razlaščen birokrat, birokrat, ki se mu majejo tla pod nogami, malomeščan, človek, ki ne prenese tega, da bi mu nasprotnik obrnil hrbet, intelektualec, ki se je poistil z vrednostnim sistemom enih in drugih, intelektualec, ki je omagal na poti oziroma je že »nekam prispel«. Ta se potem vede kot skromen varčevalec, ki je nekoč vložil večjo vsoto, zdaj pa denar samo še dviga in ničesar ne vloži.

Družbeno ravnanje človeka s tako zavestjo se, četudi sta njegov motiv in končni cilj različna, skoraj vedno zliva v skupno družbeno rezultanto, pogosto pa ima tudi zelo sorodne pojavne oblike. Tako na primer zagovarja spektakularna dejanja; komaj čaka, da bi socialno krizo vrgel na boben, da bi zmešal sled, kakšno je bilo njegovo politično, intelektualno in etično stališče. To ni zavest, ki je ne bi že prej nihče vprašal, kaj pravzaprav hoče, marveč je drobec zavesti, ki je bila *spiritus movens* preseženih socialnih konceptov. Ta zavest najraje izreka totalne sodbe, ki pa temelje na zelo pomanjkljivem znanju o družbi in njenih zakonitostih. V vsakem socialnem dejanju najde le en sam vzrok in ga potem povzdiguje do absoluta.

Ta oblika zavesti najraje komunicira prek množice, razreda, naroda, človeštva. Je proti bolj pretanjenim in neposrednim oblikam participacije in enakosti v družbenem življenju, ker te oblike zahtevajo avtonomijo posameznikov in odgovoren angažman. Za pristanek se ne obrača k človeku kot samostojno in demokratično vzgojenemu posamezniku, pač pa k brezosebni pripadniku množice, naroda, razreda, partije. Do demokratično izvoljene institucije je strpen praviloma le dotlej, dokler lahko z njo manipulira. Ko pa to ni več možno, prenaša nenadoma zadeve skupnosti na ulico ter zahteva arbitražo množice, razreda, naroda ali večine.

4. *Pojavne oblike in družbeno nastopanje*

Ta družbena zavest se vpleta v sleherno družbeno temo in si pri tem navzema zelo različne podobe. To seveda ustvarja pravi spekter zapletenih in često popolnoma nerazumljivih političnih teženj in sodb, ki se želijo vsiliti družbi. Te težnje so očitne tako v razpravah o mednacionalnih odnosih, o socialnem razlikovanju, o delavskem razredu, o radikalizmu mladih, o tehnokraciji, o vlogi trga itd.

Ta zavest rada seje iluzije. Da pa se more vgnezditi v družbi, lahko poleg objektivnih razlogov to pojasnimo tudi z dejstvom, da partija zaradi notranje idejne neenotnosti nima v vsakem trenutku dovolj moči, da bi odkrito in zgodovinsko utemeljeno pojasnila nekatere spremembe, da bi pravočasno in z večjim teoretičnim znanjem spregovorila o perečih družbenih problemih. Regresivna družbena zavest celo slutiti, da živi v zapletenem in revolucionarnem svetu, ne razume pa tega, da ga na tej ravnini ne more več obvladati in spreminjati. Zato je v primerjavi s svojo enostavnostjo pretirano agresivna. Ne ponuja nobenih zgodovinskih dokazov, pač pa hoče prekriti družbo s svojim miselnim elekticizmom in improvizacijo. S tem seveda nevarno zmanjšuje odpornost družbe, da bi vztrajno odklanjala nizko intelektualno raven, ki jo ponuja. Drugače povedano: to ni samo relativizacija idejnega merila, marveč hkrati tudi vsiljevanje nižjega merila z neizogibno regresivnimi socialnimi posledicami; regresivni blok sil ima v tem primeru ideološko oporo, ne nastopa le kot gola družbena sila. Enostavneje povedano: ta represivni blok sil se zdaj pogumneje oglašča ter zahteva, tako institucionalizirano legalnost, ki bi je naša družba zaradi svoje programske usmeritve in tudi sicer ne smela nikoli dovoliti.

Regresivna družbena zavest praviloma postavlja pred popolnoma empirična dejstva kot tudi pred najbolj banalne socialne dogodke ideološki predznak, čeprav bi področje ideologije in idej najraje kartografirala. V prodiranju v družbo se pri tej zavesti dogajajo nagle spremembe, svojevrstne zvijače: špekulaciji odpira prosto pot, pri čemer je prav nič ne ovirajo dejstva kot zgodovinsko edino veljavno gradivo. Ta »premetenost uma« ter družbene okoliščine tej zavesti pomagajo, da se predstavlja družbi kot »liberalna«, »svobodomiselna«,

»atraktivna«. Izbira si tudi svoj družbeni temelj, vendar ga ne označuje ali pa ga lažno prikazuje. Zato se na njeno vabilo odzove najprej regresivni blok sil, ki ga vodi agresivni ali prikriti nacionalizem. Ta zavest ne more ustvariti prav nič pomembnejšega, zato pa je toliko bolj »razkošna« v uničevanju.

Če te zavesti ne bi identificirali, bi pomenilo, da morda celo nehote sprejemamo taktiko izčrpanja, ki nam jo vsiljuje bodisi s pretežno izmišljenimi, podtaknjenimi ali pa v nepravem času sproženimi družbenimi vprašanji. Ta zavest je nezgodovinska celo tedaj, ko nastopa z zgodovinsko sicer pravnomočnim gradivom — to pa zato, ker dejstva izpostavlja v popolnoma naključnih časovnih presekih (nezgodovinsko), da bi ustvarila kar se da močan vtis na skupino ali na posameznike. Neko idejo razglašajo za totalno spoznanje ali pa kot spoznanje čisto drugačnega tipa in ravni, ki zanjo le stežka najdemo ustrezno premiso.

Dokler gibanje ne bo začelo resneje in trajneje spremljati to podiranje vrednostnih sistemov ter tako rekoč vsakodnevno ugotavljati dramo nasprotne družbene zavesti, mu ne bo uspelo trdneje zasidrati ideologije samoupravnega socializma in njegovega vrednostnega sistema. Če napredna družbena zavest ne spremlja slehernega družbenega pojava, pa ni nobenega dvoma, da regresivna družbena zavest zlovešče spremlja sleherni količnik resnejšo krizno situacijo v družbi ter grozi, da ji bo vsaj posredno vsilila svoj program. Prepričanje, da ukrepi družbenega sistema že sami na sebi — tako rekoč praviloma brez vztrajnega prizadevanja progresivne zavesti producirajo tudi samoupravno-socialistično zavest, je zelo poenostavljeno.

Zato je treba temeljiteje proučevati »stanje zavesti«, ki očitno ni, zlasti pa ne v kriznih situacijah, samo izraz dogajanja v enokomski sferi, marveč lahko postane tudi samodejna »materialna sila«; in če se ta izlije, lahko nastanejo nedogledne posledice za samoupravno-socialistični družbeni razvoj.

Socialna soodvisnost kulture in narodne obrambe

I

V vseh organiziranih družbenih skupnostih iščejo najprimernejše poti in ukrepe za usmerjanje vseh tokov družbenega življenja — tako tudi za področji kulture in narodne obrambe. Čeprav se zdi, da sta ti sferi družbenega življenja po svoji naravi daleč vsaksebi, da so njune poti in metode popolnoma različne, da sta po vsebini docela avtonomni — lahko opazimo več družbenih determinant, ki govore za tezo o medsebojni skladnosti, zlasti pa o soodvisnosti v razmerju: človek—kultura—narodna obramba.

Poudariti moramo, da pri nas teoretičnih razprav in znanstvenih del o tej problematiki ne le primanjkuje, ampak jih domala sploh ni. Kljub temu pa lahko s pazljivejšim razčlenjevanjem znotraj teh sfer kot tudi na podlagi praktičnih političnih ukrepov na obeh področjih ugotovimo dovolj koherentnih stališč in nazorov.

Dane socialnopolitične ali državne skupnosti določajo lastnosti, usmeritve, cilje in sredstva za kulturni razvoj (kulturna politika) in smernice za vojno-obrambno organiziranje (politika narodne obrambe) vedno v skladu z značajem temeljnega produkcijskega odnosa. Bolj ali manj so vsa bistvena vprašanja glede usmeritve v sozvočju s temeljnimi razrednimi in političnimi tokovi globalne oziroma državne skupnosti. Po teh oznakah jih prepoznavamo in tako vsaj približno sklepamo o njihovem značaju in podobi.

Ker sta kultura in narodna obramba zelo kompleksni kategoriji in ker bo tu govor o njunih medsebojnih odnosih, značaju in socialni soodvisnosti, so nujna nekatera uvodna pojmovno-terminološka pojasnila.

S pojmom kultura (v sodobni sociološki in kulturološki literaturi je navedenih nekaj sto definicij) označujemo *celoto materialnih in duhovnih vrednot, ki so nastale ali nastajajo z zavestnim delo-*

¹ Obširneje o tem: Dr. Miloš Ilić, »Sociologija kulture i umetnosti«, Institut društvenih nauka, Beograd 1966, str. 7—13.

vanjem človeka (oziroma človeške vrste) na naravo, družbo in človeško misel. Ob tej dovolj posplošeni, pa vendarle strnjeni opredelitvi moramo razločevati — iz teoretičnih in čisto praktičnih razlogov — *duhovno kulturo* (znanost, filozofija, umetnost, morala, običaji, jezik itd.) in *materialno kulturo* (proizvajalna sredstva in druge materialne stvaritve zunaj duhovne kulture). Hkrati moramo omejiti oziroma razčleniti te pojme na posebne kohezivne kulturne sisteme, ki nastajajo samo v določenih socialnih grupacijah. S tem se nizajo ob univerzalnem pojmu kultura tudi *podkulture*, ki omogočajo, da spoznamo socialnokulturne posebnosti konkretnih družbenih skupin (narod, razredi, sloji, poklici itd.).

V okviru naših razmišljanj bomo v sklopu kulture posebej poudarili duhovno kulturo in umetnost, in sicer v razmerah naše jugoslovanske, socialistične samoupravno-demokratske družbe ter večnacionalne in enakopravno organizirane skupnosti.

S pojmom *narodna obramba* (nasploh) opredeljujemo skupek posebej organiziranih ukrepov in postopkov družbene skupnosti, da z uporabo vojaške sile in oborožitve in drugih oblik legalnega odpora doseže zastavljene cilje (državne, razredne, nacionalne itd.). Glede tega moramo razločevati značaj in cilje narodne obrambe nekaterih, zlasti imperialističnih, kolonialnih in tem podobnih držav, kajti v teh primerih se pojem »narodna obramba« zožuje na tiste ukrepe vojaške politike in strategije, ki je njih namen osvajanje tujih ozemelj, kolonialno zaslužnjevanje itd. Ta pojem je torej tesno povezan z značajem oziroma cilji vojne, ki jo bojuje ali pripravlja neka legalno organizirana družbena skupnost. Iz sodobne marksistične in napredne vojnnoznanstvene in politične misli je razvidno, da so vojne po svojem značaju *pravične* (narodnoobrambne, osvobodilne, protikolonialne itd.) in *nepravične* (osvajalne vojne, vojne za razdelitev sveta, za vsiljevanje hegemonije itd.).

V našem primeru označujemo z narodno obrambo vse tiste ukrepe, postopke in oblike odpora družbene skupnosti, ki se jih lotevamo za obrambo teritorialne integritete, nacionalne oziroma ljudske suverenosti in svobode kot tudi za obrambo vseh socialističnih in samoupravnih pridobitev in vrednot, ki služijo človeškemu napredku in človeku kot svobodnemu in kreativnemu ustvarjalcu.

Zato moramo kulturo in narodno obrambo proučevati in ocenjevati predvsem iz stališča njunega značaja in socialne funkcije v določeni družbeni skupnosti. Kajti zgodovina nas uči, da so bile in da so še družbe, ki ti sferi usmerjajo k družbenemu napredku in humanim ciljem — druge pa tudi k socialni degradaciji, k protikulturnim in protiljudskim težnjam — k uničevanju človeka.

II

Če se kultura, kulturno življenje in kulturno-umetniška ustvarjalnost v neki družbi usmerjajo in razvijajo v smeri antropoloških

in humanističnih funkcij kulture, je v središču teh tokov človek kot svobodna in ustvarjalna osebnost in največja družbena vrednota. V tem primeru je človek v položaju subjekta-ustvarjalca, kultura pa je sinonim za njegovo svobodo, napredek in človeško dostojanstvo. Človek, ki ima tako mesto v kulturi, se popolnoma naravno identificira z njo in njenimi vrednotami, hkrati pa je taka kultura temeljna konstanta in oblikovalec njegove humane in človeške osebnosti.

Če je torej človek postal v kulturi in kulturnem življenju stvarni subjekt, tedaj bo v tem procesu in takem socialnem položaju začutil tudi utelešenje, uresničitev svoje resnične človeške svobode. Svoboda kot univerzalna, nedeljiva in najvišja družbena vrednota pa je bistvena eksistencialna človeška in družbena kategorija, zaradi tega pa tudi prvinski motiv za obrambo. Humanistično poslanstvo kulture je namreč predvsem v tem, da človeku kot generičnemu bitju in univerzalnemu ustvarjalcu odpira najširše perspektive razvoja ter odločilno vzgibava nove duhovne in splošno ustvarjalne človeške potence nasploh. Če je človeku zares dano, da postane resnični subjekt oblikovanja kulture, če mu socialni in politični položaj omogočata in odpirata perspektive za napredek in človeško samopotrjevanje, tedaj je popolnoma razumljivo, da se bo v njem porodila zavest o nujnosti, da varuje in brani ravno te človeške in družbene vrednote.

Hkrati z razmišljanjem o položaju človeka v kulturi moramo pokazati tudi njegovo vlogo na področju narodne obrambe oziroma vojne. V tej zvezi naj na kratko omenimo, da je v sodobni vojaški misli izoblikovana dokaj enotna ocena, da se sleherna vojna odvija ob združevanju štirih temeljnih dejavnikov: človeškega kot subjektivnega ter materialno-tehnološkega, prostorskega in časovnega kot objektivnih dejavnikov. Razsežnosti, v katerih se izražajo ti dejavniki v razmerah vojne, so predmet proučevanja vojaških teoretikov, politologov, sociologov, psihologov in še vrste drugih strokovnjakov. Vendar je glavna pozornost usmerjena na človeški dejavnik. Celo največji dosežki v oborožitvi, kot so velikanska rušilna moč jedrskega orožja, neslutena natančnost in domet raketne tehnike, informatika in drugi izsledki tehnološke revolucije, ne napeljujejo k sklepu, da bo vloga človeka v sodobnem bojevanju podrejena. Narobe! Človek je bil in ostane odločilna sila vojne in zmage.

Prav zato so vsa prizadevanja osredinjena na tiste človekove kvalitete, ki — združene v celoto — oblikujejo njegovo kulturno podobo: raven izobraženosti, emocionalna in psihološka stabilnost, politična zrelost, moralna trdnost — pa tudi vrsta estetskih kvalitet: senzibilnost čutil, kriterij za dojemanje kulturnoumetniških vrednot itd.

Če izhajamo iz antropološko-humanističnega bistva kulture in kulturnega življenja, kjer je v središču kulturne akcije človek kot svobodna in ustvarjalna osebnost in najvišja družbena vrednota, in

iz pojmovanja, da je človeški dejavnik, torej spet človek, odločilni, subjektivni dejavnik obrambne moči, osrednji dejavnik vojne in zmage, potem ne bo težko postaviti hipoteze, da je lahko bolj kulturni človek tudi bolj dosleden in pogumen branilec in bojevnik. To toliko bolj, če v pravični vojni brani in varuje progresivne družbene pridobitve.

III

V drugačnem položaju je človek v tistih družbenih skupnostih, kjer sta kultura in narodna obramba zanj odtujeni sferi. Praviloma so to v razrednem pomenu nepomirljivo razcepljene, zbirokratizirane in z drugačnimi nasprotji obremenjene družbe. V teh skupnostih diktirajo kulturno politiko vladajoči, državni vrhovi in drugi centri moči političnega odločanja in si lastijo monopol v razpolaganju z dosežki in vrednotami kulture in umetnosti — narodno obrambo pa usmerjajo k varovanju lastnih (razrednih, birokratskih) pozicij ali k uresničevanju imperialističnih in hegemonističnih ciljev.

Tem silam še posebno ustreza, da ostanejo nekateri sloji prebivalstva — zlasti delavstvo, kmečko prebivalstvo, pa tudi srednji sloji — zunaj tokov in vpliva kulture in umetnosti; to pa zato, ker se ob resničnih kulturno-umetniških vplivih vedno širi človekova zavest, se prebujajo nova spoznanja in revolucionarni vzgon, kar se konec koncev izraža v zahtevah po spremembi danega družbenega stanja.

Res je, da so nekatere kulturne dobrine v teh družbah dostopne tudi širšim slojem, ker se jih preprosto ne da popolnoma izolirati. To lahko ustvarja vtis, da pregraje med človekom in kulturo niso tako močne. Toda vedno je prisotna močna težnja, da se vsem tokovom kulturnega življenja in kulturno-umetniškim vrednotam z najrazličnejšimi ukrepi (državno in drugačno intervencijo ter cenzuro) določi ideološka funkcija, ki mora biti v skladu z interesi vladajočih slojev.

Če je kultura v teh družbah še kolikor toliko dostopna človeku, pa na sfero narodne obrambe nima nobenega vpliva. Zaradi tradicionalnega položaja države in njenih specializiranih institucij — zlasti armadnega, vojaškega ustroja — postane človek na tem področju le objekt teh, tj. državnoarmadnih struktur. Vse ali domala vse zadeve narodne obrambe so pridržane v pristojnosti teh struktur in zaradi moči državne prisile se mora človek brezpogojno uklanjati vsem zahtevam tako zasnovane politike. Dejansko je to človeku popolnoma odtujeno področje družbenega življenja. Ni majhno število tako urejenih držav, v katerih vojaške sile z monopolom na legalno uporabo orožja vsiljujejo družbi s silo svoje politične nazore — tako da se duh militarizma prenaša v vse sfere družbenega življenja, tudi v kulturo. Tako se razvijejo totalitarni režimi, ki duše sleherno človeško svobodo in v katerih je družbeni napredek močno zavrt.

Sčasoma se militaristični duh tako okrepi, da resno ogroža tudi druge družbe in družbene skupnosti.

Žal, nas zgodovina uči, da so se tovrstne militarizirane države, kljub svoji očitni kulturni zaostalosti, vojaško tako okrepile, da so neposredno ogrožale zelo progresivne in kulturno razvite skupnosti. Ti precedensi v zgodovini človeške družbe so resnični in tudi poučni, saj so povzročili stagnacije, degradacije in celo uničenje velikih kulturnih sistemov in vrednot. Toda zgodovina nas tudi uči, da velike kulture niso bile nikoli popolnoma uničene. Če nič drugega, je že samo spoznavanje bogate zapuščine teh kultur vzgibavalo elementarno težnjo človeštva na poti k napredku. Zato velike kulture v bistvu niso nikoli ugasnile.

IV

Kdor bi površno proučeval zgodovinsko razmerje med kulturo in narodno obrambo, bi lahko prenačljeno sklepal, da sta to disonantni kategoriji in da lahko njuno pozitivno soodvisnost zanemarimo.

Če bi na primer iz dejstva, da sta bili veliki kulturi antične Grčije in Rima v nekem obdobju vojaško inferiorni in da so ju na koncu celo premalage vojske barbarskih osvajalcev, ali da je armada fevdalne Rusije razbila — pogojno rečeno — kulturnejšo Napoleono vojsko, ali da so v drugi svetovni vojni fašistične falange razbile moderno, kulturno in demokratično mnogo naprednejše države — če bi iz tega povzeli formalno-logičen sklep, da so kulturnejši narodi manj sposobni za vojno in obrambo, bi bil to neodpustljiv greh. Poiskati moramo drugačne vzroke za te in podobne primere, pri čemer ne bi smeli prezreti vsaj naslednjih:

Prvič, bogata kultura nekega naroda ni nujno v premem sorazmerju z njegovo vojaško-obrambno pripravljenostjo in usposobljenostjo za vojno. Znano je namreč, da se lahko duhovna, kulturno-umetniška ustvarjalnost v določenih razmerah v neki družbi relativno osamosvoji ter se razvija ne glede na druge sfere družbenega življenja, ki lahko celo stagnirajo. Za področje umetnosti je na to dejstvo opozoril Marx, ki je v »Prispevku h kritiki politične ekonomije« zapisal:

»Kar zadeva področje umetnosti, je znano, da nekatere dobe njenega razcveta niso v nikakršnem sorazmerju s splošnim razvojem družbe, zato pa tudi ne z materialno osnovo družbe, ki je ogrodje njene organizacije...«

Res je, da je Marx to misel povedal v kontekstu opazovanja zakonitosti zgodovinskega razvoja družbe nasploh, vendar jo lahko povzamemo tudi kot pomemben sklep pri ugotavljanju relativne samostojnosti umetnosti v dani družbi.

* Karl Marx-Friedrich Engels: »O umetnosti in književnosti«, Ljubljana, Cankarjeva založba 1950, str. 22.

Če sta bili grška in rimska kultura in umetnost neprimerno bogatejši, kot so bile kulture barbarskih evropskih ljudstev tistega časa, to še ne pomeni, da je bilo tudi celotno notranje družbeno življenje antičnih držav na ravni kulturnega razvoja. Znano je, da sta bili tako Grčija kot Rim v nekaterih časovnih obdobjih zaradi notranjih socialnih in razrednih spopadov močno razrahljani in oslabljeni, kar je pogubno vplivalo na priprave in organiziranje obrambe pred zunanjo nevarnostjo. To je tudi napeljalo grška misleca Platona in Aristotela na trditev, da je za družbo koristnejša aristokratska ureditev po zgledu militaristične Šparte kot pa atenska demokracija — čeprav je zgodovinsko neizpodbitno, da je grška umetnost doživela svoj vrh prav v času Periklejeve demokracije.

Nauk iz te primere je jasen: družba zaradi notranje ureditve ni bila zmožna, da bi kulturni razcvet uskladila s potrebami, da se te vrednote vojaško zavarujejo; zato je nezavarovana kultura postala lahek plen drugih, pogosto manj kulturnih držav oziroma vojska.

Drugič, visoko razvite kulture so bile vedno v središču pozornosti osvajalskih držav. Njihovi apetiti so se porajali iz strahu pred morebitnim večjim ugledom kulturnih narodov, največkrat pa zaradi preprostega pohlepa po kulturnih vrednotah — ali pa tudi zaradi obojega hkrati. In popolnoma razumljivo je, da je tisti, ki se je pripravljaj na osvajanje kulturno superiornejših dežela in narodov, zbral veliko vojaško silo ter jo v vojaško-političnem in taktičnem pogledu skrbno izuril. Take so bile vojske barbarskih zvez, Hunov, zahodnih Gotov, križarske vojske pa tudi armade imperialističnih sil v 19. in 20. stoletju. Iz povedanega se sklep sam ponuja: narodi z bogato kulturo morajo upoštevati potencialno nevarnost, da lahko postanejo plen osvajalcev, ter morajo zato razvijati ustrezne sile, sredstva in primerne metode za obrambo.

Tretjič, upoštevati moramo tudi primere, ko so tudi kulturno visoko razviti narodi pahnjeni v vrtinec nepravičnih vojn, s čimer je dehumaniziran značaj njihove kulture. Zgodovina pozna primere, ko so reakcionarne sile in vladajoči družbeni sloji potisnili tudi kulturno razvitejše narode v osvajanja tujih kulturnih dobrin in zaslužnjevanje ljudstev. V teh primerih je bila kulturna superiornost zlorabljena za protikulturne, protihumanistične in protiljudske cilje. To nujno pelje v degradacijo kulture, čeprav si je agresorska država z ropom tujega kulturnega blaga »obogatila« svojo zakladnico. V nekaterih nacionalnih muzejih so umetniške mojstrovine drugih narodov, ki jih prikazuje kot svoje »nacionalno bogastvo« — čeprav se dobro ve, da so jih v te muzeje prinesli iz osvajalnih pohodov. Humanistična vizija kulture seveda predpostavlja samo tako bogatenje kulturnih dobrin, ki je rezultat kreativne ustvarjalnosti svobodnega človeka in njegove socialne skupnosti.

Za humanistično poslanstvo kulture so v tem primeru najbolj dvomljivi in usodni poskusi, da bi agresijo upravičili in utemeljili s »skrbjo« za kulturno emancipacijo nerazvitih narodov — čeprav

je že naslednji korak osvajalca denacionalizatorska politika v kulturi zaslužjenega naroda: postopno dušenje nacionalne kulture in nasilna kulturna asimilacija, kar pomeni že genocid.

Prav tako zakonito pa se poraja v premagani deželi težnja k nacionalni svobodi in lastnemu kulturnemu razvoju. Klice in znaniči prebujanja so prav poskusi ponovnega uveljavljanja nacionalnih kulturnih vrednot. Avtentična kultura postaja primarna duhovna podlaga za doseganje ciljev osvoboditve zaslužjenih narodov.

Tudi v tem primeru je sklep zelo jasen: v nepravičnih vojnah lahko kultura nekega naroda zgubi svoje humanistično poslanstvo — bodisi da se njene pridobitve izrabljajo za osvajalne in zaslužjevalne namene ali pa da jih nasilno vsiljujejo drugim narodom.

Četrtič, v pravičnih vojnah sta kultura in narodna obramba medsebojno povezani in skladni, o čemer bomo razpravljali, opirajoč se na naše družbene razmere in tokove.

V

Pri nas izhajajo vse teoretične zasnove, sociološko-politološka in kulturološka raziskovanja ter vsi praktični ukrepi in konkretne odločitve v sferi kulture in narodne obrambe iz samoupravljanja kot temeljnega družbenega in produkcijskega odnosa.

Sama zasnova samoupravnega razvoja socialistične Jugoslavije vključuje področje kulture in narodne obrambe v splošne tokove podružbljanja, katerega jedro je načelo, da je delovni človek poglaviti nosilec in subjekt ustvarjanja, družbenega vplivanja in odločanja. S tem je zavrnjeno »... praznoverno oboževanje države in vsega, kar je z državo v zvezi, in to praznoverje požene korenine tem laže, ker so se ljudje že zmlada navadili na misel, da se zadeve in koristi, ki so skupne vsej družbi, ne morejo drugače urediti in izvajati, kakor so se urejevale in izvajajo doslej, se pravi s pomočjo države in njenih dobro plačanih uradnikov...«³

V kontekstu našega družbenega razvoja imata potemtakem kultura in narodna obramba trdno socialno podlago in širok splet skupnih, dialektično soodvisnih odnosov in procesov. Upravičeno lahko trdimo, da v sodobnem svetu ni družbene skupnosti, v kateri bi se ti področji tako dopolnjevali. Le ortodoksni pacifist ali dogmatsko-utilitarni bojevnik bi morda lahko trdila, da sta v naših razmerah kultura in narodna obramba disonančni družbeni kategoriji.

S spreminjanjem družbe v samoupravno-demokratsko in socialistično skupnost nastajajo tako v kulturi kot v narodni obrambi čisto novi socialni modeli.

Z deetatizacijo kulturne politike prihaja v kulturi, v kulturnem življenju in v kulturnoumetniškem ustvarjanju do vrste kvantitativnih in kvalitativnih sprememb. Poglavitni nosilec kulturne dina-

³ Karl Marx: Državljska vojna v Franciji, Izbrana dela, Cankarjeva založba, Ljubljana 1968, IV. zvezek, str. 249.

mike so delovni ljudje in njihove najrazličnejše socialne in politične asociacije. Ta proces temelji tudi na ustavnih spremembah, s katerimi prehaja področje kulture, znanosti in izobraževanja v temeljno normativno pristojnost republik in pokrajin, s tem, da bodo nosilci kulturne dejavnosti v pogledu programiranja, financiranja oziroma usmerjanja komune, delovne organizacije, krajevne skupnosti in še cela vrsta socialnih grupacij v družbenopolitični bazi. Kultura se torej vrača k človeku kot viru kulturne ustvarjalnosti.

Ta proces ima za Jugoslavijo kot večnacionalno skupnost še neko izjemno pomembno razsežnost: ta se kaže v še večji afirmaciji nacionalnih kultur in kulturnih vrednot. Povezovanje nacionalnih kultur v jugoslovanski skupnosti je za naše delovne ljudi s socialno-političnega vidika bistveni kohezivni element, ki se izraža v popolni enakopravnosti, bratstvu in edinstvu, v prežemanju duha in akcij vseh narodov in narodnosti — z vidika kulturne afirmacije pa še hitrejši razvoj kulturno-umetniške ustvarjalnosti, uveljavljanje človeka kot bitja *sui generis*, celovite osebnosti, iz katere se porajajo polivalentne vrednote v kulturi in celotnem življenju naše skupnosti.

Seveda ne teče ta proces po nekakšni izdelani shemi; še vedno ga hromi prepočasno trganje iz etatistično-birokratskih spon, hkrati pa tendence, da bi se nacionalna kulturna gibanja politično obremenila z usedlinami buržoaznega kulturnega avtonomizma, avtarkičnosti, izolacionizma in separatizma. Ni treba posebej poudarjati, kako pogubno bi bilo, če bi ti pojavi prevladali bodisi v kulturi, bodisi v narodni obrambi.

S kulturo nekega naroda, narodnosti ali katerekoli druge socialne grupacije je neločljivo povezana tudi nepretrgana interakcija z drugimi kulturami. Kultura kot elementarni človeški duh preteklosti, sedanjosti in prihodnosti ne prenese zapiranja vase. In v tem trajnem dialektičnem procesu akulturacije — če poteka v enakopravni skupnosti — postaja kultura in z njo ljudje vse bolj svobodni v ustvarjalni moči, medsebojnem sodelovanju in prežemanju.

»Kultura samoupravne socialistične družbe je v svojem bistvu internacionalna, nikakor pa ne anacionalna. Zveza komunistov je nadvse zainteresirana za teoretično razčiščevanje razvoja mednarodnih odnosov tudi na področju kulture. To je pomemben dejavnik nadaljnega osvobajanja in razvijanja ustvarjalnih moči, zblíževanja delovnih ljudi, narodov in narodnosti.«⁴

Tudi podružbljanje narodne obrambe je najbolj naraven in najbolj logičen produkt družbene biti samoupravnega socializma, v katerem postanejo delovni človek-samoupravljavec in njegove samoupravne politične, ekonomske in kulturne asociacije glavni nosilci in realizatorji temeljnih tokov družbenega življenja. In ko postane narodna obramba ter njene vojaško-politične, strat ike,

⁴ Tito — referat na IX. kongresu ZKJ, »IX kongres SKJ«, Komunist, Beograd 1969, str. 90.

taktično-tehnične in druge zadeve dejanska last delovnih ljudi, ko človeško bitje to usodno kategorijo vtke v temelj svoje socialne eksistence, tedaj postanejo potence moralno-političnega in borbene razpoloženja kot tudi pripravljenost za obrambo in vojno neomejene.

»Drugi kongres samoupravljalcev ocenjuje injiciranje zasnove splošnega ljudskega odpora in uspehe, ki so bili pri uresničevanju tega doseženi, za enega največjih dosežkov jugoslovanske družbe v procesu njenega vsestranskega samoupravnega preobraževanja.⁵

Celotna preobrazba naše skupnosti teži k vse večji afirmaciji človeka kot svobodnega ustvarjalca; in če je ta antropološko-humanistična podlaga vtkana v vse procese spreminjanja in razvoja, je to tudi trdna predpostavka, zanesljivo zagotovilo in popolna realnost človekove trdnosti in pripravljenosti za obrambo. Prav ta temeljna predpostavka človekovega osvobajanja pa že anticipira človekovo težnjo k afirmaciji nacionalne biti (nacionalna svoboda), kulturni emancipaciji (svoboda ustvarjalnosti), ekonomski in politični stabilizaciji (materialna varnost, pravna svoboda, udeležba v odločanju itd.), na čemer je dejansko moč graditi zavest in samozavest potencialnih branilcev in bojnikov.

Jugoslavija je po notranji ureditvi socialistična, samoupravna skupnost, po zunanjepolitični usmerjenosti pa neuvrščena in miroljubna država, zato je logično, da bi bila njena morebitna vojna po svojem značaju le pravična vojna. Če to dejstvo povežemo s socialno funkcijo kulture v naši družbi, bi lahko ta spoj vrednot poimenovali humanost, humanost predvsem v ciljih; tako v vojno-obrambnih: varovanje pridobitev samoupravnega socializma kot najbolj humane oblike medčloveških odnosov in življenja nasploh; v kulturi — uresničenje prave človeške svobode.

Iz procesa podružbljanja narodne obrambe in pravičnosti vojne, ki bi jo morebiti morali bojevati, izhaja tudi nova vsebina odpora proti potencialnemu agresorju — koncepcija vseljudske obrambne vojne. V najkrajši obliki bi jo lahko opisali kot totalno integracijo in maksimalno povezanost vseh socialnih, političnih vojaških, ekonomskih in drugih subjektov, in tudi kot skladno usmerjanje vseh oblik družbenega življenja k maksimalno možnemu oboroženemu odporu in vsem drugim oblikam odpora — do uničenja nasprotnika oziroma do popolne osvoboditve. V taki zasnovi usmerjanja v vojni ima kultura oziroma kulturno življenje pomembno mesto.

VI

Vojna nasploh, zlasti pa v sedanjih razmerah, je protikulturni pojav. Vojaška sredstva za uničevanje so narasla do absurda ter usodno ogražajo človeštvo in njegovo kulturo. To spoznanje postaja

⁵ »Drugi kongres samoupravljačev«, Narodna armija, 1971 str. 39.

splošna zavest sodobnega, zlasti progresivnega dela človeštva. Kljub temu pa se bijejo vojne in nevarnost za njihovo širjenje še ni odpravljena. Te opombe so nujne, kot tudi ta, da moramo razlikovati med pravično in nepravično vojno, kajti v pravični vojni je kultura njen sestavni del in lahko bistveno prispeva k zmagi. To je zlasti važno za naše razmere in vojno, katero bi mi bojevali.

Vojna kot izjemen družbeni pojav se izraža v svoji totalnosti. V temeljih spreminja socialno-psihološko stanje in priteguje in angažira vse človeške, materialne in prostorsko-časovne vire. Totalnost vojne se zlasti izraža v dveh razsežnostih:

— prvič, v človeško-individualni, ki zajema kompleks stanja osebnosti ter se kaže v izredni mentalni, psihično-moralni, biološko-fizični napetosti;

— drugič, v socialno-skupinski, ki se spet kaže v izjemni splošni družbeni napetosti, v kateri žive vse družbene strukture.

Praktično ni družbene enote ali ožje in širše skupnosti, ki bi lahko na vojno stanje gledala kot na proces brez globljih pretresov, brez silovitih pritiskov na kompleks mentalnih, emocionalnih ali duhovnih struktur; ti pritiski pa so izredno razdiralni.

Ti pritiski lahko povzročijo popolno izčrpanost in tudi duševni zlom, ki meji na samouničenje, lahko pa tudi dinamizirajo duhovne potencialne ne le do pasivnega trpljenja, ampak lahko prerastejo v svojevrstno kinetično duhovno energijo in moralno dostojanstvo, ki bistveno prispeva k zmagi. Prav zaradi tega postajata kultura oziroma kulturno življenje v vojni *conditio sine qua non*. Nobeno družbeno stanje ne izraža tako izrazite potrebe po duhovnem življenju, kot jo izraža vojna. V prid tej tezi govori zgodovina mnogih vojn, zlasti pa naša narodnoosvobodilna vojna v letih 1941—1945.

VII

Čeprav imajo v vojni absolutno prednost naloge oboroženega boja in odpora, pa vendar življenje v vojnem času terja tudi zadovoljevanje duhovnih, kulturno-umetniških potreb. Glede zadovoljevanja teh potreb lahko razločujemo mnogo ravni, opozorili bomo samo na najbolj pomembne.

Osnovna, elementarna raven zajema najširšo socialno bazo (oborožene formacije, ljudstvo, mladino). V bistvu gre za tisti poseg v kulturi in kulturnem življenju, ki ga v normalnih razmerah, v mirnem času, v sociologiji označujejo z množično kulturo. In kolikor bolj polno in vsebinsko bogatejša je kulturno življenje v teh okoljih, s toliko večjo gotovostjo lahko pričakujemo stabilnost človekovih mentalnih, psiholoških in emocionalnih kvalitet; to ima v izjemno hudih medvojnih napetostih, zlasti če upoštevamo sodobne vojne učinke,⁶ izreden pomen.

⁶ Če v prvi svetovni vojni so se srečevali s tako imenovanimi »psihološkimi izgubami«, v drugi svetovni vojni pa so tovrstne izgube zavzele zaskrbljujoč obseg.

Hkrati moramo upoštevati, da vojno stanje že samo po sebi ustvarja v družbi posebno mentalno strukturo. Domala vsi subjekti, posamezniki, socialne skupine in družba kot celota — čutijo močno potrebo po posebni zvrsti kulture, ki bi jo pogojno lahko imenovali kultura izpovedovanja. V vojni je očitna težnja, da je sleherna povedana ali napisana misel v sporočilih, informacijah itd. čustveno razgibana, polna želja po čim globlji izpovedi, da bi se udeleženec razgovora, poslušalec ali bralec kar najbolj vzburlil. Ves ta proces teži k izrednemu sozvočju misli in akcije. Za nobeno drugo družbeno stanje ni značilna tolikšna težnja k istomiselnosti in kumulaciji idej, občutkov in volje vseh družbenih subjektov.

V tej zvezi razločujemo dve značilni obliki izražanja kulturnih aspiracij na tej ravni.

Prva oblika je zadovoljevanje vsakdanjih potreb po elementarni duhovni sprostivti; vzbujanju pozitivne čustvene razgibanosti (pesem, ples, smeh, šale itd.) ali pa zbujanju mržnje do agresorja in njegovih zločinov (ogorčenje in obsodba ali sočustvovanje s človeškimi žrtvami in trpljenjem ljudstva). Ta oblika prihaja na dan v vsakodnevnih sprotih izlivih čustev posameznikov, manjših ali večjih skupin ljudi. V bistvu je to izraz prvobitne moči človeškega duha, ki želi ohraniti svojo vitalnost tudi v izjemno hudih telesnih, duševnih in čustvenih napetostih. Celo v najbolj kritičnih trenutkih napetosti — med juriši, mučenjem in umiranjem — prihaja do teh spontaniziranih izbruhov, npr. vzklikov ali pesmi. To so trenutki, ko lahko človek doživi fizični zlom ali pa z nezlomljivo močjo duha preživi samega sebe.

Za drugo obliko kulturnega življenja, ki je tudi namenjena najširšim množicam, je značilna taka vsebina, ki ljudi neposredno inspirira in motivira. V praksi so to organizirali in skrbno sestavljali kulturni, kulturno-umetniški in podobni javni nastopi, ko prihaja do velikega sozvočja med kulturno-umetniškimi oziroma duhovnimi ustvarjalci in potrošniki kulturnih vrednot (kulturno-umetniške prireditve, javni zbori, pregledi itd.).

Na teh javnih prireditvah prevladujejo že obstoječe vsebine in vrednote, posebno mesto pa imajo stvaritve s poudarjeno herojsko poetiko, ki jo je navdahnila preteklost. Značilno je, da med vojno na poseben način oživljajo tradicionalne vrednote in dela, ki lahko pomembno spodbujajo in motivirajo ljudi za vojaške napore in cilje zmage.

Poleg tega, da navdušujejo in spodbujajo, imajo take javne prireditve tudi velik socialno-terapevtski učinek; to velja zlasti za tiste skupine, ki so doživele močne psihološke pretrese in emocionalne napetosti, ki jih prinašajo strahote vojne. V določenih raz-

V primerjavi z drugimi izgubami (ubiti, ranjeni, pogrešani) so znašale te izgube v nekaterih armadah celo do 30 % moštva, med ljudstvom pa je ta odstotek lahko še večji.

merah lahko apokaliptična zlokobnost vojne tako zelo priduši moč posameznika ali skupine, da zlomi njihovo moralno moč — kar ima lahko za družbo in človeka in seveda tudi za izid vojne usodne posledice.

Vojna terja od človeka nezlomljivo voljo in jekleno trdnost duha, to pa je možno doseči samo ob sistematičnem duhovnem, kulturno-umetniškem, političnem in drugačnem delu z ljudmi.

Primeri iz mnogih vojn, zlasti iz druge svetovne vojne in našega narodnoosvobodilnega boja, pričajo, da lahko že posamične zvrsti umetniške ustvarjalnosti izredno pozitivno vplivajo na borbena duha vojakov.⁷

Višja ali celo najvišja kreativno-imaginarna raven kulturnega oziroma duhovnega življenja v vojni zajema tista hotenja, iz katerih se neposredno rojevajo nove vrednote.

Tudi na tej ravni lahko razločujemo vsaj dve komponenti duhovnega ustvarjanja: kreacije (ta izraz namerno uporabljam) in inovacije v iskanju poti ljudskega odpora zoper agresorja — to je doktrinarna vojaško-obrambna komponenta; druga zajema duhovno ustvarjanje na področju kulturno-umetniških vsebin, — to je umetniška komponenta.

Ni težko dokazati, da je v celotni organizaciji, usmerjanju in vodenju oboroženega boja — zlasti v razmerah vseljudske obrambne vojne — prisotna posebej osmišljena in duhovno globoko prežeta miselno-emocionalna kreacija in invencija, ki preveva vse strukture od vrhovnega poveljstva do posamičnega borca. Ustvarjalna potencia v vojni je zelo podobna šahovski igri. Zmaga je odvisna od neskončnega števila možnih kombinacij, vendar pa lahko samo ena napačna poteza ogrozi izid boja. Toda niso tako redke borbene situacije, pa tudi obsežne vojne operacije, ko prihaja iz na videz brezupnih situacij do takih preobratov, ki nasprotnikovo stran spravljajo naravnost v bes. Zgodovina pravičnih vojn pozna mnogo takih bleščočih potez in tudi naš narodnoosvobodilni boj ima mnogo slavnih dejanj (pohod brigad, Neretva, Sutjeska itd.).

Potemtakem uspešno vodenje vojne ni le rutina, utilitarna večina ali preprosta empirija, marveč resnična ustvarjalna dejavnost intuitivne in tudi imaginarne sposobnosti, s katero razpolagajo posamezne osebnosti in skupine. Zato je razumljivo, da se morajo tovrstne kreacije v vojni napetosti napajati z določenimi zvrstmi kulturno-umetniškega ustvarjanja — pogosto pa so tudi neposredno združbene. Ni redkost, da na videz ortodoksni komandanti in bojevniki uporabljajo predahe med bojem za to, da v umetniško obliko-

⁷ Značilen je primer iz Sovjetske zveze v drugi svetovni vojni, ko so prihajale enote pred znano bitko za Leningrad v posebno koncertno dvorano in poslušale »Leningrajsko simfonijo« D. Šostakoviča — potem pa takoj odhajale na frontne položaje. Posebna ekipa psihologov in sociologov je ugotovila, da je ta glasba izredno pozitivno vplivala na bojno moralo vojakov in starešin (glej o tem v knjigi: »Kulturni život u JNA«, izd. Političke uprave SSNO, str. 363).

vani besedi izpovedo, kaj so v boju doživeli, in občutili. Sčasoma lahko postanejo ti entuziasti zares pravi umetniški ustvarjalci: pisatelji, glasbeniki, komponisti, likovni in filmski ustvarjalci.

Druga komponenta kreativno-imaginarni ravni kulturnega ustvarjanja v vojni je neposredno ustvarjanje novih umetniških del. Če se znajde umetnik v vrstah borcev, ki se bojujejo za pravično stvar, ga umetniški genij ne zapusti. Nasprotno: umetnik-borec najde v tem svetu nove razsežnosti umetniškega izpovedovanja. Glede tega bi lahko rekli, da prastari izrek, da »inter arma silent Musae« (muze molče med vojno) ne velja za pravično, osvobodilno, revolucionarno vojno. Za naše zgodovinske razmere, še posebej za narodnoosvobodilno vojno, je bila ta misel obrnjena na glavo: da bi se topovi in puške močnejše oglašale, morajo govoriti tudi muze. Kajti v pravični vojni, v kateri so vsi prežeti z istim duhom, se ljudje ne bore le za golo eksistenco, ne zadovoljuje jih odločenost vztrajati do konca. Kdor se je odločil, da se bo boril za človeka, za njegovo svobodo, »juriša na nebo«, kot je dejal Marx za pariške komunarde.

V tej vseljuski akciji, utirjeni k svobodi in prihodnosti, se lahko umetniška vizija boja izrazi najgloblje in najbolj subtilno. Naj v ponazoritev navedem dvoje pesniških stvaritev, ki sta ju neposredno navdihnili osvobodilni boj in revolucija.

Veliki pesnik Oton Župančič je že oktobra 1941. leta objavil v »Slovenskem poročevalcu« pesem z naslovom »Pojte z menoj« (kasnejši naslov »Veš, poet, svoj dolg?«), v kateri neposredno poziva k boju, toda k boju s pesmijo:

*Gozd in gora poj,
silen ženimo hrup;
boga gmajna, le vkup,
le vkup, le vkup z menoj,
staro pravdo v mrak tulimo,
da se pretulimo skozi to zimo.
Še bo kdaj pomlad,
še bo napočil zor;
takrat volčji zbor
pojde lovce klat:
plani čez Savo, plavaj čez Dravo —
zob za zob in glavo za glavo!*

S parapoetično hiperbolo je pesnik s krikom preganjane zveri pozival na boj, v katerem se življenje in smrt prežemata, kot sta eno — po besedah Župančiča — tudi svoboda in domovina.

Smisel umetnikovega sporočila v vojni je: človek v pravični vojni hoče svobodo, da poje! Morda bi tudi sklepni akordi pesniške vizije boja Ivana Gorana Kovačiča v njegovi nepozabni pesmi »Jama« lahko osvetlili to težnjo:

*Pjevajte. Jer čutim
da sad tek živim, makar možda mrijem.
Svetu Slobodu i Osvetu slutim . . .
Vaša mi pjesma vraća svijetlo oka,
kao narod silna ko sunce visoka.*

V soočenju s smrtjo je človek pesniško osmišljajal pomen življenja, vendar življenje v svobodi. Prav zato dajejo vse umetniške stvaritve v vojni izredno moč za vse napore. Kar zadeva njihov vpliv na ljudi, jih lahko postavimo v isto vrsto z vsemi razglasi, pozivi, sporočili in opozorili v neumetniških, političnih in vojaških okoljih.

Pravi umetnik, ki je tesno povezan z ljudstvom v pravični vojni in je sam osebno vključen v odpor, je še posebej stimuliran za umetniško ustvarjanje. Njegov že tako nemirni duh vpija v vojnih razmerah nove impulze za ustvarjalni nemir in nova umetniška sporočila. Celo če ne pripada narodu, ki se bori za svobodo, bo resnični in humanistično usmerjeni umetnik in kulturni ustvarjalec v odporu drugega naroda našel motive in inspiracije za umetniško sporočilo.

Kako globoko lahko čutijo resnični umetniki in humanisti s pravičnim bojem nekega naroda, dokazujejo primeri, ko odkrito obsojajo politiko svoje vlade, ki je vpletena v zasužnjevanje drugega naroda.⁸ Tak odnos angažiranih umetnikov do stvari pravice lahko pritegne širok krog svetovnega javnega mnenja, da bo podpiral boj ogroženega naroda.

Potemtakem so kulturno življenje, kulturna ustvarjalnost in kulturne potrebe v pravični vojni sestavni del vseljidskega odpora, nezamenljiva prvina moči ljudstva, da bo dosegel svojo svobodo.

VIII

Tako kot je osvajalni pohod na neki narod napad na njegovo kulturo, tako je tudi narodna obramba oziroma pravična vojna obramba kulture tega naroda. Praviloma si agresor vedno prizadeva, da bi vsestransko zničil kulturo naroda, ki je žrtev agresije; vojna je le metoda, s katero agresor ta cilj doseže. Z zatiranjem in rušenjem kulturnega sistema, v katerem je obstoj naroda zasidran, si utira pot k uspehu tudi na vojaškem področju. Zato agresor vedno določi pravi sistem ukrepov, s katerimi pobija ideologijo danega kulturnega sistema. Antikomunizem je na primer taka splošno sprejeta teza in ideološka platforma za vse ukrepe proti tistim narodom, ki teže k socialističnemu napredku, nacionalni svobodi in napredni usmeritvi v kulturi. Tudi morebitno agresivno vojno proti našim narodom in

⁸ Obiski vidnih ameriških umetnikov in kulturnih delavcev v DR Vietnam, da bi se prepričali o strašnem uničevanju, ki ga je tej deželi prizadejalo ameriško vojno letalstvo, le ponazarja tak odnos umetnikov do pravičnega boja.

njihovi kulturi pa pridobitvam samoupravnega sistema bi bilo mogoče »opravičiti« s to ideološko platformo.

Problematika kulture in kulturnega življenja v vojnih razmerah postavlja še nekaj važnih vprašanj. Poleg tega, da se kulturno življenje v vojni odvija kar najbolj organizirano in načrtno, je nujno predvideti tudi konkretne ukrepe za neposredno spopadanje s sovražnikom tudi na kulturnem področju. Posebno pozornost zaslužijo vprašanja, kot na primer: varovanje nacionalnih kulturnih in kulturno-umetniških vrednot ter odpor zoper sovražnikovo politiko kulturne denacionalizacije.

Vse dosedanje vojne namreč neizpodbitno dokazujejo, da so za vedno izginila mnoga kulturno-umetniška bogastva in neprecenljive zgodovinske vrednosti marsikaterega naroda. Pravočasni ukrepi za ohranitev in zavarovanje pred uničenjem, rušenjem ali ropom nacionalnih kulturnih bogastev so izredno pomembna naloga. Zelo tvegano bi bilo, če bi se zanašali na »humanost« agresorja ali pa na veljavne sporazume in druge dokumente mednarodnega vojnega in civilnega prava o varstvu kulturnih vrednot v vojni.

Sleheri narod ima nacionalne kulturne dobrine, ki jih še posebej ceni (redkosti, izjemne stvaritve, nacionalni simboli itd.) oziroma se z njimi identificira kot s simboli svoje samobitnosti. Tega se zaveda tudi vsak potencialni ali dejanski agresor. Če se v vojni dogaja, da so te nacionalne vrednote uničene ali oropane, lahko to povzroči resne psihološke in emocionalne pretrese; sovražniku pa sleherna motnja v mentalnem ravnotežju ogroženega naroda zelo ustreza. Sovražnik hoče zavestno doseči ta cilj, čeprav ga pred svetovno javnostjo »opravičuje« z vojaškimi razlogi. Taka dejanja sicer lahko sprožijo med ljudstvom zgražanje in okrepe borbenosti, res pa je tudi, da imajo lahko sporočila o odtujevanju kulturnih bogastev zelo neugodne posledice. Zato je najbolj smotrno, da se začasno prikrije vse, kar se skriti da, ali pa zavaruje, kolikor je to mogoče.

Prav tolikšno pozornost terjajo tista stališča, ukrepi in postopki, ki naj bi agresorju preprečili raznarodovalno politiko in mu onemogočili, da bi naše narode in narodnosti odtrgal od njihove kulturne zasnove oziroma nacionalne kulture. Seveda ne bo glavni cilj agresorja le enostranska negacija kulture in kulturnih vrednot naših narodov in narodnosti, temveč tudi sistematično vsiljevanje lastne

* Znani ameriški lingvist Noam Chomsky je pred kratkim objavil knjigo »Vojna v Aziji«, v kateri razkriva metode ZDA pri uničevanju kulture tega naroda. Tako ravnanje razlaga z nasiljem močnejšega nad slabotnejšim in trdi, da Amerika ni sposobna dojeti in razumeti tuje kulture niti noče priznati dejstva, da imajo tudi drugi narodi pravico do avtohtonega kulturnega življenja. To dilemo sklene avtor takole: »Ali ni določena kulturna in ideološka sprememba v ZDA že nujnost, če hočemo odpraviti tragično usodo Vietnamcev in drugih številnih narodov, ki se ne boje niti groženj niti smrti.« (Glej prikaz knjige N. Chomskyja v »Borbic«, 5. avg. 1972.)

kulture kot vladajoče kulture. V bistvu pa je to uničevanje kulturnega temelja ogroženega naroda.

Povsem razumljivo je, da bi agresor ta namen hitreje uresničeval v predelih in okoljih, ki bi jih vsaj začasno vojaško lahko obvladoval; zato je zelo pomembno razmišljati tudi o oblikah odpora v takih razmerah. Realna je domneva, da bi sovražnik uporabil nekatere že preizkušene in znane metode — metode netenja mednarodnih sporov na kulturnem področju. Ta metoda sloni na prastari logiki »deli in vladaj«, na pomoč pa bo poklical tudi narodne izdajalce. Ob brezrezervni glorifikaciji agresorjeve kulture bo narodni izdajalec poskušal agresorjeve ukrepe opravičevati tudi s tem, da le-ta pač išče možnosti za »afirmacijo nacionalne kulture«. Prav zares bi bilo odveč govoriti, kaj pomeni in kaj bi pomenilo nacionalno izdajstvo v kulturi v vojnih razmerah.

Izkušnje dokazujejo, da agresor vedno uporabi tudi prisilne metode za vsiljevanje svojih kulturnih vrednot — zlasti prek množičnih občil (radia, televizije, tiska, filma itd.) ali pa s prepovedovanjem avtohtonih kulturnih vrednot (cenzura).

Zasnova splošne ljudske obrambe je najbolj realno zagotovilo, da se onemogočijo raznarodovalni cilji agresorja. Če bo namreč v primeru vojne na kateremkoli ozemlju ali v kateremkoli okolju naše dežele potekalo kulturno življenje, v katerem bodo prevladovala kulturne vrednote naših narodov in narodnosti, če bo kulturna dejavnost vključena v splošne tokove skladno z delovanjem političnega in gospodarskega sistema, potem je realna domneva, da sovražnik ne bo mogel uresničiti svojih antikulturnih in agresivnih ciljev.

IX

Problematika razmerja med kulturo in narodno obrambo je zelo zapletena ter vsebuje cel kompleks znanstvenoteoretičnih ter politično-praktičnih implikacij in rešitev. Graditev enotnih stališč v tem pogledu bi bil velik korak v uresničevanju zasnove splošne ljudske obrambe ter zavarovanju vitalnih pridobitev naše kulture. To bi bila tudi nadaljnja afirmacija naše kulture in narodne obrambe, katere središče je človek, kulturno emancipiran, pa tudi vojaško odločen, bojevniško hraber ter človeško in moralno nezlomljiv.

Vpliv prostega časa na oblikovanje osebnosti

Vse doslej je prevladovala vzgojna misel, da s tem, ko mladega človeka usposobimo za vključitev v družbo in proizvodnjo, dosežemo, kar smo hoteli. Hkrati se moramo sprijazniti z dejstvom, da se starejšemu rodu nikoli ni prav posrečilo, da bi mladino oblikovali v svojo zrcalno podobo. Mladina je vselej skušala svobodneje dihati, boljše preobražati svet in se ni kar lahkotno sprijaznila s protislovji, ki jih njeni predniki niso zmogli odpravljati.

Pogosto so razglašali, da je najpomembnejša naloga vzgoje predvsem to, kako mladega človeka usposobiti za delo. Delo samo pa je lahko tudi proti človekovi naravi, saj zahteva napore in je lahko v veliki meri enolično, težaško in moreče, če ne zajema človekove ustvarjalnosti. Delo zahteva celega človeka, njegove telesne in duševne moči, hkrati pa človeka odbija, ko skladno z zakonitostmi obstoja skuša vztrajno ohranjati svoje moči, se izogibati naporom, zlasti v trenutkih, ko naporov ne zmore ustrezno osmisliti. Največ energije črpa človek iz samega sebe, ko z razumno in čustveno podprto opredelitvijo izlušči smiselni cilj in ga vgradi v svoje prepričanje. To pa je vir ustvarjalne volje, ki se krepi z doživljanjem uspešnosti.

Posamezniki in različne skupnosti so se v posameznih zgodovinskih obdobjih in razmerah znašli v položaju, ko so morali delati pod zunanjimi pritiski bodisi v goli bitki za vsakdanji kruh, bodisi po volji močnejšega, ki je imel na voljo prisilna sredstva. Delo je bilo tako človeku tuje ravnanje in ga je spreminjalo v govoreče orodje, hkrati pa je delilo ljudi na tiste, ki so smeli misliti, in na tiste, ki so smeli napenjati le mišice. Vse to so določali odnosi posameznikov ali nekaterih skupin do proizvodjalnih sredstev, njihova vloga v organizaciji dela in pri delitvi ustvarjenega. Človekov položaj do dela je torej bil usodno odvisen od njegove družbene slojevne pripadnosti, pa naj je bil usposobljen za vihtenje meča ali krampa, za upravljalca ali proizvodjalca. Od tega pa je bilo odvisno tudi življenje človeka v prostem času; prosti čas pa so imeli posamezniki ali skupine različno na voljo.

Človekov življenjski ritem teče naravno iz aktivnosti v počivanje in narobe, s čimer so se morali že davno tudi upravljalci proizvodnje lepo sprijazniti. Ortega y Gasset¹ piše, da so že v starih časih ljudje

delili življenje v dve območji: prvo, ki so ga imenovali *otium*, počitek, ki sicer ni izločeval dejavnosti, temveč je vključeval ukvarjanje s seboj, s človeškim v ljudeh; in drugo, *negotium*, s čimer so točno označili nasprotno naravo, ki ga ima delo za človeka.

Pripadniki višjih družbenih slojev so že zgodaj zmogli slediti ritmičnemu nihanju med počivanjem, dejavnostjo in notranjim zadovoljstvom. Čas, izražen predvsem v gibanju, so torej lažje delili med obveznosti in svobodnost. Človek se v času dosti lažje giblje, če gibanje sproža samozavestno, in z veseljem. V tem je bistvo prostega časa, ki se ne kaže samo v dejstvu, da ni gibanje v njem vsiljeno naravnano od zunaj, temveč prav narobe, da je naravnano iz osebnostne notranjosti, ko človeka izpolnjuje in ga spodbuja k ustvarjalnosti.

Razumljivo je, da tako sproščeno naravo dejavnosti lahko dosega človek samo v skupnosti, kjer deluje kot človek enak med enakimi. Poleg tega je res, da je prosti čas človekova potreba, ki ga ne moremo zadovoljiti preprosto kar s počitkom, temveč predvsem z najustreznejšo človekovo dejavnostjo. Brezdelje, popolna odsotnost dejavnosti v budnem stanju, človeka siromaši, navdaja s praznino in naveličanostjo, povzroča neugodno brezciljno napetost. Velja pomisliti, da se nemara prav ob spoznavanju najrazličnejših odtenkov možnih razmerij med delom, prostim časom in brezdeljem začenjajo središčna vzgojna vprašanja ob razvoju mlade osebnosti.

To lahko opazimo že ob zapletih, do katerih je prišlo, ko so skušali opredeliti pojem prostega časa. Sternheim je dejal, da je prosti čas tisti čas, ki preostaja po normalnem delovnem času.² Müller že bolj zapleteno označuje prosti čas kot ozke medčasovne presledke med delovnimi obdobji ali med delom in spanjem, ki vsebujejo bodisi prazničnost (nekaj vrednega), bodisi praznino (nekaj slabega).³

S tako opredelitvijo se je že približal vprašanju vzgojne odgovornosti v zvezi s prostim časom. Jean Vial pa pravi,⁴ da je dejavnost v prostem času posameznika odločitev za angažiranje v dejavnostih; te so lahko vsakdanje ali pa uživaške po pomenu, ki pa se razvijajo brez kakršnegakoli koristnega cilja. To je hudo enostransko pojmovanje, merilo je brezdelje, ki odriva pojav izrecno le na posameznika in se izmika zvezi z vzgojo in družbenim življenjem. Skušnje kažejo, da ima prosti čas zelo pomembno vlogo pri vraščanju mladega

¹ J. Ortega y Gasset: *Betrachtungen über die Technik*, Stuttgart 1949, str. 60.

² A. Sternheim: *Zum Problem der Freizeitgestaltung*, v: *Zeitschrift für Sozialforschung*, Leipzig 1959, str. 336.

³ C. Wolfgang Müller: *Jugendpflege als Freizeit-Erziehung*, Sozialpädagogisches Forum, zv. 2., Weinheim 1965, str. 11.

⁴ Jean Vial: *Pour une Sociologie des loisirs*, v: *Cahiers Internationaux de Sociologie*, XIII., 1952, str. 61.

človeka v okolje in širši svet, posebej še tedaj, ko osebnost zahteva samostojnost in razgibano ravnotežje. Med prvimi je prav Marx opozoril, kako se v prostem času lahko odmikajo človeške kakovosti prek človeškega oblikovanja, duševnega razvoja in sproščene igre njegovih sil. Torej prosti čas ni več namenjen predvsem počitku, je dejavni del človekovega življenja. Njegova funkcija, kakor jo je nekoč poznala le družbena elita, se je danes razširila v splošno družbeno pojavnost.⁵ Številni pedagogi, sociologi in filozofi predvidevajo, kako bo prav prosti čas postajal izrazit prostor za uveljavljanje človekovih možnosti.⁶ To je sprejemljiva miselnost, za pedagogiko še posebej vredna, da jo upoštevamo. Pojav industrijske in potrošniške družbe je človekov delovni dan razdelil v tri obdobja: počitek, delo in prosti čas. Prosti čas se torej vse bolj pojavlja kot pereče vprašanje razvitejše industrijske dobe, ki jo nekateri sodobni družboslovci začenjajo imenovati že kar družbo prostega časa.

Pokojni lofizof Russel je zaslutil človekovo prihodnost s prostim časom, ko je zapisal, da bo sposobnost, kako bistro izpolnjevati prosti čas, že zadnja stopnja osebnostne omike.⁷ Prav to pa pomeni, da se bo veličina človekove osebnosti zrcalila v tem, kako bo samostojno in svobodno preživljal prosti čas, v katerem najpristneje lahko izrazi svoje človeške vrline.

S potrošniško družbo pa se hkrati razvija tudi protislovje; prosti čas je moč tudi zlorabiti za zmanjševanje človekove ustvarjalnosti in samovzgoje. Popolnoma točno vemo, da je človekovo ustvarjalnost moč zavreti, zmanjšati ali ustaviti; manj pa vemo, kako jo lahko pospešimo. Zagotovo pa je to odvisno v veliki meri od okoliščin in medčloveških odnosov, v katerih živi mlad človek. Sorokin opozarja na težnjo po komformiranju sodobnega človeka, ko pravi, kako je vrhunec trgovčevega dela za prosti čas v tem, da tako zmanipulira naravo človeka, da po vsaki ceni vgradi vanj komformistično vrednoto.⁸ Prehajamo torej v prehodni razvojni čas, ko je od človeka in njegove vzgoje v največji meri odvisno, ali se bo zavedal tako nevarnosti kakor možnosti prostega časa, pri čemer pa se v zavestno samoupravno socialistično usmerjeni družbi nikakor ne moremo izogniti odgovornosti, ki jo imamo za mladi rod, da mu pomagamo v zdravem razvoju.

Bistvo prostega časa je doživeta prostost, ko posameznik lahko izpolnjuje in izoblikuje čas, ki je na voljo samo njemu, po svojih željah, nagnjenjih, ne da bi ga v dejavnost sililo nekaj od zunaj in proti njegovi volji in mu kvarilo doživljanje prijetnega in ustvar-

⁵ Rudi Lešnik: Prosti čas — potreba in skrb, Vzgoja in izobraževanje, Ljubljana 1973, let. III, št. 8, str. 43.

⁶ Ljubinka Bročić: Slobodno vreme i oslobođenje ličnosti, v: Slobodno vrijeme mladih, prvi kolokvij Baško polje 1969, Zagreb 1970, str. 80.

⁷ B. Russel: Erroberung des Glücks, Darmstadt 1951, str. 180.

⁸ Dr. Boris Sorokin: Zašto smatramo slobodno vrijeme problemom? v: Kreativnost mladih i slobodno vrijeme, treći kolokvij Šibenik 1971, Zagreb 1972, str. 160.

jalnega; z njim tudi ne sme biti povezano delo za osnovne življenjske potrebe. Z osebnostno razvojnega izhodišča se odpira vprašanje, kako bo posameznik zmozel preživljati vedno obsežnejši prosti čas, ne da bi se zgubljal v nesmiselnih prazninah, temveč da bo kar največ izkoriščal možnosti za vsestranski razvoj, osebnostno osvobajanje in sprostitvev. Pedagoški sociolog Weiss ugotavlja, da nas napredek usmerja z nezadržno močjo v nejasnost, zato si samo z učinkovito vzgojo lahko pripravljamo varnejšo prihodnost.⁹ Prav gotovo ni vseeno, kako naša mladina preživlja prostost, in ni vseeno, kaj ukrepamo, da bi prosti čas uveljavili kot cilj in sredstvo vzgajanja. Navsezadnje je prosti čas tisti prostor, kjer se človek lahko najpristneje sprost, razvija dejavnosti, ki mu najbolj ustrezajo in se usklajujejo s posebnostmi svoje narave; v njem se najbolj jasno pokažejo tudi osebnostne lastnosti in posebnosti posameznika in tudi skupine.

Osnovnošolcem ni primanjkovalo prostega časa

Največkrat slišimo, kako današnja šola obremenjuje mladino, da so zlasti v višjih razredih osnovne šole učenci prezaposleni. Tudi raziskava pri slovenskih osnovnošolcih je pokazala, da trajanje dela za šolo učencev višjih razredov osnovnih šol v večjih slovenskih mestih presega optimalne čase, ki nanje naletimo v tuji literaturi.¹⁰ To spoznanje pa nas ne sme zapeljati k sklepanju, da učenci nimajo dovolj prostega časa; količina prostega časa še ne pomeni, da v delovnem času ni bilo velikih naporov, ki obremenjujejo učenca, čeprav ne čuti pomanjkanja prostega časa. Podatki, ki so jih dali učenci višjih razredov osnovnih šol v mestnih, predmestnih in vaških šolah mariborske občine 1970, kažejo, da so imeli sorazmerno dovolj prostega časa. Učenci doživljajo prosti čas različno, kajti merilo je bilo njihovo osebno doživljanje, ne pa nepristransko odmerjeni čas, vendar je pomembno prav to, da so imeli občutek, da imajo dovolj prostega časa.

Podatke so učenci dajali februarja in junija, odgovori se niso bistveno razlikovali. Čeprav je za spoznanje več dečkov preživljalo obilje prostega časa, odstopanja niso bistveno pomembna. Pozornosti je vreden zlasti podatek, da je dobra desetina šolarjev vseeno čutila, kako imajo premalo prostega časa; to so bili še posebej otroci v vaškem okolju, ker morajo močnejše pomagati pri gospodinj-skih in gospodarskih delih. V mestu je doživljala pomanjkanje prostega časa predvsem tista skupina otrok, ki je poleg šolskega in domačega dela še dodatno zaposlena s posebnim učenjem glasbe, tujih jezikov in podobnega, pa tisti, ki so zaradi odsotnosti staršev

⁹ Carl Weiss: *Pädagogische Soziologie I*, Bad Heilbrunn/OBB, 1965, str. 148.

¹⁰ Helena Novak: *Obremenjenost učencev višjih šol z delom za šolo*, Sodobna pedagogika, Ljubljana 1971, št. 1—2, str. 17.

Razpredelnica 1

Odgovor	Dečki	%	Deklice	%	Vsi	%
Preveč prostega časa	28	7,3	20	4,8	48	6,0
Dovolj prostega časa	307	80,2	338	80,8	645	80,5
Premalo prostega časa	41	10,7	47	11,0	88	11,0
Brez prostega časa	6	0,2	11	2,6	17	2,1
Brez podatkov	1	0,2	2	0,6	3	0,4
Skupaj	383	100,0	418	100,0	801	100,0

morali doma kuhati ali pripravljati hrano. Pokazalo se je tudi, da je bilo med šolarji, ki so menili, da imajo preveč prostega časa, največ takih, ki izvirajo iz družin z nepopolno osnovno izobrazbo staršev. Verjetno gre za vsebine prostega časa, ker je od njih odvisno, kako doživlja otrok razsežnosti prostega časa. Podatki niso toliko občutljivi, da bi lahko govorili o pomembnem vplivu izobrazbene ravni staršev na otrokovo doživljanje zadovoljitvenega prostega časa, vendar pa se je dalo razbrati, kako so šolarji iz družin z nepopolno osnovnošolsko izobrazbo staršev manj kritično izbirali vsebine in v željah sorazmerno bolj begali od stvarnosti in poudarjali neuresničljive želje.¹¹ Boljši učenci so nekoliko manj čutili pomanjkanje prostega časa kakor slabši, kar si lahko razložimo s tem, da slabši učenci porabijo več časa za reševanje nalog in drugo delo za šolo in morda tudi več pomagajo doma pri drugih opravilih.

Velika večina mariborskih šolarjev je doživljala dovolj prostega časa, vendar okoli 12 % šolarjev ni moglo potrditi, da so imeli dovolj prostega časa. Za zdrav razvoj otroka je prosti čas potreben, zato bi bilo potrebno pozorneje pogledati, kako je z otroki, ki pogrešajo prosti čas.

Učenci se niso dolgočasili

Podatek, da so imeli šolarji dovolj prostega časa, še ni dovolj. Obilica prostega časa bi v zavesti otroka lahko povzročila tudi dolgočasje, doživljanje enoličnosti, vsebinsko praznino ali omejevanje gibanja, kar bi bilo še bolj zaskrbljujoče.

Dobra polovica otrok se ni dolgočasila. V nedeljo, ko odpadejo številne šolske in delovne obveznosti, se je kar dobra petina šolarjev dolgočasila. Seveda se takoj lahko vprašamo, če so bili otroci sposobni, da si izbirajo ustrezne vsebine prostega časa, pa četudi gre samo za igro. Odločitve za ravnanje v prostem času so v veliki meri odvisne prav od otrokove razvojne stopnje, od njegove dosedanje

¹¹ Rudi Lešnik: Želje učencev — odsev neke stvarnosti, *Sodobna pedagogika*, Ljubljana 1972, št. 3—4, str. 122.

Razpredelnica 2

Odgovor	Dečki	%	Deklice	%	Vsi	%
Nikoli dolgočas	216	56,40	234	55,99	450	56,18
Dolgočas le v nedeljo	82	21,41	94	22,49	176	21,98
Večkrat med tednom	41	10,71	50	11,95	91	11,36
Dolgočas vsak dan	5	1,30	6	1,43	11	1,37
Brez podatkov	39	10,18	34	8,14	73	9,11
Skupaj	383	100,00	418	100,00	801	100,00

dejavnosti, od razvitosti potreb in interesov in v veliki meri od neposrednih spodbud in možnosti, ki jih dajejo okoliščine. Lahko bi rekli, da je že od osebne kakovosti otroka odvisno, ali se bo dolgočasil ali kratkočasil v prostem času. Pozimi se je tudi pokazalo, da so se vaški šolarji nekoliko bolj dolgočasili kakor mestni. Verjetno so v dolgih večerih imeli v stanovanju manjše možnosti za zanimivo preživljanje prostega časa kakor v mestu. Mlajši šolarji so v nekoliko večjem številu pusto doživljali prosti čas kakor starejši, ki so si laže brez zunanjih spodbud poiskali ustrezne vsebine in dejavnosti. Mlajši šolarji se tudi teže za dalj časa osredotočijo na posamezno dejavnost prostega časa in zanje je najteže biti miren, zato potrebo po gibanju zadovoljujejo tudi s spreminjanjem dejavnosti, za to pa jim pogosto manjka ustreznih možnosti. Dolgočasje bi torej morali premagovati z večjo vzgojno pomočjo, čeprav velja, da ni dobro, če preveč bedimo nad otrokom,¹² toda še vedno bržčas bolje, kakor da ga prepustimo v nemar.

Očitno je namreč bilo, da so se tudi manj uspešni učenci bolj dolgočasili kakor odličnjaki; kajti le 23,5 % odličnjakov je odgovorilo, da jim je kdaj bilo dolgočas, medtem ko je temu pritrdilo že 41,6 % nezadostno ocenjenih šolarjev. To bi pomenilo, da bi lahko poiskali zvezo med višjo inteligenčno razvitostjo in boljšo iznajdljivostjo pri preživljanju prostega časa, kakor tudi med zmanjšano ustvarjalnostjo pri učnem delu in nebogljenostjo pri živahnejšem izpolnjevanju prostega časa. V takih primerih neustrezno preživljanje prostega časa lahko učenca še bolj odtuja od možnosti, da bi bil uspešnejši v šoli, ker bo zagotovo odklanjal vsako delo, ki bi bilo povezano s poukom, kjer je bil neuspešen. Neuspešen učenec se bo tako hitreje usmeril v tiste dejavnosti v prostem času, ki ne bodo zahtevale umskega navora; predajal se bo vznemirljivi ritmični glasbi in drugim dražljivim vplivom. Če tega ne bo, bo doživljal puščobo in neugodje dolgočasja, hkrati pa bi potreboval pomoč, da bi preganjal čas s takimi dejavnostmi, ki bi ga osebno razvijale.

¹² Slavica Pogačnik-Toličič: *Otrok in igra*, Knjižnica za starše 7, Ljubljana 1966, str. 60.

Razpredelnica 3

Odg.	5	%	4	%	3	%	2	%	1	%
1.	91	76,5	95	59,4	172	53,8	47	48,9	45	42,4
2.	18	15,2	32	20,0	83	25,9	20	20,9	23	21,8
3.	8	6,7	19	11,9	29	9,1	19	19,8	16	15,1
4.	2	1,6	1	0,6	2	0,6	1	1,0	5	4,7
BO	—	—	13	8,1	34	10,6	9	9,4	17	16,0
Skupaj	119	100,0	160	100,0	320	100,0	96	100,0	106	100,0

Zaporedje odgovorov je enako kakor pri drugi tabeli.

Podatki so pokazali, da je tudi med učenci, ki izvirajo iz družin s srednjo in še višjo izobrazbo staršev bilo sorazmerno najmanj šolarjev, ki bi se dolgočasili. Številne raziskave so že pokazale, kako je precejšnja zveza med višjo izobrazbenostjo staršev in šolsko uspešnostjo: to bi posredno lahko potrdili tudi tukaj, ko opažamo zvezo med nižjo uspešnostjo v šoli in dolgočasjem v prostem času. Otroci iz družin z nižjo izobrazbeno ravni staršev se ne znajdejo dovolj, da bi premagovali praznine in puščobo z boljšimi, zanimivejšimi dejavnostmi; k temu bi jih bilo treba spodbujati. To nalogo bi morale opravljati celodnevno in podaljšano bivanje otrok v šoli in že prej v vzgojno-varstvenih predšolskih ustanovah. Ne smemo spregledati, kako je prosti čas pomemben za razvoj osebnosti in vključevanje mladega človeka v skupnost in življenje in da je njegovo stopanje v svet toliko učinkovitejše, kolikor bolj sam zahteva samostojnost in dinamično ravnotežje;¹³ za to pa ga je treba usposabljanje in mu tudi omogočati razvoj samostojne osebnosti.

V podatkih je tudi moč opaziti, kako so se bolj dolgočasili otroci iz družin z najnižjim ekonomskim položajem. Socialno razlikovanje poznamo, pri nas se je celo razraščalo, in vemo, kako to vpliva na različno uspešnost otrok v šoli, vendar se zdaj še z vidika prostega časa in dolgočasenja potrjujejo spoznanja, ki jih je dala raziskava o socialnoekonomskem položaju družine in otrokovi uspešnosti, da namreč ne gre samo za razlike v šolski uspešnosti, temveč tudi v drugih osebnostnih lastnostih.¹⁴ Vse to zahteva od nas, da moramo z večjo družbeno in samoupravno odgovornostjo pomisliti, kako bi izboljševali in izenačevali tudi pogoje za boljše preživljanje prostega časa otrok v različnih okoliščinah.

Nedelje in prazniki so za številne otroke najpustejši dnevi, ker so zvečine prepuščeni sami sebi, ne da bi kdo poskrbel za možnosti, ki bi jih lahko vzgojno izkoristili. Posebej se je treba zamisliti nad

¹³ H. Haroroux: Adolescence et loisirs, v: Bulletin de Psychologie Scolaire et d'orientation, Paris 1963, 12, str. 57.

¹⁴ I. Toličič-L. Zorman: Socialno-ekonomski položaj družine in otrokova uspešnost, Teorija in praksa, Ljubljana 1970, št. 4, str. 566.

prostimi sobotami, ki bi jih morali uporabiti za koristno in vsestransko razvijanje najrazličnejših dejavnosti in možnosti v prostem času. Omeniti velja, da se s podobnimi vprašanji srečujejo tudi drugod po svetu. V zvezni republiki Nemčiji so tudi ugotovili, kako se okoli 16 % šolarjev dolgočasi ali ni zadovoljnih s svojim prostim časom.¹⁵ Mariborski podatki se temu močno približujejo. Pojav je torej tu, skrbneje bo treba nanj odgovoriti in vplivati.

Knjiga še vedno velika otrokova prijateljica

Šolarji so v tem času, ko prehajajo od kritičnega realista v pubertetnika, še posebej razgibani, nemirni, polni gibanja in spreminjanja, pa je razumljivo, da bi težko našli dejavnost, ki bi veljala za vse otroke v prostem času. Med najznačilnejše dejavnosti mariborskih šolarjev sodi vsekakor gledanje televizije, kar pa velja tudi za druge šolarje na Slovenskem, saj je raziskava pedagoškega inštituta v Ljubljani pokazala, da naši otroci presede pred televizijskimi zasloni veliko več časa kakor ameriški.¹⁶

Razpredelnica 4: Najznačilnejše dejavnosti v prostem času:

55 — gledanje televizije	75,2 %	26 — sprehajanje s prijateljico	12,4 %
51 — branje romanov, povesti	45,3 %	44 — šah	11,7 %
50 — branje časnikov	36,2 %	48 — kino	11,7 %
56 — poslušanje plošč	26,2 %	73 — neopredeljene igre	8,3 %
02 — nogomet	23,2 %	59 — pletenje, šivanje	
06 — smučanje	18,8 %	za punčke	7,2 %
30 — hoja v naravo	14,3 %	45 — konstrukcijske igre	2,9 %
40 — slikanje, risanje	13,9 %		

To je značilen pojav sodobnega prostega časa, ki že prav izrazito spreminja vsebino prostega časa. S tem ni rečeno, da si šolarji tudi najbolj žele gledati televizijo, vendar jih naravnost magično privlačuje, ker je z njimi v prostoru in jim tako narekuje vsebino prostega časa, čeprav pogosto proti najglobljemu otrokovemu interesu. Na to lahko pomislimo ob podatku, ki pravi, da bi šolarji v prostem času najrajši brali lepe romane in povesti, čeprav s tem ni rečeno, da bi z lepimi romani šolarji morali razumeti prav tisto, kar si predstavljajo za tem vzgojitelji. Televizija zasega v prostem času več kakor 75 % šolarjev, česar ne zmore nobena druga dejavnost v prostem času. Ne da bi še posebej govorili o radiu, kažejo podatki, da so šolarji najpogosteje še prebirali romane in povesti. Šolarji kljub televiziji in radiu radi berejo, torej televizija ne duši otrokovega zanimanja za knjigo, verjetno le toliko močno sili v otrokov prosti čas, da se mlad človek ne more več brez močnejšega

¹⁵ Erich Weber: *Das Freizeitproblem*, München/Basel 1963, str. 88.

¹⁶ Kako preživljajo otroci proste sobote in nedelje, Pedagoški inštitut v Ljubljani, Prosvetni delavec, Ljubljana 1969, št. 20 (4. XII. 1969).

napora odtrgati od vsiljive slikovne ponudbe, ko steče spored, ki tako posredno spodriva knjigo od šolarjevih oči. Drugo vprašanje pa je, če so otroku zanimive dobre knjige v ustrezni meri in ob vsakem času sploh dostopne. Gibanje za bralno značko nedvomno veliko prispeva k razvijanju potrebe po dobri knjigi, toda vse skupaj nič ne pomaga, če so, kakor ugotavlja profesor Kotnik, omenjena dela v šolskih in krajevnih knjižnicah na voljo le v posamičnih izvodih ali pa sploh ne in jih pogosto niti za denar ni mogoče dobiti.¹⁷ Časopisi so vsak dan znova v hiši, skoraj nasilno vdirajo v družinski prostor, pa naravno tiščijo tudi v šolarjev prosti čas, tako da jih prebirajo, ker so pač tu, ne pa z nekim posebnim zanimanjem. Bržčas bi časopis lahko pogrešali, če ga naenkrat ne bi bilo, vendar so z njim toliko nasičeni, da ga v podatkih, česa si najbolj želijo, niso dosti omenjali, čeprav zaseda v prostem času tretje mesto. Temu je sledilo poslušanje plošč, glasbe, kar mlade še zlasti privlači in se po osnovni šoli verjetno še bolj širi v prostem času mladih. Po vsem tem lahko sklepamo, kako zdaj že zelo zgodaj dobivajo otroci neizmerno veliko informacij, kar je dobro in sodobno, vendar ne smemo pozabiti, kako je s sposobnostjo sprejemanja in vrednotenja množice najrazličnejših informacij, ki jih otrok brez pomoči ne more niti kritično dojemati niti vrednotiti. Tisk ni privilegij, temveč pravica vsakega otroka, vendar pri usposabljanju otrok doleti prva dolžnost starše in vzgojitelje.¹⁸ Potrošniška družba je prav prek množičnih občil polna dražljajev, ki pritiskajo na človeka vztrajno in z naraščajočo vsiljivostjo, kakor še nikoli v zgodovini: človek pogosto otopeva, zgublja kritičnost in domala podzavestno sprejema tudi kaj, kar bi morda po treznem premisleku odklonil. Množični mediji ponujajo otroku več, kakor zmorejo dajati vzgojitelji v šoli in kakor zajemajo učni načrti, vendar je vprašanje, koliko tega učenec lahko sprejme, razume, poglobljeno dojema. Mogoče je bogastvo informacij, ki naj pripelje do znanja, zgolj površinsko, ostaja zunaj, le na grobo dosega otrokovo zavest, pušča globalne vtise, ne da bi jih lahko do podrobnosti opazoval, razčlenjeval in združeval ter premišljeno sprejemal. Človek se navadi hrupa, da ga več ne zaznava v vseh odtenkih; čutila so se nanj prilagodila; podobno je lahko z otrokovo duševnostjo, čustvenostjo, ko ob poplavi najrazličnejših informacijskih pritiskov nekako ogluši, sprejema samo vedno močnejše dražljaje, zgublja kritično občutljivost, ki še tako ni dovolj razvita ali pa se sploh ne more razvijati. Človek se pokaže v prostem času takšen, kakršen je, z vsemi sposobnostmi odzivanja na dražljaje, z uveljavljanjem svoje vrednostne lestvice, kakršno si je uspel razviti, in izražanjem svoje ustvarjalnosti, kakor jo je uspel

¹⁷ Stanko Kotnik: Deset let bralne akcije med mladino, v: 10 let Prežihove bralne značke, Ljubljana 1970, str. 50.

¹⁸ Persida Stanković-Jovanović: Pomoč deci u korištenju štampe, Beograd 1960, str. 32.

razmahniti. Toda prav ob tem se odpira poglobljeno vprašanje, ki sega v prosti čas in v vzgojo; kako sproščati ustvarjalnost, doživljati umirjeno, poglobljeno učenje, najti ustvarjalno zanimanje, jasnejše cilje in nazadnje sebe z naravnostjo v prihodnost?

Opazili smo lahko, kako so informativne dejavnosti najmočnejše v prostem času, kakor so ga odslikali podatki v mariborski občini pri osnovnošolcih, pa tudi to, kako so konstrukcijske dejavnosti prenetljivo malo navzoče, čeprav živimo v času eksplozivnega razvoja tehnike. Morda mladi nimajo dovolj možnosti za razvoj tehničnih dejavnosti v tem obdobju, pa dejavnosti ne razvijajo in tudi ne morejo prebujati ustreznih interesov. Vsekakor ni lahko vplivati v prostem času na mlade, vendar je treba kolikor mogoče poskrbeti vsaj za možnosti, da bi jih mladi izkoriščali, da bi lahko kar najmočnejše krepili pozitivne vplive. To pa ni lahko, ker morajo biti kraji in načini prostega časa, kakor pravi prof. Pregrad, brez kakršnekoli vsiljivosti, pouka ali nasvetov šolske narave;¹⁹ vzgoja bi morala ujeti pristnejše svobodne odnose, ki so pogoj za ustvarjalno sodelovanje. Gotovo ni razveseljivo, če opažamo, kako malo se šolarji zunaj šole ukvarjajo s takimi ustvarjalnimi dejavnostmi. Res je, da so tudi v Ameriki pred leti ugotovili, kako slabo je sodelovanje učencev pri vseh zvrsteh ročnega dela, kar pa lahko samo delno povezujemo z ustvarjalnimi tehničnimi dejavnostmi.

Čeprav gre za podatke mariborskega področja, so gotovo značilni. Namen sestavka ni, da bi se globlje spuščal v obravnavo tega področja. Gre le za to, da opozorimo na vlogo prostega časa pri oblikovanju samoupravne osebnosti, na možnosti, ki jih ne izkoriščamo najbolje, in še za to, da ne smemo čakati križem rok, gnati vzgojo po utirjenih starih poteh, hkrati pa spregledati, kaj se dogaja pred našimi očmi. Navsezadnje se ne moremo izogibati vzgojni odgovornosti, ki jo imamo na vseh področjih, ko gre za razvoj naše mladine.

¹⁹ Zlatko Pregrad: Pedagogija slobodnog vremena, Pedagoški rad, Zagreb 1961, št. 5—6, str. 165.

Družbenomoralna vzgoja — nova študijska usmeritev na PA

Pedagoška akademija v Mariboru je v februarju 1973 ustreznim republiškim forumom posredovala predlog o tem, naj bi na pedagoški akademiji vpeljali družbenomoralno vzgojo (DMV) kot novo študijsko usmeritev. Ta predlog je logična posledica ugotovitev in stališč posebne strokovne komisije, ki je pri republiškem zavodu za šolstvo SRS v letih 1971 in 1972 pripravila osnutek novega učnega načrta za družbenomoralno vzgojo v osnovni šoli, prav tako pa je predlog tudi konkretni prispevek za izboljšanje idejnosti pouka in vzgoje v naši osnovni šoli. Predlog novega učnega načrta DMV je bil po razpravi že sprejet, o predlogu, da bi vpeljali DMV kot posebno študijsko usmeritev na PA, pa so pomladi letos razpravljali v strokovnih in družbenopolitičnih krogih.¹ Dokončno oceno je predlogu dal vsekakor strokovno-politični posvet,² ki sta ga sklicala sekretariat za prosveto in kulturo SR Slovenije ter zavod za šolstvo SR Slovenije dne 25. aprila 1973 v Ljubljani; na posvetu so kljub nekaterim pomislekom ugodno sprejeli in pozitivno ocenili predlog o tem, da bi vpeljali DMV kot posebno študijsko smer na PA. Posvet je ocenil, da je predlog o uvedbi DMV kot posebne študijske smeri na PA solidna podlaga in prispevek za izboljšanje idejnosti učnovzgojnega procesa v osnovni šoli ter da je treba pripraviti vse potrebno, da bi ga čimprej uresničili.

V pričujočem sestavku želim prikazati predvsem nekatere razloge, ki so napeljali k zamisli, naj bi vpeljali DMV kot posebno študijsko usmeritev na PA, in nekatere značilnosti predlagane nove študijske usmeritve. Med razloge, ki so pripeljali PA Maribor do predloga za uvedbo te študijske usmeritve, sodi predvsem sedanje neustrezno stanje na področju družbenomoralne vzgoje v osnovni

¹ Stališče o potrebi, da bi vpeljali DMV kot posebno študijsko smer na pedagoških akademijah, so poleg že omenjene strokovne komisije pri zavodu za šolstvo SR Slovenije sprejeli tudi komisija za proučitev statuten visokošolskih zavodov pri skupščini SR Slovenije v letu 1972, zavod za šolstvo SR Slovenije, odbor za vzgojo in izobraževanje pri prosvetno-kulturnem zboru republiške skupščine SR Slovenije, kakor tudi priznani strokovnjaki s tega področja.

² Na posvetu so sodelovali poleg predstavnikov sekretariata za prosveto in kulturo SRS in zavoda za šolstvo SRS še predstavniki obeh PA, filozofske fakultete (katedre za filozofijo, pedagogiko in psihologijo), pedagoškega inštituta ter marksističnega centra pri CK ZKS.

šoli ali nekatere slabosti na tem področju. Če bi povzeli nekaj poglobitnih slabosti te vzgoje, potem moramo omeniti v prvi vrsti nezadostno in neustrezno usposobljenost učiteljev, ki poučujejo ta predmet ali, ki se posebej ukvarjajo z družbenomoralno vzgojno dejavnostjo. S tem seveda ne bi hotel delati krivice tistim učiteljem, ki že zdaj »s srcem in dušo« prizadevno vzgajajo učence in jim nudijo družbenomoralni pouk, vendar moramo na žalost ugotoviti, da nam takih učiteljev še vse preveč primanjkuje. Drugo, kar moramo ugotoviti, pa je dejstvo, da samo dobra volja, pripadnost samoupravnemu socializmu, splošna razgledanost, pa tudi še tako dober učni načrt sami ne zadostujejo za kvalitetno družbenomoralno vzgojno dejavnost. Gre namreč za ugotovitev, da velika večina učiteljev, ki poučuje ta predmet (in tudi drugače družbenomoralno vpliva), opravlja to brez ustrezne usposobljenosti, in za drugo ugotovitev, da zaradi neustrezne usposobljenosti učiteljev trpi sam proces družbenomoralnega vzgajanja. Razumljivo je, da iz takega neustreznega načina izhajajo tudi (ne)ustrezne posledice, skratka neustrezna kvaliteta in neustrezni rezultati družbenomoralne vzgoje. (S tem pa še zdaleč ne mislim, da je za neustreznost družbenomoralne vzgoje kriv samo nezadostno usposobljen učitelj.) Konkretno pa slabosti, ki izhajajo iz neustrezne usposobljenosti učiteljev za DMV, odsevajo med drugim v tem:

DMV dostikrat pokriva manjkajoče ure pri drugih predmetih, zato te ure opravljajo učitelji, ki jim do polne zaposlitve primanjkuje ur, ne glede na to, ali so zato usposobljeni ali ne, in ne glede na to, ali so celo subjektivno motivirani za to delikatno nalogo. Dostikrat pri takem načinu ne upoštevajo učnega načrta kot podlago in izhodišča in se ukvarjajo z vprašanji, ki niso v okvirnem učnem načrtu. Prihaja tudi do pojmovnih nejasnosti in celo napačnih interpretacij družbenomoralnih in drugih pojmov, priča smo nezmožnosti pravilnega odgovarjanja in pravilnega vrednotenja družbenomoralnih dogajanj in pojavov, prihaja do prevelikih poenostavitev, apologetike, izogibamo se, da bi obravnavali občutljiva družbena vprašanja idr. Vprašanje odgovornosti za družbenomoralno vzgojo je zato večkrat zamegljeno, nejasno in ga prelagamo z enega na drugega. (S tem seveda ne mislim, da bi moral biti za družbenomoralno vzgojo odgovoren le učitelj, ki to problematiko sistematično posreduje, vendar pa je gotovo, da bi večja usposobljenost — čeprav v začetku tudi samo usposobljenost posameznih učiteljev, pripomogla k odgovornejšemu pristopu družbenomoralne vzgoje). Sicer pa razprava o tem, ali lahko opravljajo družbenomoralni pouk in morajo družbenomoralno vzgajati vsi učitelji oziroma vsak učitelj, že dolgo traja. V učnovzgojni sistem smo sprejeli stališče, naj se družbenomoralno vzgajamo spontano, nesistematično naj vzgajajo vsi učitelji — zato torej ni treba posebej usposobljenih učiteljev. Dosedanja vzgojno-izobraževalna praksa je pokazala, da je takšno

stališče v *sedanjih* razmerah iluzorno, nestvarno in da zaradi takega stališča in njegovega uresničevanja prihaja do številnih slabosti v družbenomoralnem vzgojnem procesu. V nekem smislu je razprava o potrebi *posebne* usposobljenosti učiteljev za DMV oziroma pri-sojanju (in toleriranju) te funkcije vsakemu, tudi neustrezno usposobljenemu in nekvalificiranemu učitelju, nadaljevanje razprave o istem vprašanju, le v drugi obliki; to je razprave o tem, ali je v osnovno šolo sploh treba vpeljati družbenomoralno vzgojo kot poseben predmet ali ne.³ Kot je znano, smo stališče o potrebi družbenomoralne vzgoje kot posebnega predmeta pred leti sprejeli in vpeljali v naš učnovzgojni sistem v obliki DMV kot posebnega predmeta v 7. in 8. razredu osnovne šole. (V drugih razredih pa v okviru drugih predmetov). S tem pa smo storili šele prvi korak, ali bolje rečeno, storili smo samo pol koraka v prizadevanju, da bi izboljšali kvaliteto družbenomoralne vzgoje. Drugi korak, ki je logično nadaljevanje prvega in ki dopolnjuje začetni ukrep ter omogoča kvalitetnejšo družbenomoralno vzgojo, pa je vsekakor vpeljava DMV kot posebne študijske usmeritve na PA, oziroma ustrezno usposabljanje učiteljev za to dejavnost.

V strokovnih krogih je tudi to vprašanje danes jasno — za ustrezno družbenomoralno vzgojo je treba za to posebej usposobljenega učitelja. Poudarjamo, posebej usposobljenega zato, ker kadrovske šole (predvsem pedagoške akademije) v *sedanjih* razmerah z *obstoječim* splošnoizobraževalnim študijskim programom (program splošnih predmetov — filozofija, sociologija, pedagogika) ne zado-stujejo in ne morejo zadostiti vse večjim potrebam in zahtevam po usposabljanju za družbenomoralno vzgajanje. Bojazen in očitki nekaterih, da se bo tak učitelj nujno spremenil v »rdečega kateheta«, DMV pa v pridiganje, moraliziranje in dogmatizem, nima prave podlage. V resnici namreč prav nekvalificirano posredovanje in obravnava družbenomoralne tematike povzroča takšne in drugačne slabosti. Značilnost DMV kot posebne usmeritve bi bila tudi v tem, da DMV ostaja kot dvopredmetna skupina (npr. DMV + zgodovina in pod.), povezana torej še nadalje z drugimi predmetnimi področji, vendarle da gre pri tem za posebni študijski program oziroma za specializacijo te vrste. Vpeljevanje DMV kot posebne študijske usmeritve, posebne učiteljeve usposobljenosti navsezadnje ne pomeni, da se s tem odpovedujemo ustrezni družbenomoralni in idejni usposobljenosti tudi drugih (vseh) učiteljev. Narobe, ustrezna usposobljenost učiteljev je le eden izmed nujno potrebnih pogojev za dvig idejne družbenomoralne ravni vseh naših učiteljev. Zato bi uvedba posebne študijske smeri in ustrezna večja usposobljenost učiteljev za DMV prispevala k večji *vzgojni* funkciji šole, ki je zdaj v praksi vse premalo navzoča in jo vse premalo upoštevamo. Absolventi te usmeritve bi bolj usposobljeno in učinkovito nastopali tudi kot mentorji, vodje zunajšolskih dejavnosti, bi se posvečali v

večji meri samoupravni dejavnosti šole, prispevali bi h kvalitetnejšemu delu družbenopolitičnih in drugih organizacij, vzdrževali intenzivnejše stike z okoljem šole in dr. Skratka z ustrežnejšim usposabljanjem učiteljev za DMV bi več prispevali k uresničevanju naših učnovzgojnih smotrov, kot so npr.: seznanjanje učencev s temeljnimi načeli in vrednotami socialistične morale in s temeljnimi družbenomoralnimi vprašanji sodobnega sveta; razvijanje sposobnosti etičnega presojanja in kritičnega ocenjevanja odnosov, ki jih poraja družbena stvarnost; postopno razvijanje intelektualne in čustvene podlage za življenje in motive ravnanja; usposabljanje učencev za razvijanje medsebojnih humanih odnosov ter zavestnih, ustvarjalno-kritičnih stališč do naše samoupravne skupnosti; razvijanje čuta za aktivno sodelovanje v družbenem življenju; posredovanje temeljnih spoznanj o nastanku življenja, človeka ter humanih odnosov med spoloma in dr.

Ustrežnejši način družbenomoralne vzgoje bi bil po našem mnenju torej v tem:

a) družbenomoralno vzgajanje zahteva poleg splošnih pogojev in splošne izobrazbe še posebno usposobljenost učiteljev za DMV; zato je treba na pedagoških akademijah odpreti posebno študijsko usmeritev;

b) DMV naj se kot poseben predmet razširi (poleg 7. in 8. razreda) še na 6. razred osnovne šole;

c) učitelji naj se usposabljaajo za DMV v okviru dvopredmetne (tropredmetne) študijske usmeritve, npr. DMV + slovenščina, DMV + zgodovina, DMV + geografija, DMV + biologija idr.);

d) družbenomoralna vzgoja zahteva nekatere osebne kvalitete učitelja; družba naj bi zato zagotovila ustrezno kadrovsko politiko na tem področju;

e) študij DMV naj bi bil reden in izreden;

f) posebna študijska usmeritev DMV naj bi omogočila tudi nenehno izobraževanje učiteljev in sicer tistih, ki zdaj nekvalificirano poučujejo DPM, prihodnjih diplomantov te skupine, kakor tudi vseh ostalih učiteljev; zagotoviti moramo, da bomo postopno vpeljevali študijsko usmeritev v letih 1973-74 naj bi vpeljali obliko rednega in izrednega študija kakor tudi permanentno izobraževanje s tega področja;

g) diplomantom te usmeritve bi bilo treba omogočiti nadaljnje usposabljanje na filozofski fakulteti oziroma na ustrezni visoki stopnji.

Predmetnik DMV (kot dvopredmetne skupine) naj bi dopolnjeval znanja in spoznanja že obstoječih pedagoških in družboslovnih predmetov (filozofija z etiko, sociologija z družbeno ureditvijo SFRJ, pedagogika z zgodovino pedagogike, obča in mladinska ter pedagoška psihologija), izhajal naj bi iz učnega načrta DMV za

osnovno šolo in obsegal tele temeljne prvine, oblikovane v učne predmete:

1. Etika — s temile prvinami: teoretični in zgodovinski razvoj etike, teorija človeka s teorijo vrednot in socialistični humanizem — daje pogled v zgodovinski razvoj etične misli in humanističnih prizadevanj (razne etične smeri), daje pogled v Marxovo teorijo človeka (teorija alienacije, pojmovanje svobode, dela), obravnava socialistične vrednote in proučuje socialistično družbo z vidika humanih medčloveških odnosov, proučuje socialistične samoupravne vrednote (osvoboditev dela, odnos do dela, solidarnost, odgovornost, odnose med narodi, moralni značaj NOB, celovito osebnost idr.), povezuje teoretične etične vidike in praktičnomoralne probleme naše družbe.

2. Psihosociologija morale zajema ustrezne prvine sociologije morale in psihologije morale. Prikazuje družbeno (ekonomsko, politično, idejno idr.) določenost morale, njeno družbeno in relativno naravo; seznanja z vprašanji, kot so: izvor morale, teorije o morali, odnos med moralo in religijo, prvine morale, morala v kapitalizmu, morala v socializmu, komunistična morala, položaj človeka v posameznih socialnih tvorbah, določenost moralnih odnosov v šoli, sodobni procesi urbanizacije, industrializacija in morala idr. S psihološko moralnega vidika osvetljuje psihološko bistvo moralnega življenja posameznika, nagibe moralnih dejanj, moralno doživljanje, presojanje, vrednotenje in ravnanje, obravnava moralni razvoj otroka in mladostnika, procese moralnega zorenja in psihološke temelje za oblikovanje moralnega značaja, deviantne oblike vedenja ter vzroke in posledice socialno-patoloških pojavov med mladino; osvetljuje tako teoretične in praktične vidike moralnih vprašanj v družini in med spoloma, daje podlago za pravilno usmerjanje seksualnega razvoja mladine; vključuje še prvine socialne psihologije.

Opomba: Etika in psihosociologija morale sta temeljna predmeta in imata v predmetniku največji obseg učnih ur.

3. Pedagoška sociologija seznanja študente s procesom socializacije, razlaga družbeno določenost vzgoje in vzgojnih ustanov, notranjo dinamiko pedagoškega kolektiva, socialno življenje primarnih in sekundarnih skupin (šolski razred, otroške skupine, delovna skupnost, krajevna skupnost idr.) ter razmerje med vzgojitelji in gojenci, starši in vzgojitelji; obravnava problema prostega časa idr.

4. Uvod v marksistično politično ekonomijo naj prikaže in osvetli pomen družbenoekonomske problematike in njenega proučevanja za razumevanje in razreševanje družbenomoralnih problemov. Pojasni naj nekaj bistvenih prvin Marxove političnoekonomske misli, kot so npr. delo, vrednost, presežna vrednost in metode pridobivanja presežne vrednosti, kapital, mezdni odnos in izkoriščanje delavskega razreda, ekonomske zakonitosti v kapitalizmu in socializmu,

odtujitev dela v kapitalizmu in administrativnem socializmu, delovanje tržnih zakonitosti v naši družbi, delitev po delu idr.

5. Teorija in praksa samoupravljanja obravnava samoupravljanje predvsem kot družbenomoralni odnos, obravnava vprašanja samoupravljanja na področju družbenih dejavnosti, še posebej na področju osnovnega šolstva (razredna skupnost, šolska skupnost idr.); obravnava vprašanje odgovornosti učiteljev in učencev, medsebojne odnose med učitelji in učenci, vpliv in pomen socialistične zavesti in delovanje družbenopolitičnih in drugih organizacij na osnovni šoli (ZK, sindikati, mladinska organizacija, pionirska organizacija idr.).

6. Metodika DMV omogoča študentom, da se seznanijo s posebnimi didaktičnimi problemi s tega predmetnega področja, z oblikami, metodami in tehnikami posredovanja izobrazbenih vsebin; omogoča študentom, da se pripravijo na praktično delo v razredu s hospitacijami, obveznimi nastopi in semestralnimi učnimi praksami; v okviru metodike DMV bodo študenti spoznali tudi specifične probleme tega predmetnega področja od 1. do 6. razreda osnovne šole. Prav posebna pozornost pa velja metodiki vzgojnega dela.⁴

Tako koncipiran predmetnik oziroma predlog družbenomoralne vzgoje bi bilo ob ustrezni kadrovski zasedbi (to skupino bi morali okrepiti z dvema, tremi novimi močmi) moč začeti uresničevati že v novem študijskem letu (tj. v letih 1973—1974) kot pomemben prispevek k izboljšanju socialistične, samoupravne idejnosti osnovnošolskega učnovzgojnega procesa.

¹ Dr. Jože Potrč pravi o tem med drugim: »Ni dvoma da moralno vzgaja mladino vsa družba odraslih, vsak posameznik, a posebno družina in vsak učitelj, predvsem seveda z zgledom. Ni dvoma da marsikateri učitelj mimogrede tudi pri pouku matematike mladino pouči in ji da kak zlat nauk za življenje; vse to je vedno bilo in bo. Toda zelo podcenjuje etiko, kdor misli, da jo je mogoče posredovati mimogrede pri tako natrpanem učnem programu, ki davi učitelja in učenca, torej nesistematično in ...« *O socialistični etiki in morali*, Založba Obzorja, Maribor 1972, str. 64.

⁴ Omenjeni republiški posvet je posebej opozoril na izredno pomembnost metodike DMV v okviru predmetnika DMV.

Kaj se skriva za evropsko idejo?

V letu 1972 se je s podpisom pogodbe o vstopu novih članic v EGS ter s podpisom pogodbe o ustanovitvi evropskega območja svobodne trgovine med EGS in preostalimi članicami EFTA precej spremenila podoba Evrope. Vse kaže, da je proces zahodnoevropske gospodarske integracije, in kasneje morda tudi politične, na dobri poti. Če prištejemo državam evropskega območja svobodne trgovine še evropske pridružene članice EGS (Grčija, Turčija, Malta, Ciper) in Španijo, ki je z EGS v preferencialnih odnosih, vidimo, da se je Zahodni Evropi posrečilo preprečiti razdelitev v dva ali več delov. Čeprav je še daleč do politične združitve Zahodne Evrope, pa so vendar opazna njena prizadevanja, da bi si tudi na svetovnem političnem odru, in ne samo na gospodarskem, ponovno pridobila izgubljeno prvenstvo. Raziskave javnega mnenja kažejo, da je ideji o združenju Evrope naklonjena večina prebivalstva zahodnoevropskih držav, in videz je, kot da se bodo le uresničile ideje mnogih evropskih državnikov, politikov in mislecev, ki so v preteklosti pozivali k združitvi Evrope.

Toda ali sedanja pot gospodarskega združevanja, ki naj bi mu sledilo politično, res pelje k Evropi, ki ne bi bila to le po imenu, v resnici pa bi bila le eno izmed najpomembnejših geografskih območij v strategiji velekapitala, ki bi ji dejansko vladal? Težko je napovedovati, kakšna bo podoba Evrope jutri, toda gotovo je, da je sedanje stanje le prehodno in da smo na pragu velikih sprememb. Zanesljivo je tudi to, da je jutrišnja podoba Evrope precej odvisna od tega, kako bo potekal integracijski proces v EGS. Ta ne poteka brez težav in nasprotij, ki se na zunaj najbolj očitno izražajo v institucionalni krizi in v težavah z uresničevanjem kmetijske reforme.¹ Toda globlje vzroke težav je treba iskati v boju med nacionalnim in transnacionalnim kapitalom, ki skušata proces gospodarske integracije vsak po svoje obrniti sebi v prid.

¹ Oboje sem obširno obravnaval v 6—7. št. »Teorije in prakse« v članku »EGS v institucionalni krizi« ter v 10. št. v članku »Kmetijska politika EGS«.

Prav proces gospodarske integracije je spodbudil v 60-ih letih razmah multinacionalnih družb, še posebno ameriških:

Ameriške investicije v EGS in investicije EGS v ZDA

(V milijonih dolarjev)

Leto	Investicije ZDA v EGS	Investicije EGS v ZDA
1958	1.908	
1959	2.208	
1960	2.644	1446
1961	3.104	1558
1962	3.722	1675
1963	4.490	1728
1964	5.426	1841
1965	6.304	1975
1966	7.584	2144
1967	8.444	2405
1968	9.012	2790
1969	10.255	3306
1970	11.695	3528

Vir: U. S. Department of Commerce »Survey of current business«.

Multinacionalne družbe so se sicer pričele pojavljati že prej, toda njihova dejavnost je bila omejena v glavnem na izkoriščanje surovin v nerazvitem svetu, poleg tega pa je v njih večinoma prevladoval kapital iz ene same države, največkrat ameriški, ki je iz strateških in ekonomskih razlogov težil za pridobitvijo monopolnega položaja nad izkoriščanjem svetovnih surovinskih nahajališč.

V obdobju nastajanja integracijskih tvorb v zahodnoevropskem prostoru pa začno multinacionalne družbe globoko spreminjati podobo sodobnega kapitalističnega gospodarstva. S področja surovin začno prodirati predvsem v sektorje z visoko razvito tehnologijo, v industrijo izdelkov množične porabe in v storitvene dejavnosti (banke, zavarovalnice). Druga pomembna sprememba pa je bila ta, da so se multinacionalne družbe pričele spreminjati v transnacionalne. Medtem ko je bila prej velika večina multinacionalnih družb v bistvu ameriških, se v novem obdobju poraja čedalje več družb, v katerih je zbran kapital iz več držav ali pa celo evrodolarski kapital neznanega izvora.

Z nastankom zahodnoevropskih integracijskih skupnosti pride torej do razmaha multinacionalnih družb, ki so v vedno večjem številu transnacionalne. Vendar pa s tem ni rečeno, da je nastanek EGS vzrok, da so nastale multinacionalne družbe. Pač pa je nastanek EGS ustvaril vse pogoje za njihov vsestranski razmah.

Dejanski vzroki nastanka multinacionalnih družb leže v notranji logiki razvoja kapitalističnega sistema, ki v boju za dobiček vodi prek koncentracije in centralizacije kapitala v nacionalnih okvirih v koncentracijo in centralizacijo kapitala v svetovnih okvirih. Kajti zaradi zelo visokih stroškov delovne sile v ameriškem gospodarstvu, ki je v 60-letih doživljalo tudi obdobje recesije, se je izkazalo, da je na zahodnoevropskem trgu, kjer je delovna sila cenejša, možno doseči višje stopnje dobička. Ko je ameriška vlada kasneje skušala zaježiti beg kapitala, pa so ameriške firme dale svojim filialam v Evropi in v svetu določeno samostojnost in s tem omogočile reinvestiranje dobička na mestu samem. S tem so izigrale omejitve ameriške administracije, obenem pa zagotavljale zaradi višjih dobičkov kot v ZDA samih nadaljnje osvajanje evropskega trga. S tem ko so evropskim filialam dane pravice upravljanja in ko same skrbe za svojo razširjeno reprodukcijo, se ameriški kapital prične spreminjati v transnacionalnega. Medtem ko pri multinacionalnih firmah nacionalni interesi še močno vplivajo na oblikovanje poslovne strategije pa je v transnacionalnih firmah temeljno vodilo svetovna strategija, v kateri ni prostora za nacionalne interese — v kolikor se ti seveda ne pokrivajo z interesi transnacionalnih družb.

Čedalje bolj prihaja do izraza tudi nova poslovna strategija v boju za večji dobiček. Multinacionalne in transnacionalne firme bolj izkoriščajo svojo finančno premoč kot pa možnosti odprtega konkurenčnega boja. Namesto da bi multinacionalne in transnacionalne družbe izpopolnjevale neki izdelek do popolnosti ter ga prodajale po čim nižji ceni, rajši čim bolj diverzificirajo svoje dejavnosti tako po vrstah dejavnosti kot zemljepisno, da s tem čim bolj porazdele komercialne in politične rizike. Namesto komercialnega prodiranja in osvajanja novih trgov rajši osvajajo in kupujejo domača ali druga že obstoječa podjetja in s tem teže za tem, da bi si pridobile kontrolo nad neko vrsto dejavnosti v svetovnem okviru ali pa nad eno ali nekaj dejavnostmi na določenem zemljepisnem prostoru. Večjega dobička si torej ne zagotavljajo z izboljšanjem proizvodnje in s povečevanjem prodaje, ampak z osvajanjem monopolnih položajev. Strategija multinacionalnih in transnacionalnih družb je mnogo bolj finančna kot pa industrijska. Namesto uvajanja novosti rajši nadaljuje proizvodnjo izdelka z že amortiziranimi investicijami in onemogočajo šibkejša podjetja, da bi uvedla na trg nove proizvode. Cene se ne oblikujejo po razmerju med ponudbo in povpraševanjem, ampak jih monopolisti zvišujejo do točke, kjer višji dobiček zaradi višjih cen več ne presega zmanjšanja dobička zaradi manjše prodaje.

Drugi vzrok za nastajanje multinacionalnih družb je v znanstveno-tehnični revoluciji. Naložbe v vrhunske sektorje zahtevajo velikanska finančna in tehnična sredstva, poleg tega pa tudi velik mednarodni trg za zagotovitev rentabilnosti. Čeprav majhna podjetja še vedno prihajajo do izvornih iznajdb, pa največkrat nimajo zadost-

nih sredstev za njihovo komercializacijo. Čeprav je treba že v raziskave vlagati vedno več sredstev, pa je treba še veliko več sredstev vložiti v razširjanje izdelka. Poleg sredstev za drago prodajno mrežo je treba vložiti velikanska sredstva v propagando, brez katere — na zasičenem trgu — ni več mogoče uspešno lansirati novih izdelkov. Razprostranjena mreža filial v mnogih deželah pa omogoča multinacionalnim in transnacionalnim družbam, da na večini trgov same izkoriščajo svoje inovacije.

Vodenje operacij in poslovanje na vseh koncih sveta pa omogoča multinacionalnim in transnacionalnim družbam izredni razvoj telekomunikacijskih sredstev in pa elektronskih računalnikov. Za odločitve o optimalnih naložbah je treba imeti možnost v kratkem času zbrati čimveč podatkov iz raznih dežel v svetu in hkrati te podatke hitro obdelati na računalnikih. Izredna moč multinacionalnih družb pa se kaže prav v proizvodnji elektronskih računalnikov, ki se ji obeta izjemna prihodnost. Več kot polovica svetovne proizvodnje elektronskih računalnikov pripada koncernu IBM, in sicer v ZDA samih 71 %, v ZR Nemčiji in Franciji 63 %, v Italiji 66 %, v Beneluxu 59 % in v Veliki Britaniji 40 % (stanje junija 1969).

Tretji vzrok za nastajanje multinacionalnih družb je stanje svetovnega ravnotežja strahu. V obdobju monopolnega kapitalizma bi notranja protislovja kapitalizma ponovno pripeljala do spopada nacionalnih monopolov. Toda zaradi nevarnosti jedrskega spopada je vojna kot sredstvo razreševanja protislovij postala nesmiselna. Mednarodni monopoli se ne spopadajo več med seboj, ampak svojo ekonomsko in politično moč povečujejo z medsebojnimi sporazumi (npr. Goodyear-Michelin, Henkel-Colgate, Mitsubishi-Philips itd.) V interesu varnosti njihovih naložb v raznih delih sveta pa je tudi miren in stabilen svetovni politični položaj. Seveda pa to še ne pomeni, da so se multinacionalne družbe popolnoma odrekle sili. Gornje velja le v odnosih med razvitimi kapitalističnimi državami in pa v odnosih med blokoma. Primer ekonomske blokade Čila po ameriških multinacionalnih družbah in odkriti načrti o oboroženem udaru proti prvi socialistični vladi v Čilu, ki ga je pripravljala ameriška družba ITT, kažejo, da so v odnosih z nerazvitimi državami pripravljene, zato da bi uveljavile in zavarovale svoje imperialistične interese, zateči se poleg ekonomskih v skrajnih primerih tudi k vojaškemu sredstvu, izogibajo pa se uporabe vojaške sile tam, kjer bi to lahko pripeljalo do svetovnega spopada.

Porajanje novega centra moči

Multinacionalne in transnacionalne družbe se razvijajo zelo hitro. Stopnjo naraščanja njihovega prometa ocenjujejo na 12 % letno, in če bi se tak trend nadaljeval, bi že v 80-ih letih multinacionalne in transnacionalne družbe obvladovale skoraj vso mednarodno trgovino v kapitalističnem svetu. Ameriški kapital zunaj

ZDA že danes nadzira letno zunanjo proizvodnjo prek 200 milijard dolarjev, to je več, kot znaša bruto družbeni proizvod katerekoli države na svetu z izjemo SZ in ZDA samih. Vrednost prodaje, ki jo dosejajo nekatere gigantske firme (npr. General Motors, Standard Oil, Ford, Royal Dutch Shell itd.), presega bruto družbeni proizvod celo nekaterih razvitih držav (npr. Belgija, Švica, Avstrija, Norveška itd.). Po poslovnem prometu in obsegu investicij največje multinacionalne in transnacionalne firme presegajo možnosti večine držav na svetu. Ne samo, da so od njih odvisne mnoge nerazvite dežele v svetu, ampak celo male in srednje velike razvite kapitalistične države nimajo sredstev, da bi se učinkovito uprle manevrom multinacionalnih in transnacionalnih družb. Te imajo možnost, da z zapiranjem obratov ali odpiranjem novih izsiljujejo državne vlade, ki se boje socialnih težav ali celo nemirov v primeru zapore obstoječih obratov. Zaradi volilnih interesov pa so še posebej zainteresirane, da s pomočjo tujih investicij v deželi odprejo čimveč novih delovnih mest. Multinacionalne in transnacionalne družbe lahko tudi od vlad izsiljujejo razveljavitve ali spremembe obstoječih predpisov ali uvedbo novih. Tako »Royal Dutch Shell« ni v teku zadnjih let registrirala nobenega naftnega tankerja na Nizozemskem, ker vlada ni hotela sprejeti njenih pogojev za registracijo tankerske flote na Nizozemskem, predvsem zahteve po občutnih davčnih olajšavah. Posebno »močan adut« nasproti vladam pa imajo multinacionalne in transnacionalne družbe, ki imajo monopol nad izkoriščanjem strateških surovin ali pa tehnološki monopol v proizvodnji nekaterih strateških materialov, od katerih je odvisna moč oborožitve nacionalne armade.

Zakonitost naraščajoče koncentracije in centralizacije kapitala in politične moči pelje torej k položaju, ko bo velik del svetovnega gospodarstva neposredno v rokah ali pa pod nadzorstvom malega števila najmočnejših družb, ki si bodo rajši svet delile sporazumno med seboj, kot pa da bi se spuščale v medsebojne vojne.

Tak razvoj pa ima poleg znanih ekonomskih posledic (monopolne svetovne cene, onemogočanje konkurence in zaviranje inovacij) tudi pomembne politične posledice.

Najpomembnejše je vprašanje razmerja med kapitalistično državo in multinacionalnimi ter transnacionalnimi družbami. Videli smo, kakšno moč si pridobivajo multinacionalne družbe, ki se preobražujejo v transnacionalne. Sektor za sektorjem ekonomskih dejavnosti prehaja v roke transnacionalnih družb, na katere nima pretežnega vpliva nobena nacionalna vlada, kot ga ima pogosto ameriška vlada nad ameriški multinacionalnimi družbami. Te družbe postajajo eksteritorialne ne samo po geografski razpršenosti, ampak tudi po izvoru kapitala in po vodilnem osebju. S tem prihaja do tega, da se o čedalje večjem delu gospodarskih dejavnosti dejansko ne odloča več v nacionalnem okviru, ampak organizacija dejavnosti pod kontrolo transnacionalnih družb poteka mimo družbenopolitične in

ekonomske organizacije danega geografskega prostora. Odločitve transnacionalnih družb bodo temeljile na svetovnih razmerah in bodo težile za optimizacijo profita družbe kot celote, ne bodo pa se ozirale na položaj v drugih sektorjih in na posameznih geografskih območjih ene same države.

Ko velike firme postanejo transnacionalne, se njihove meje ne ujemajo več z nobeno državo. S tem pa se spreminja tudi vloga države, ki ne more več varovati npr. francoskega kapitala pred nemškim. Nobena vlada ne more več izražati ali braniti celotnih interesov določene družbe, ampak samo del njenih interesov na svojem ozemlju oziroma del interesov vseh multinacionalnih in transnacionalnih družb. Njena vloga bo čedalje bolj omejena na pripravo terena za zmagoviti pohod transnacionalnih družb in za obrambo kapitalistične družbene ureditve pred tistimi, ki jo ogrožajo.

Evropa — zibelka transnacionalnih družb

Zaradi tega, ker država čedalje bolj izgublja teren v boju s prodirajočim transnacionalnim kapitalom, ki bi se zdelo, da se transnacionalnemu kapitalu lahko uspešno postavijo po robu le supernacionalni organi, ki pa v EGS še nimajo prave moči razen sveta ministrov, v katerem pa se predvsem soočajo posamezni nacionalni interesi, da bi poiskali najmanjši skupni imenovalec za skupne odločitve. Ministri so odgovorni nacionalnim parlamentom in nobenemu evropskemu predstavniškemu telesu. Zato se zdi na videz utemeljena teza, da bi bilo treba dati pravim supernacionalnim organom (evropski parlament, komisija) več pristojnosti in moči, če se želi pospešiti osnovanje združene Evrope. Ta teza ima sicer veliko zagovornikov, vendar pa v spremenjenih razmerah sodobnega kapitalizma in glede na pot, ki jo je ubral proces gospodarske integracije v Zahodni Evropi, ne drži.

EGS je v 12-letnem prehodnem obdobju uspelo uresničiti carinsko zvezo in oblikovati skupno kmetijsko politiko ter preiti k snovanju gospodarske in denarne zveze.

Toda odprava carin znotraj zveze in vzpostavitev skupne carinske zaščite nasproti tretjim deželam sta v spremenjenih razmerah izgubili nekdanji pomen. Skupna carinska tarifa namreč lahko varuje le pred neposrednimi izvozniki, ne pomeni pa nikakršnega varstva pred multinacionalnimi in transnacionalnimi družbami. Zato skupna carinska tarifa ne more igrati vloge varuha evropske industrije, ki naj bi ji pomagal, da se razvije in prehití ameriško konkurenco. Dejansko se sprevrže v varuštvo mednarodnega velekapitala pred šibkejšimi, ki svoje ekspanzije ne morejo graditi drugače kot s klasičnim izvozom, ta pa postaja v primerjavi s prevzemanjem finančne kontrole nad podjetjem ali celotno dejavnostjo v določeni deželi in njeno vključitvijo v svetovni koncept multinacionalne firme zastarela

in manj učinkovita oblika mednarodne konkurence. Carinski mehanizem Skupnega trga torej olajšuje pohod najmočnejših in zmago transnacionalnega kapitala nad nacionalnim. S tem pa tudi zmago kapitalizma kot ideje nad Evropo, ki jo kot vzvišeno idejo velekapital skuša le izrabiti v svoj prid.

Nastanek Skupnega trga so v največji meri izkoristile multinacionalne firme. Prav tako pa so tudi znale najbolj obrniti sebi v prid nepopolnosti integracijskega procesa. Kjer je trg odprt, prilagode organizacijo tako, da kar najbolje izkoristijo velike tržne dimenzije. Tam, kjer pa še vedno obstoje zaprti nacionalni trgi, izkoriščajo neuskkljenost nacionalnih ukrepov in zakonodaj ter uporabljajo diferenciacijo cen glede na pogoje v posamezni deželi. Zato niso presenetljive ugotovitve, da v posameznih deželah Skupnega trga za nekatere izdelke obstoje tudi do 100 % razlike med ceno v eni in ceno v drugi deželi. Večina jih sicer vali krivdo za to na neuskkljeno zakonodajo, zlasti neuskkljene davčne stopnje, vendar pa je glavni vzrok v zaprtosti določenega trga in možnosti monopolnega določanja cen.

Ena izmed mnogih tehnik, ki jih multinacionalne in transnacionalne firme uporabljajo za ustvarjanje dobička, so tudi monetarne špekulacije. Ob izbruhih monetarne krize so zlahka izkoriščale razlike v nacionalnih monetarnih politikah in ukrepih, zlasti med Francijo in Nemčijo. Položaj, v katerem je prihajalo do omejevanja avtonomije nacionalnih konjunktturnih politik zaradi medsebojnega naraščanja nacionalnih gospodarstev, so multinacionalne družbe izkoristile z večjim zatekanjem na trg evrodolarjev in evrovrednostnih papirjev nad katerim ni bilo nacionalne kontrole. Prihajalo je do množičnega špekulativnega gibanja kapitala, zaradi katerega so postali nacionalni monetarni ukrepi brez moči.

Čeprav imajo multinacionalne in transnacionalne firme največ maneverskega prostora in možnosti za izkoriščanje neenotnosti in neskladnosti v Skupnem trgu, pa gre vendar proces v smeri graditve enotnega trga tudi povsod tam, kjer tega še ni. V pripravljalni etapi gospodarske in denarne zveze naj bi bila dosežena koordinacija nacionalnih ekonomskih politik, zlasti z usklajevanjem nacionalnih proračunskih politik, ki se bodo morale gibati v okvirih, ki bodo za vsako državo določeni na komunitarni ravni, upoštevajoč konjunktturni položaj in strukturne posebnosti vsake države članice. Na področju davčne politike naj bi postopno odpravili različne stopnje davka na dodano vrednost in s tem omogočili popolno odpravo kontrole fizičnih oseb na mejnih prehodih znotraj skupnosti, na področju monetarne politike pa naj bi za vodenje notranje kreditno-denarne politike določali skupne smernice ter sodelovali pri pripravi zunanje monetarne politike. Postopno naj bi se tudi ožile meje nihanja nacionalnih valut okoli uradne paritete v razmerjih do drugih valut znotraj skupnosti. Za pripravljalno etapo je torej zna-

čilno posvetovanje, koordiniranje in postopno usklajanje nacionalnih politik brez prehoda njihovega vodenja na komunitarno raven.

Pariška konferenca na vrhu 19. in 20. oktobra 1972, ki sicer ni sprejela nobenih sklepov, ki bi bistveno odstopali od že ustaljenih shem in znanih načrtov, je ponovno potrdila načrtano pot uresničevanja gospodarske in denarne zveze, ki je bilo začasno pretrgano zaradi svetovne monetarne krize, in sprejela tudi sklep, da se s 1. januarjem 1974 preide v končno etapo uresničevanja gospodarske in denarne zveze.

Vse skupne politike, usklajevanje nacionalnih zakonodaj in druge instrumente, ki naj bi pospešili nastajanje in povezovanje evropskega kapitala v boju z ameriškim, pa bodo izkoristile tudi multinacionalne družbe, kajti skupni ukrepi se nanašajo na celotni gospodarski potencial na področju Skupnega trga, ne glede na nacionalno pripadnost. Finančna in tehnološka premoč multinacionalnih družb in transnacionalnih družb, predvsem ameriških, pa bo tisti odločilni dejavnik, da bo mehanizem Skupnega trga koristil predvsem multinacionalnim in transnacionalnim družbam.

Negotova usoda skupnih politik

V takih okoliščinah je vprašanje, ali bo ustvarjanje skupnih politik lahko napredovalo, vse dokler bo nacionalni kapital imel še dovolj močan vpliv na nacionalne vlade. Dokler ga pred multinacionalnimi družbami še varuje državna administracija, gotovo ni v njegovem interesu ustvarjanje skupnih politik, ki bodo omogočile, da se na trgu popolnoma uveljavi zakon močnejšega, in se bo zato nacionalni kapital moral spustiti v že vnaprej izgubljeni boj z močnejšimi multinacionalnimi družbami ali pa se bo moral sam združiti z drugimi nacionalnimi kapitali, zaradi česar pa bo tudi sam postal anacionalnega značaja in bo tudi v njegovi strategiji Evropa postala samo eno izmed področij njegovega delovanja. Če imamo pred očmi tak značaj, nikakor ne moremo govoriti o evropski ideji, ampak o kapitalistični težnji za čim večjim dobičkom in za politično-ekonomsko prevlado v svetu. Ne gre za nastajanje evropskega kapitala, ki bi se kot evropski spustil v svetovni konkurenčni boj, ampak gre za to, da se tudi kapital iz Evrope vključi v proces anacionalizacije kapitala in si izbori nekaj prostora v svetu multinacionalnih družb, dokler ta proces še ni tako daleč, da bi bilo za to prepozno.

To nam tudi pojasnjuje, zakaj je prišlo do uresničenja samo skupne kmetijske politike, ne pa tudi drugih. Kmetijstvo je namreč posebna dejavnost in se zaradi razdrobljenosti posestev in pretežno družinskega, ne pa podjetniškega obratovanja, brezupno sicer, vendar trmasto in vztrajno upira zakonom trga, ki v industriji sorazmerno hitro pripeljejo do koncentracije na račun množičnega pro-

padanja šibkejših. Ker prav v kmetijstvu EGS najbolj zaostaja za ZDA in ker bi po naravni poti proces koncentracije in prodiranja industrializacije v kmetijstvo potekal prepočasi, je EGS posegla na področje kmetijstva z intervencionistično politiko, ki naj bi proces propadanja manjših posestev pospešila v korist večjih in močnejših. Z navidezno pomočjo vsem kmetom s politiko enotnih cen dejansko povečujejo prepad med revnimi in bogatimi kmeti, dokler se revni v tem neenakem boju končno ne vdajo in bodisi opuste kmetovanje ali pa postanejo posredno ali neposredno odvisni od industrijskih družb. To je še posebno vidno v tistih kmetijskih dejavnostih, ki v bistvu pomenijo že industrijsko proizvodnjo in v katerih je odločilna sposobnost vlaganja kapitala, ki izriva delovno silo (npr. vzreja prašičev, piščancev ipd.). Take kmetijske dejavnosti so tudi skoraj neodvisne od zemlje in se je možno odločati glede njihove lokacije po načelih, ki veljajo za industrijske dejavnosti. Mali kmetovalci postajajo tako, kolikor ne zapuste kmetijstva, v bistvu mezdna delovna sila nacionalne ali pa tudi multinacionalne živilske industrije.

Kljub velikanskim izdatkom za vzdrževanje kmetijstva pa EGS s tem ne postavlja na noge evropskega kmetijstva, ampak pospešuje prodor velekapitala, tako nacionalnega kot multinacionalnega, v kmetijstvo. Tako velikanska finančna sredstva, ki jih potrošniki prispevajo spričo pretirano visokih cen kmetijskih proizvodov za modernizacijo evropskega kmetijstva in s tem za graditev združene Evrope, dejansko še najbolj povečujejo dobičke vladajočih monopolnih industrijskih družb s te in one strani Atlantika (npr. Unilever, United Fruits, Nestle itd.) Skupna kmetijska politika torej ni nič drugega kot intervencijska politika, s katero naj bi predkapitalistični način proizvodnje in zastarele kmetijske strukture spremenili v sodobno kapitalistično proizvodnjo.

Toda skupno politiko bo v drugih sektorjih mnogo težje zasnovati. Če lahko v kmetijstvu govorimo o odločnem prodiranju kapitala, ki z državno oziroma komunitarno pomočjo podira zaostale strukture in zastareli način proizvodnje, pa gre v industrijskih in drugih sektorjih za spopad med dvema monopoloma: nacionalnim in multinacionalnim. Medtem ko multinacionalnim firmam, ki imajo največ možnosti, da v polni meri izkoristijo nove tržne dimenzije, ustreza zraščanje nacionalnih trgov, pa se nacionalne firme upirajo uresničevanju skupnih politik, ker bi bili s tem ogroženi njihovi tradicionalni trgi. Najlepši primer takega boja je »Euroatom«, za katerega je neki nemški parlamentarec na eni sej komisije za atomsko energijo in raziskovanje, ki sem se je udeležil v Evropskem parlamentu, duhovito dejal: »Euroatom je mrlič, za katerega si nihče ne upa objaviti osmrtnice.« Splošno je znano, kako si francoski kapital obupno prizadeva, da bi na atomskem področju razbil ameriški monopol. Tako so bile zapravljene velikanske vsote,

da bi razvili svoj atomski reaktor za proizvodnjo električne energije. To jim je sicer uspelo, toda tehnično je francoski reaktor precej zaostajal za ameriškimi, proizvedena električna energija je bila dražja in končno so ga morali opustiti. V spopadu med obema kapitaloma, pa ni prostora za vsebinsko resnično evropsko politiko, brž ko ta zadene bodisi na nacionalni interes ene izmed dežel članic ali pa na interese multinacionalnih in transnacionalnih firm, ampak se lahko uveljavi le nacionalna politika posameznih držav članic ali pa svetovna politika posameznih multinacionalnih in transnacionalnih družb. To nam ne dokazuje samo primer energetske politike, ampak tudi skupne transportne politike, o kateri govori že celo rimski sporazum, primer industrijske politike, o kateri je komisija že leta 1970 izdelala memorandum, na podlagi katerega naj bi se dogovorili o zasnovi skupne industrijske politike, ki pa je po že skoraj štirih letih še vedno na slepem tiru.

Institucionalna kriza — odraz boja med anacionalnim in nacionalnim kapitalom

Glede na to, da iz rimskega sporazuma ni možno videti nalog, ki bi jih imeli supernacionalni organi za obrambo Evrope, saj je njihova prvenstvena naloga odstraniti vse ovire za ekspanzijo velekapitala ne glede na nacionalnost,² ni mogoče pričakovati, da bi se z močnejšimi supernacionalnimi organi skupnosti okrepila tudi Evropa, ampak bi se le okrepil položaj anacionalnega kapitala.

V 148. členu rimskega sporazuma je tudi uzakonjeno večinsko pravilo glasovanja, ki pa ni nikoli zaživel zaradi odločnega francoskega odpora.³ Čeprav vsebine rimskega sporazuma niso spremenili, pa je bil vendar dosežen tih sporazum, da mora glede vsakega pomembnega vprašanja biti doseženo popolno soglasje. Francosko nasprotovanje večinskemu pravilu je razumljivo, saj je prav v Franciji vpliv nacionalnega kapitala na vlado najmočnejši. Uveljavitev večinskega pravila pa bi zanj pomenila izgubo še ene obrambne linije pred prodiranjem multinacionalnega in transnacionalnega kapitala. V institucionalnih težavah se torej odražajo nasprotujoči si interesi raznih delov evropske buržoazije.

Mala in srednja buržoazija, ki sta največkrat izrazito nacionalistični in njihova podjetja obstajajo zaradi zaprtosti lokalnega trga ali raznih oblik pomoči, ki jim jo največkrat zaradi volilnih intere-

² Rimski sporazum v 3. členu našteva kot naloge skupnosti:

- a) odprava carin in količinskih omejitev,
- b) vzpostavitev skupne carinske tarife in skupne trgovinske politike,
- c) odpravo ovir za svobodni pretok oseb, storitev in kapitala,
- d) vzpostavitev skupne kmetijske politike,
- e) vzpostavitev skupne transportne politike,
- f) vzpostavitev režima, ki bi zagotavljal nepopačeno konkurenco v skupnem trgu, itd.

³ Glej »EGS v institucionalni krizi«, »Teorija in praksa«, št. 6—7/1972.

sov daje država, pretežno nasprotuje evropski integraciji. Z napredovanjem integracijskega procesa je namreč čedalje bolj zapisana propadu v mednarodnem konkurenčnem boju, ker finančno ni sposobna modernizirati podjetij, kar pa je pogoj za nadaljnji obstoj. Internacionalna buržoazija lahko izkorišča prednosti velikega trga, ne glede na to, ali je ta že popolnoma integriran ali ne. Zato je naklonjena tako razširitvi skupnosti kot napredovanju integracijskega procesa. Ni pa v njenem interesu razvoj močnih nadnacionalnih institucij, ki bi imele sredstva, da uveljavijo evropsko politiko, ki se ne bi ujemala s strateškimi cilji multinacionalnih in transnacionalnih firm. Nacionalna veleburžoazija, ki ji je uspelo razviti močna podjetja, ki pa se še ne morejo enakopravno meriti z multinacionalnimi in transnacionalnimi družbami, pa se zateka k ideji o evropski združitvi v upanju, da jih bodo skupne evropske institucije s snovanjem in uresničevanjem skupnih evropskih politik varovale pred zunanjo konkurenco in jim omogočile, da se iz nacionalnih podjetij razvijejo v močna evropska podjetja, sposobna spopasti se z ameriško in japonsko konkurenco. Toda njihov evropski interes je samo začasen. Logika kapitalističnega razvoja jih bo namreč pripeljala do dimenzij, ki bodo možne samo z udeležbo kapitala drugih držav, in se bodo tako tudi nacionalne družbe spremenile v multinacionalne, katerih interesi bodo presegali evropske okvire in bo njihov specifičen evropski interes zbledel. Ali pa bodo v konkurenčnem boju propadle in se bodo morale združiti z močnejšimi konkurenti (to se dogaja npr. v »Citroenu«).

Splošni interes, ki je skupen vsem, še zlasti pa nacionalni in internacionalni veleburžoaziji, pa je obramba kapitalistične družbene ureditve, ne pa obramba Evrope pred Ameriko. To nalogo pa lahko opravljajo tako nacionalne vlade kot institucije skupnosti. Nikakor pa ni mogoče trditi, da bi se institucije skupnosti, če bi bile močnejše, uspešneje borile za renesanso Evrope. Nasprotno, čim močnejše bi bile te institucije, tem hitreje bi države izgubljale svojo suverenost, komisija pa bi s tem hitreje odstranjevala ovire in krčila pot prodoru najmočnejših družb, ne glede na njihovo nacionalnost. Ideja o združenih Evropi pa rabi le za pretvezo, ki naj prikrije razredno vsebino procesa zahodnoevropske integracije. Evropska ideja se tako zlorablja za preusmeritev sil iz razrednega boja v boj za združitev Evrope, ki pa po duhu rimskega sporazuma koristi najbolj multinacionalnemu in transnacionalnemu kapitalu. V razmerah, ko ni mogoče pričakovati, da bi prišlo do močnih in resnično konkurenčno sposobnih evropskih družb, ki bi edine lahko bile ekonomska podlaga politične združitve Evrope, je tudi težko pričakovati, da bi prišlo do Združenih držav Evrope, ki to ne bi bile le po imenu, ampak bi tudi resnično bile pomemben neodvisen politični in ekonomski dejavnik v svetovnem dogajanju in ne le instrument v rokah multinacionalnega in transnacionalnega kapitala.

Kljub temu da je integracijski proces prinesel tudi dobre ekonomske rezultate v vseh državah EGS, s tem pa tudi izboljšanje materialne ravni delavskega razreda, pa smo zlasti v Franciji in Italiji priča velikemu nezadovoljstvu delavskega razreda, ker se večajo socialne razlike med bogatimi in revnimi, večajo regionalne razlike v razvitosti, zaradi slabih delovnih pogojev, povečane intenzivnosti dela, dolgega delovnega tedna, zanemarjanja družbenega standarda itd.

Ker so gospodarske dejavnosti pretirano koncentrirane v severozahodnem delu EGS, se slabšajo življenjske razmere v največjih industrijskih mestih zaradi slabih stanovanjskih razmer, velike izgube časa na prevoznih sredstvih in zaradi onesnaženja zraka, vode in naravnega okolja.

V še posebno slabih razmerah pa živi priseljena delovna sila, ki opravlja večinoma dela, za katera ni mogoče dobiti domačih delavcev. Načelo svobode gibanja delovne sile je močno orožje kapitala proti enotnosti delavskega razreda. Priseljeni delavci so ne samo v mnogo slabšem materialnem položaju kakor domači, ampak tudi nimajo nobenih političnih pravic. Ker se boje, da bi izgubili delo in prisilnega odhoda iz dežele, so prisiljeni sprijazniti se z izrednim izkoriščanjem, poleg tega pa kapitalisti z zaposlovanjem tuje delovne sile zmanjšujejo učinkovitost boja domačega delavskega razreda. Kakor je velekapitalu pri ekspanziji nacionalizem napoti, pa je ohranjanje in spodbujanje nacionalističnih nasprotij med domačimi in tujimi delavci v njegovem interesu, ker polarizacija sil po nacionalni in ne po razredni pripadnosti slabi moč delavskega razreda kot celote.

Zato pa v novih razmerah kapitalizma postaja tudi nujna spremenjena strategija razrednega boja delavskega razreda. Bistveno novi elementi v strategiji bi bili na kratko tile:

— multinacionalni in transnacionalni kapital je »večglavi zmaj«, zato se mora delavski razred organizirati ne več samo v nacionalnih okvirih, ampak se morajo združiti v skupni organizaciji delavci iz vseh dežel, kjer ima kaka multinacionalna družba svoje filiale;

— cilj delavskega razreda ne sme biti več samo prevzem politične oblasti, kajti država ni več edini center moči, ampak je treba prevzeti oblast tako v nacionalnih političnih institucijah kot v vodstvih multinacionalnih in transnacionalnih družb;

— doseči je treba, da se hkrati z uresničevanjem načela svobodnega gibanja delovne sile dajo priseljenim delavcem in njihovim družinam tudi vse politične pravice, kajti samo tako bo mogoče preprečiti, da bi slabela moč delavskega razreda tako v deželi, iz katere se izseljujejo, zaradi odhajanja delavcev (primer Italije) kot

v deželi, kamor se priseljujejo, zaradi nacionalističnih nasprotij med domačimi in tujimi delavci.

V zvezi z novo strategijo razrednega boja se tudi pri nas zastavlja zanimivo vprašanje, kako naj ravnajo naši delavci, če bi prišlo do splošne stavke v kaki multinacionalni družbi, ki je svoj kapital vložila tudi pri nas. Stavka je namreč kot orožje delavcev v boju za njihove pravice v multinacionalnih in transnacionalnih družbah danes lahko docela brez učinka, ker družba lahko izpad proizvodnje v eni deželi nadomesti s povečanjem proizvodnje v drugi. V skrajnih primerih lahko celo obrat zapre in proizvodnjo preseli v drugo deželo. Toda kaj, če bo tuja družba uporabila v tem boju obrat v Jugoslaviji? Ozki interesi kolektiva bi verjetno narekovali, da izkoristi priložnost in s povečano proizvodnjo poveča izvoz in dohodek. Toda zaradi mednarodne delavske solidarnosti tega kolektiv ne bi smel storiti. Ali pa bi se celo moral pridružiti stavki? In kako naj si potem zagotovi dohodek? Čeprav so ta vprašanja za zdaj bolj teoretična, pa je vendar možno, da do takega položaja v prihodnosti pride, saj pričakujemo, da se bodo tuje naložbe pri nas povečale, v primeru gospodarske recesije pa se bo verjetno zaostрил tudi razredni boj.

Nimam namena odgovoriti na to vprašanje. Postavil sem ga le zato, da bi opozoril, kako smo kot evropski narod z mnogimi nitmi povezani s procesom evropskega združevanja, čeprav v njem neposredno ne sodelujemo. Zato menim, da bi temu procesu morali posvetiti več pozornosti in tudi opredeliti naše stališče do evropske integracije in našo vlogo v njej. Precejšnje zanimanje za naš samoupravni sistem v Zahodni Evropi kaže, da tudi naše ideje in stališča ne ostajajo zaprta v nacionalnih mejah in da je, v skromni meri sicer, tudi od nas odvisno, ali bodo o usodi Evrope odločali računalniki transnacionalnih družb ali pa evropski narodi sami.

Marcuse

Če je bilo potrebno v celotnem obsegu teoretične pa tudi praktične problematike dokazati, kako hude so posledice hegeljanske integracije Marxa, je Marcuse to pač storil. Z vsem svojim delom namreč dokazuje, da se »beg od Marxa«, ki se dogaja na način nekakšne asimilacije in omilitve temeljne kritične teorije sodobnega sveta, ne končuje le po poti »vračanja h Kantu«, marveč tudi po poti »vračanja k Heglu«.

Ali moremo zanikati, da vse to pomeni predvsem pomemben opomin k poglobljenemu premišljevanju vseh vrst interpretacij Marxa, ki iščejo »splošno teorijo« misli in zgodovine, in ker je pač nobena Marxova formula ne daje (kajti Marx nam je dal samo Kapital, »tehnično« ekonomsko delo, ne pa tudi razlage »splošnih zakonitosti«), jo morajo spet najti v dveh velikih zakladnicah tradicionalne filozofije: namreč prav v kantovstvu in hegeljanstvu?

Prav je, da se vprašamo, ali so Marcusejeve hegeljanske teze resnično tako daleč od tez, ki jih predlagajo različni teoretiki dialektičnega materializma, teoretiki, ki vsi, brez izjeme, iščejo *drugačno in višjo* metodo spoznavanja človeka, neke vrste »negativno misel«, ki bi — nad znanostjo, onkraj nje — združila in dala avtentični »smisel« naši navzočnosti v svetu in celo svetu samemu. In prav je, navsezadnje, da vsaj podvomimo o tezi, ki jo je poudaril Lukács, da »je zatekanje k hegeljanski dialektiki (. . .) hud udarec revizionistični tradiciji« in bi bilo torej za »revolucionarno vrnitev k marksizmu« »samoumevna dolžnost, da obnovi hegeljanske tradicije marksizma«.

Stara revizionistična tradicija, ki je pri Kantu iskala neko »višje etično pojmovanje«, ki da Marxu manjka, se dejansko ne razločuje mnogo od nove, ki pri Heglu išče »višje pojmovanje«, tokrat logičnodialektično, glede na katero naj bi bil *Kapital* (z vsemi svojimi metodološkimi, doslej kaj slabo razloženimi razčlembami) zgolj »parcialno pojmovanje« (ker je pač znanostveno!) ali pa aplikacija«. Če bi bilo po prvi tradiciji potrebno Marxa »dopolniti« s Kantom, pa bi ga bilo po drugi tradiciji potrebno »dopolniti« s Heglom: obe

interpretaciji pa odklanjata, da bi brali Marxa skozi Marxa (pa čeprav bi pri tem vpili o dogmatizmu!).

Če se je teoretičnega dela šele treba lotiti, potem zares mislim, da je smisel takšnega dela v tem, da v celoti obnovi Marxovo avtonomijo nasproti Kantu in nasproti Heglu in da je treba *znotraj* te avtonomije iskati novo etično razsežnost kakor tudi nov logični instrument (razširitev znanstvene metode na proučevanje družbenih pojavov kot *zgodovinsko-naravnih* dejstev). Da je takšnemu programu mogoče očitati dogmatizem, sodi že kar v naravo stvari, ki niso samo mogoče, temveč dokaj običajne v času, v katerem se zdi, da postaja eklekticizem največja čednost, in v katerem vlada želja po modnosti in po vkjučitvi v tok tradicije (pa čeprav skozi okno).

2. Marcuse je predvsem primer teoretične okužbe (kontaminacije). Le-ta je iz praktičnih vzrokov danes lahko tudi razlog za uspeh, teoretično pa neizogibno pomeni znamenje kaj bedne izvirnosti. Sicer pa še to ne bi bilo pomembno, če ne bi te Marcusejeve okužbe predstavljali, kar se dogaja, kaže, kot tisto radikalno kritično teorijo, ki je Marx baje ni dal in katero naj bi Marcuse vsekakor »dopolnil«. Prav je torej, da takoj poudarimo, da je Marcuse izdelal predvsem — in gotovo ne nevesče — posrečeno zmes treh »avtorjev« modernega sveta, katerih pomen in teoretični uspeh zagotavljata, da je na hitro mogoče »zavzeti teren«: Hegla, Marxa, Freuda. Vsakemu teh mislecev je Marcuse iztrgal enega bistvenih in življenjsko važnih elementov: po Heglu je povzel temo o »negativizmu« uma, po Marxu temo o kritiki družbe, po Freudu temo o Erosu kot središčni točki. Toda povezati te tri teme v kakršnokoli organsko celoto pomeni, da je treba izločiti druge ali, natančneje, da je te tri teme treba izvzeti iz posebne organske celote, v kateri so bile izoblikovane. Tako je »negativizem« uma ločen od zgodovinskega teleologizma, ki ga spet pripelje k priznavanju empiričnega sveta (recimo pruske države); marksistična kritika družbe je ločena od metodološkega procesa, od načina torej, ki ga je Marx uporabil za svojo kritiko spekulativne filozofije in filozofije zgodovine (metodološki proces kot odločilni kraj [mesto], na katerem je mogoče odkriti *anatomijo* človeške zgodovine); freudovska teorija Erosa pa je ločena od znanstvene zgradbe, ki iz te teorije ni naredila neke »nove« estetike čutnega, temveč znanost, »novo« znanost: psihoanalizo. Opozarjam, da Marcuse na ta način jemlje od Hegla prav to, kar je Marx obsojal kot »navidezni kriticism«, zaradi katerega se »negativiteta« sprevrže v »zagotovila o navidezni biti« in o »njenem spreobrnjenju v Subjekt: skratka gre za spekulativno filozofijo samozavedanja z njenimi nujnimi apologetskimi in mistifikatorskimi posledicami (tako, da celo »religiozni človek« (. . .) »lahko najde v Heglu svojo dokončno potrditev«!). Ta zaslepljenost, ki ne sprevidi Heglove spoznavne nemoči, se torej navezuje — in ne naključno — na odklanjanje znanstvene strukture uporabljenih postopkov (v Marxovem in Freudovem delu), strukture, s katero sta se hotela oba, kot *znanstvenika*, postaviti na Darwinovo

pot (in Freud še posebej, saj se je razvijal zaradi uporabljenega postopka tudi po Marxovi sledi). In razumljivo je, da pri tem Marx, ki je hotel Darwinu posvetiti *Kapital*, ni mislil na to, kar naj bi bil socialni darvinizem, Freud pa ne na »splošne filozofije«, na katere so poslej omejevali Marxa.

Vendar pa je, natančno gledano, Marcusejev odpor do znanosti utemeljen najbolj z »negativnimi« trditvami o pragmatični rabi znanosti v službi Oblasti: izvira prav iz odločitve za kulturno tradicijo in iz izoblikovanih postopkov. In priznajmo tudi, da Marcuse sploh ne omahuje, ko odkriva najhujše posledice takšne odločitve, saj priznava, da se »Heglova logika krepi in obnavlja v metafizični tradiciji zahodne filozofije« in da v »skladu s to tradicijo tudi Hegel povezuje svojo logiko s teologijo«. To pa se za »kritično teorijo« ne zdi ravno malo, celo če si prizadeva govoriti o »Totaliteti« namesto o »Bogu«. V tem istem smislu Marcuse sprejema tudi Marxa, za katerega, pravi, tako kot za Hegla, da »je resnica« v celoti, v »negativni totaliteti«: v totaliteti, v kateri temeljna razmerja ne sodijo v področje sociologije in sploh nobene znanosti, ki si prizadeva opisati in postaviti v organske zveze objektivne družbene pojave.« Nasprotno, za Marcusejevega Marxa se »take zveze kažejo kot dejstva samo teoriji, ki jih obravnava glede na njihovo negacijo — potemtakem ne teoriji — znanosti (ki da je dala »samo« *Das Kapital*), marveč teoriji-filozofiji (hegeljanski), ki je sposobna dati »smisel sveta« prej kot vsakršno znanstveno intelektualno raziskovanje. Marcuse še sluti ne, da je bil Marxov mladostni začetek prav kritika heglovske metode, in si zato sploh ne more zamišljati, da je *Kapital* nekaj drugega kot filozofska alegorija, nekaj drugega kot *Filozofija duha*, malo bolj napolnjena z zgodovino: »heglovska dialektika je abstraktna oblika logike predzgodovinskega razvoja, marksistična dialektika pa njeno dejansko in konkretno gibanje«. Po vsem tem logično sledi, da je Marx, najprej označen za hegeljanca, zdaj na vrsti še kot dogmatik; »praksa sledi resnici in ne nasprotno. Takšna absolutnost resnice do cela izpolni filozofsko dediščino Marxove teorije in enkrat za vselej loči dialektično teorijo od nadaljnjih oblik pozitivizma in relativizma«. Toda resnici na ljubo, povezuje jo znotraj »metafizične tradicije«, celo v okviru Leibnizove teorije in teorije sv. Tomaža.

3. Kaj lahko postane v takšnih okvirih »kritična teorija« moderne družbe? Predvsem teorija zavrtnitve, in sicer ne zle družbe, temveč tudi znanstvenega proučevanja družbe. Znanost je, kot smo videli, že eden izmed sovražnikov, zoper katere se mora biti Um. Odpor, ki izvira iz »negativne filozofije«, je tedaj predvsem odpor do znanstvenega proučevanja družbe, prav do takšnega raziskovanja, s katerim je Marx sprožil in utemeljil svoj odpor, ko je znotraj kapitalistične družbe odkril tako zgodovinske ostanke neke druge pretekle družbe kot tudi obstoječa protislovja, ki zahtevajo drugačno prihodnjo družbo. Pri Marcuseju pa je ta razlika samo motiv za odkritja »dinamizma« zgodovine glede na »absolutno resnico« »odprave

delac«. V bistvu je moderni kapitalizem samo različica negativnega subjekta, ki od nekdanj zatira posameznika, različica neke Oblasti, ki pa ima danes na voljo pekleno orožje, ki se mu pravi tista znanost in tista tehnika, na kateri že od začetka stresa svojo jezo. Kakor je avtentična osvoboditev v negativni vrnitvi k subjektiviteti, tako je tudi avtentična odtujenost v sami strukturi človekove objektivacije, v družbi. Vsakršna družba, fevdalna, kapitalistična, socialistična, družba skratka, je prav izraziti kraj, kjer se dogaja proces od alienacije do objektivacije. In če je na področju filozofije, kot smo videli, avtentična človekova racionalnost v »negaciji« znanosti, je dokaj jasno, da se na praktičnem področju iracionalnost uteleša predvsem v znanosti (in tehniki). Spoznavanje je intelektualno prilasčanje sveta in v določenem smislu teoretična »represija« (razumska organizacija nagonov), v drugem smislu pa praktična »represija« posameznika (zgodovinsko institucionalna represivna organizacija). »Svobodno zadovoljevanje človekovih nagonskih potreb« je vzporedno s tem globok rezervoar avtentične »negativne« racionalnosti in hkrati tudi temeljno posameznikovo dogajanje. Tako se torej »kritična teorija« družbe vrača h klasičnim temam protislovja posameznik-družba, zajemajoč tudi nasprotja narava-družba in nasprotje čut-razum. Daleč od tega, da bi bil posameznik zgodovinski dosežek družbe (kot je pravil Marx), je zdaj zopet izvorna, zgodovinsko nepokvarjena in nepokvarljiva enotnost narave in razuma, ki stoji nasproti stvoru Oblasti, v katerem se stapljata tudi družbenost in znanost. Polemika z obstoječo kapitalistično družbo ima smisel samo v luči te sheme in v njej negacija te družbe spet pridobi nekatere temeljne značilnosti starih naravnopravnih postavk: če je družba-objektiviteta-znanost tista Oblast, zoper katero se je boriti, bo svoboda-subjektiviteta-UM pač — antioblast, individualna ločitev v naravnosti; in če je alienacija v bistvu socializacija in intelektualizacija sveta, tedaj bo osvoboditev njena individualistična in estetska spreobrnitev. Ker socialnost ni prava oblika človekove zgodovine, bo narava, v kateri edino obstaja človekova človeškost, hkrati način za umik iz zgodovine in pretveza zato, da si izmisli drugo: beg in utopija. In končno, če je alienacija predvsem zatiranje človekovih nagonov, tedaj so zgodovina, napredek, proces civilizacije odtujujoči načini: nastopi schillerjanski boj zoper čas, ki je znamenje splošne neangažiranosti, pa tudi ponovne osamljene osvojitve svobode-priznanja. Toda ker si je treba to svobodo-priznanje prisvojiti zunaj družbenega »okvira«, je gotovo, da podlaga zanjo ne more biti družbena enakopravnost, torej izrazito zgodovinski napor, v katerem se izraža razredni boj, temveč načelo družbenega (nesocializiranega) ugodja, ki ga lahko daje edino seks. Pri tem pa utegne dualiteta subjekta (ki se ji je le težko izogniti ali se ji sploh ne da izogniti) celo ponuditi iluzijo o neki družbenosti svobode, kajti poslej naj družba pač pomeni samo *biti s kom*. Iz ozadja zdaj nastopi Eros kot Anti-oblast, v kateri se enako uteleša

»negativna« človeška racionalnost in naravnost, človekova družbenost je končno gibalo njegove posebne ustvarjalnosti. Hkrati pa se je svoboda postopoma razkrojila v boju zoper znanost, zgodovino, družbo in je našla kot edini način za razdajanje človekove energije erotično zadovoljitev, zvedeno na igro. Tako kot v najboljši tradiciji, tudi tu iracionalizem preide v esteticizem, poleg tega pa še v naturalistični aktivizem. Dolga teoretična pot, ki se je mora držati Marcuse, preskoči tako Hegla kot Marxa in Freuda; mnogo bolj jo je najti v imenih Schillerja, Kierkegarda, Nietzscheja in Bergsona.

4. V temelju Marcusejevega teoretičnega dela, kakor tudi praktičnega uspeha, je potemtakem upor zoper družbo v imenu posameznika. Brez omahovanja je treba reči, kakšne sklepe naredi iz tega Marcuse, saj navsezadnje za ta upor ni manjkalo ne teoretičnih in ne praktičnih razlogov. Kar zadeva marksistično tradicijo, je težko zanikati Jaspersovo ugotovitev, da je le-ta (marksistična tradicija) ostala okužena s hegeljansko boleznijo »providencializma« in se je ukvarjala le s »splošnim načrtom zgodovine«, zanemarila pa je tako tisto, za kar je Lenin dejal, da mora biti »duša marksizma« — »konkretno proučevanje konkretnih razmer« — kot tudi problematiko posameznikove zavesti. Isto je očital tudi Sartre, in prav je tako. Dovolj je, če pomislimo, kolikšen napor je bil potreben (in zdi se, da je v določenih smereh marksistične tradicije še vedno potreben), da je organsko povezal to *Summo* zgodovinsko-družbene analize zavesti posameznika, ki je strnjena v *Ekonomsko-filozofskih rokopisih iz leta 1844*. Na podlagi tega je treba priznati, da je nemara samo Lukacs na svoj način utiral pot k tem vprašanjem. Apodiktična in tudi smešna zanikanja in obsodbe Freuda ali Kafke pa so opravile še drugo. Na praktičnem področju pa je to pustilo hude posledice v sami praksi procesa emancipacije. In tudi tu je dovolj, če se spomnimo tragedije stalinizma, katerega mračna svetloba še ni ugasnila.

Toda ali so ti dejanski razlogi tudi zadosten vzrok za to, da se vračamo k »razglašanju« Marxove »nezadostnosti« in k zahtevam po »integraciji«? Ne zdi se mi tako. Vsekakor pa se je treba pogumno poglobiti v proučevanje Marxovega dela, da bi spet sestavili podobo, ki so jo, kot kaže, zmaličili založniški pripetljaji, kakršne je doživljalo to delo, kot tudi okoliščine, ki jih je doživljalo v praktičnem uresničevanju. Resnično se je treba vrniti k Marxu kot znanstveniku in ga rešiti vsakršnih praktičnih pogojenosti.

Bogdan Kavčič

**Sodobni sociološki
problemi
samoupravljanja
v podjetjih**

Uresničevanje samoupravljanja je zavestno, organizirano in smotno množično delovanje. Smoter samoupravljanja je spreminjanje obstoječih družbenih odnosov in preraščanje podedovanih, še vedno navzočih družbenih protislovij, ki jih politična revolucija ni mogla odpraviti, in tistih novih protislovij, ki se porajajo v procesu nastajanja socialistične družbe, še zlasti takrat in tam, kjer je zaradi posebnih socialno-zgodovinskih razmer družba na relativno nizki materialni in kulturni stopnji svojega razvoja.

Socialistično samoupravljanje v Jugoslaviji je zaradi tega revolucionarna družbena praksa, ki se je izoblikovala v jugoslovanskem socialno-zgodovinskem prostoru. Prvi začetki segajo v čas po nacionalni in socialni osvoboditvi, po politični revoluciji, ki je radikalno zamenjala nosilce politične oblasti, svoje določnejše in očitne oblike pa je začela razvijati v drugi fazi revolucije leta 1948, ko se je jugoslovanski socializem uspešno uprl političnim, ekonomskim in ideološkimi pritiskom Sovjetske zveze — ti naj bi med državama vzpostavili take odnose, ki bi omogočili, da bi Sovjetska zveza jugoslovanski družbi narekovala njen razvoj.

Revolucija pomeni spreminjanje družbene strukture in njena temelj-

prikazi, recenzije

p

na ter trajna komponenta, njen »cilj« je, da bi človeka in celotno družbo osvobodila še nepremaganih razrednih antagonizmov, značilnih za kapitalizem. V revoluciji, ki je proces, je cilj družbene prakse — v jugoslovanskem socializmu je ta praksa dobila podobo samoupravljanja — osvobajanje človeka, ki s svojo dejavnostjo spreminja razmere svojega družbenega življenja in položaja tako, da je vse manj objekt in vse bolj subjekt družbene zgodovine. Samoupravljanje je torej osvobojanje »reificiranosti«, ni mirujoče stanje, marveč gibanje in spreminjanje, ni negibna situacija, marveč trajen proces. V takem procesu prihaja tudi do posameznih obdobij negibnosti, razvoj stagnira in take situacije so znamenje, da je razvoj samoupravljanja v krizi. Stagnacija ne razveljavlja samoupravljanja kot doslej najprepričljivejšega koncepta za premagovanje protislovij družbe, ki je na prehodu iz nižje v višjo fazo. Razveljavljati bi ga začela šele kot koncept (ki ne ustreza objektivnim in subjektivnim razmeram), kadar družba ne bi bila sposobna preseči krize, spoznati problemov, pred katerimi se je znašla, ugotoviti možnosti, da aktualne probleme, ki zaustavljajo njen razvoj, razreši, in se opreti na tiste dejavnike, ki vplivajo na na-

daljnji družbeni razvoj in na razvoj samoupravljanja.

To je v najbolj grobih obrisih idejni in teoretični kontekst obsežnejšega in pred nekaj meseci publiciranega znanstvenega dela, katerega avtor je dr. Bogdan Kavčič. V knjigi obravnava sodobne sociološke probleme samoupravljanja v podjetjih.¹ Ta kontekst avtor prikaže delno v svojem prvem in drugem poglavju (vsebina teh poglavij je prikaz pomembnejših prelomnic v razvoju samoupravljanja od leta 1950 do 1970. leta) ter prikaz bistva in ciljev samoupravljanja. Na kratko ga povzame avtor nato še v sklepnem poglavju. Idejni, teoretični kontekst je izhodišče prikaza poglobitvenih problemov v razvoju samoupravljanja in avtorjevih spoznanj o možnostih nadaljnega razvoja in uresničevanja samoupravljanja. To je vsebina tretjega in četrtega poglavja, ki sta glavni del študije.

Temu zapisu, ki naj bi bilo poročilo in ocena te znanstvene študije, je mogoče ugovarjati, češ da poudarjanje idejno-teoretičnega konteksta ne sodi v oceno sociološke študije. Toda prav zaradi tega, ker teoretični kontekst kateregakoli znanstvenega dela ni marginalnega pomena, marveč je integralen del celotne študije in znanstvenih spoznanj, ki jih avtor študije posreduje javnosti, menim, da je Kavčičevo razpravo treba oceniti kot zelo pomemben prispevek k naši vednosti o problemih in perspektivah samoupravljanja. To je pomembna kvaliteta, zaradi katere se tudi razlikuje od številnih

podobnih socioloških razprav o isti temi.

Zaradi te kvalitete se razprava implicitno opredeljuje še glede drugega, zelo aktualnega vprašanja, ki muči sodobno znanost ne samo pri nas, marveč v vsem svetu. Vprašanje je namreč, kaj je znanost, h katerim vprašanjem se usmerja in kakšno je njeno razmerje do drugih področij družbenega dela, zlasti do politike. Nedvomno da si na eni strani vsaka znanost določa svoje naloge po svoji logiki in po logiki svojega razvoja. Toda na drugi strani je znanost, kakor v veliki meri kažejo — lahko bi rekel — spoznanja nove discipline — znanosti o znanosti — vendarle predvsem po svoji vsebini in vsakokratnih nalogah, ki jih rešuje, odgovor na akutna družbena vprašanja. To spoznanje podira nekdanje predstave o absolutno avtonomni znanosti, ki je namenjena zgolj sebi in je le sebi tudi odgovorna; njena naloga je, da sledi zgolj logiki svojega razvoja in iskanju znanstvene resnice neodvisno od družbeno-človeških problemov. Ko se ruši ta predstava o tako avtonomni znanosti, se poraja nova podoba o znanosti, ki je z vsemi drugimi družbenimi dejavnostmi v medsebojnem delovanju, ki je sestavni del družbenega dela. Čeprav relativno avtonomna, je pogoj za razvoj vseh drugih dejavnosti, kot so vse druge dejavnosti pogoj za njen napredek. V tem kontekstu ni več prostora za predstavo o paralelizmu družbenih dejavnosti, katerih delovna področja nimajo nikakršnih stičišč, pa tudi ne o hierarhiji teh dejavnosti, od katerih so ene primarne, druge pa sekundarne itn. S tem sodobna spoznanja na novo valorizirajo tisto Marxovo tezo, ki jo je zapisal že pred sto leti, da je samo meščanska družba v svoji omejenosti ustvarila videz hierarhije posamez-

¹ Dr. Bogdan Kavčič: Sodobni sociološki problemi samoupravljanja v podjetjih — založila ČZP »Delavska enotnost«, Ljubljana 1972, strani 230. (Predgovor h knjigi, ki je avtorjeva doktorska disertacija, je napisal prof. ljubljanske univerze dr. Jože Goričar).

nih dejavnosti, ta videz pa je bil ideološka mistifikacija meščanske družbe, ki je zlasti v svojem začetku razvila produktivne sile in visoko razvila predvsem proizvodnjo materialnih dobrin. Marxova kritika zavrača predstavo o gospodarstvu kot o primarni dejavnosti, kateri se morajo vse ostale sekundarne, terciarne itn. dejavnosti podrežati in upoštevati njene zahteve. Gospodarska dejavnost, pravi Marx, ni primarna, temveč temeljna, vse ostale dejavnosti so zares od nje odvisne, toda tudi gospodarstvo je odvisno od njih.

Vse znanstvene discipline s področja naravoslovja in s področja družboslovja so zaradi tega instrumentalne. To spoznanje je prodrlo v moderno fiziko, biologijo itn., manj v družboslovje in še slasti ne v sociologijo. Sociologija v svetu, pa tudi pri nas šteje včasih sebe med eksaktne znanstvene discipline, neodvisne od vsake ideologije. Ta koncepcija razlaga, da je idejno-teoretični angažma celo breme za znanost, onemogoča ji, da bi se konstituirala kot objektivno spoznanje, razbremenjeno vseh ideoloških vplivov. Toda spoznanje o medsebojni odvisnosti družbenih dejavnosti in s tem odvisnosti znanosti, ki je izpostavljena vplivom vseh ostalih vrst družbenega dela, ni pristajanje na manipulacijo družbeno dominantnih skupin, manipulacijo, ki znanost podreja posebnim interesom. Takšni manipulaciji je izpostavljena znanost v razredni družbi, čeprav je manipulativnost vladajočih skupin ideološko prikrita.

Instrumentalnost je značilnost vsakega družbenega dela in brez te značilnosti vsaka dejavnost »lebdi v zraku«. Vsaka znanstvena disciplina, ki tematizira stvarne družbene probleme in jih rešuje in kaže na možnosti razvoja, pa zaradi tega še ni instrument politike,

marveč pogoj za vsakršen družbeni napredek, ki je mogoč samo v medsebojnem delovanju različnih družbenih dejavnosti. Politika tudi v socializmu prihaja v krizo, če druge dejavnosti (v današnjem času še posebej znanost) podreja svojim interesom; ti interesi so pa interesi vodilnih političnih struktur. Takšna politična praksa je značilna za sistem birokratskega etatizma ali sistem tehnokratskega racionalizma je tudi v socializmu nasprotni pol samoupravne družbene prakse. K temu kaže dodati še to, da znanost, ki se usmerja kot »družbeno neangažirana«, kot pozitivna in objektivna ter avtonomna dejavnost samo prispeva k taki politični praksi. Iz teksta dela, ki je predmet tega poročila, sledi, da je avtor izhajal iz popolnoma drugačnega razumevanja znanosti.

Tema te študije so problemi in možnosti samoupravljanja. Študija najprej identificira pglavitne probleme samoupravljanja, skuša razložiti protislovja v družbi, ki te probleme povzročajo, s tem pa povzročajo tudi stagnacijo družbenega razvoja (to so problemi na področju medsebojnih družbenih odnosov, na področju delovanja institucij in v sferi družbene zavesti). Nato išče poti, kako te probleme razrešiti, ter identificira dejavnike, ki vplivajo lahko odločilno na razvoj samoupravljanja, za to pa so potrebne spremembe v odnosih, v institucijah in v sami zavesti ljudi.

Težišče avtorjevega proučevanja problemov samoupravljanja je protislovje med hierarhično in samoupravno zgradbo socialne organizacije, katere prototip je podjetje kot organizacija, kjer se dogaja temeljna družbena dejavnost: produkcija materialnih dobrin, ki naj zadovoljujejo družbeno-človeške potrebe. Odnosi, ki nastajajo v procesu dela, produkcijski odnosi, so značilni za vsak družbenoeko-

nomski in politični sistem; in vsi drugi odnosi v družbi so samo odsev temeljnega produkcijskega odnosa.

Seveda tudi odnosi med ljudmi niso stvar dobre volje ljudi in njihovih želja, marveč so odsev vseh socialnih in zgodovinskih okoliščin, v katerih se konstituirajo na eni strani, ter stopnje družbene zavesti na drugi strani. Problem materialno in duhovno ne dovolj razvite ali srednje razvite družbe je, kako v vsakodnevni družbeni praksi spreminjati objektivne meje, ki ožijo možnosti hitrejšega razvijanja družbenih odnosov (v katerih bo človek bolj svoboden, bolj ustvarjalen in bolj neodvisen), hkrati pa, kako ustvariti subjektivne razmere, to je doseči spremembe v strukturi družbene zavesti, ki bo ustrezala razvitejši družbi. Ta problem in iskanje dejavnikov, s pomočjo katerih bi bilo ta problem mogoče v samoupravni praksi preseči, je pisec v obravnavani študiji strnil v en kompleks vprašanj.

Drugi kompleks je problem institucij. Idejna in teoretična izhodišča številnih razprav in analiz s področja samoupravljanja se omejujejo zgolj na problem samoupravljanja kot institucije. V bistvu naj bi spremembe v institucijah in posameznih organizacijah vplivale odločilno na spremembe v družbi in na družbeni razvoj. Tej konceptiji popolnoma nasprotuje tista stran, ki zavrača vsakršen institucionalizem kot zanikanje samoupravljanja in razlaga samoupravljanje kot izraz spontane, družbene in individualne akcije.

Samo organizacija, ki omogoča spontanost, ter spontanost, ki priznava organizacijo, omogočata razvoj samoupravljanja. Funkcionalistični pozitivizem se je v tem vprašanju znašel v istem položaju kot utopičen radikalizem. Sociologija pri nas je bila razpeta med obema

skrajnostma. Manj se je uveljavila tista smer v proučevanju družbenih pojavov, ki je skušala vsak trenutek razumeti ter razložiti s »konkretno analizo konkretno stvarnost«, kar je pogoj za spreminjanje te stvarnosti in za stvarno ter revolucionarno reševanje družbenih problemov. Takšna sociološka smer se je znašla večkrat pod pritiskom pozitivizma na eni strani ter utopizma na drugi. Politika pa je bila tudi do nje zadržana, ker so se ji zdele kratkoročne pozitivistične analize uspešnejše ter koristnejše, manjšemu delu pa radikalno utopistične, bolj revolucionarne in bližje dolgoročnim ciljem in perspektivam socializma.

Prav zaradi tega je druga vrednost obravnavane študije, da se ne opredeljuje ne za eno ne za drugo teh skrajnosti, še manj pa skuša med seboj pomiriti in se situirati nekje v sredini. Resnično revolucionarna, kritična in znanstvena sociologija, katere temelj je marksistična splošna teorija in metoda, ni kompromis med pozitivizmom in radikalizmom, marveč demistifikacija obstoječe stvarnosti in konkretna analiza konkretnih problemov družbene resničnosti. V tem smislu obravnavana študija, oprta na teoretične vire in hkrati na empirične podatke, ki so rezultat metodičnega proučevanja stvarnosti, realno identificira poglobitve probleme, nato pa koncipira, izhajajoč iz konkretnih objektivno-subjektivnih razmer, takšno dejavnost, ki se bo opirala na poglobitve dejavnike. Ti so modernizacija proizvodnje in vsega družbenega dela, ekonomska učinkovitost in proizvodnja, ki bo zadovoljevala materialne potrebe, delitev ustvarjanega dohodka po rezultatih vloženega dela itn., potem institucionalne spremembe, ki bodo odpravljale vertikalno organizacijo in premagovale protislovja med tehnič-

no, tehnološko in socialno organizacijo, pri tem pa spoštovale in še bolj utrdile na znanstvenih spoznanjih utemeljeno vodenje produkcijskega procesa, in nazadnje spremembe v strukturi zavesti, ki jih je mogoče doseči z odločilnim poglavljanjem znanja, obveščeni, kulture in vseh drugih prvin moderne zavesti. Samoupravljanje je v bistvu zavestna akcija spreminjanja zavesti: iskanje poti od »folklorne zavesti«, kakor jo je imenoval Gramsci, h kritični in moderni zavesti sodobnega samoupravljalca.

Samoupravna revolucija, o tem implicitno govori tudi ta razprava, je dolgotrajen proces, ki je komajda na začetku. Njene krize in oscilacije ne odpravljajo niti širokogrudnost birokratskotehnokratske manipulacije, ki široko odpira vrata zadovoljevanju manipularnih interesov. Prav tako pa ne rešujejo današnjih problemov politični paternalizem, represija, radikalnost verbalizma in podobna sredstva vsake »politične družbe« v tistem pomenu, kot jo je analiziral že Marx, ko jo je označil kot družbo, v kateri vsako resnico prikriva mistifikacija ideologije in interesov profesionalne politične elite. Razprava, ki jo je v svojem predgovoru univ. prof. dr. Jože Goričar ocenil kot metodološko neoporečno in znanstveno odgovorno, prav zato ker ne izkrivlja današnje podobe samoupravljanja, hkrati pa je tudi ne dramatizira, ker je ta podoba pač odsev dosežene stopnje razvoja materialnih in duhovnih kapacitet družbe — ta razprava ni parcialna, marveč kompleksna. Ko obravnava pojav samoupravljanja v podjetjih, obravnava značilnosti stanja pro-

blemov in perspektive samoupravljanja celotne družbe.

Univ. prof. dr. Goričar sodi, da je ta razprava prvi sistematični prikaz poglobitvenih socioloških problemov samoupravljanja. Optimistično pričakuje, da bodo po njej segali teoretiki in praktiki in ta optimizem ni neutemeljen, zakaj tako prvi kot drugi se zavedajo krize, ki jo je treba premagati. Premagati je ni mogoče z intuicijo, marveč samo v revolucionarni praksi, ki se opira na sodobna znanstvena spoznanja. Angažirana znanost ni poskus, kako si podrediti družbeni razvoj, marveč je ta pogoj, da bodo nosilci družbenega razvoja res delovni ljudje z visoko zavestjo in dobro obveščeni, kaj je mogoče danes in kaj je lahko cilj, ki je nekje v prihodnosti. Zaradi tega se je mogoče samo strinjati s prof. Goričarjem, naj bi po taki znanstveni literaturi, ki je dostopna in razumljiva vsakomur ali vsaj večini posegali čim bolj delavci. Koristno bi bilo že zaradi tega, ker teče beseda v tej razpravi o vlogi in odgovornosti delovnih ljudi, o njihovih potrebah in ciljih, da postanejo resnični subjekti zgodovine, ker so dane možnosti, da postanejo samoupravljalci z visoko zavestjo, s širokimi obzorji znanja in sposobni, da organizirano spreminjajo današnjo resničnost. V tem smislu je to Kavčičevo delo prispevek k »aktivistični sociologiji« v najboljšem pomenu besede, v tistem pomenu, kot se skuša moderna znanost danes uveljaviti kot aktivističen dejavnik prihodnjega družbenega razvoja in reševanja zelo kritičnih problemov današnjega sveta.

VLADO VODOPIVEC

Iz domačih revij

SOCIJALIZAM, Beograd, št. 4/1973

Studije in članki: NAJDAN PASIĆ: Nacije, mednacionalna integracija in socialistični federalizem; ZORAN VIDAKOVIĆ: Nekaj tez o moderni tehnokraciji; ČASLAV STAHINJIĆ: Združevanje in medsebojni odnosi temeljnih organizacij združenega dela; MUHAMED NUHIĆ: Razredna pogojenost množičnih medijev; *Prispevki:* MILAN MILADINOVIĆ: Tito o liku komunista; SAVA ŽIVANOV: Sovjetski koncept razvite socialistične družbe; *Prikazi:* LESZEK KOLAKOWSKI: Filozofija pozitivizma (Zoran Stanojević); ARIF TANOVIĆ: Vrednost in vrednotenje (Ratko Nešković); MIHAILO ŠARANOVIC: Kitajska — država na Zemlji (D. Šolajić); DUŠAN KECMANOVIC: Med normalnim in patološkim (Džemal Sokolović); *Iz jugoslovanskih revij.*

PREGLED, Sarajevo, št. 4/1973

Članki: ZORAN VIDAKOVIĆ: Inicijativa zveze komunistov; ABDURAHMAN TUPARA: Agrarna struktura in razvoj kmetijstva v BiH; JOKO SPARAVALO: Ekonomske značilnosti mešanih gospodarstev BiH; SRETEN VUČJAK: Organizacijske in ekonomske značilnosti gozdarske dejavnosti v BiH od 1962.—1971. leta; *Iz kulturne zgodovine narodov BiH:* MITAR PAPIĆ: Iz preteklosti srbsko-hrvaškega jezika in pravopisa v BiH; *Prevod:* ARNOLD GEHLEN: Ekspozicija nekaterih problemov duha; *Pogledi:* TOMISLAV ISEK: Ob tretji izdaji neke knjige; *Prikazi:* NIKOLA KOVAČ: Genetični strukturalizem Luciana Goldmana; ALOJZ ROZMARIC: Družbene finance Jugoslavije (Dražena Tomljanović); JOSIP ŽUPANOV: Samoupravljanje in družbena moč (Atila Sam); *Bibliografija.*

PREGLED, Sarajevo, št. 5/1973

Članki: VUKO PAVICEVIC: Pojmovanje in preseganje končnosti; ABDULAH ŠARČEVIĆ: Filozofija in možne oblike njenega samopreseganja; RASIM

MUMINOVIĆ: Misel in praksa; RISTO TUBIĆ: Teorija moralnih sentimentov Adama Smitha; MILOJE PETROVIĆ: Problem resnice v delih nekaterih jugoslovanskih filozofov; KOSTA MILUTINOVIĆ: Krleževa revolucionarna južnoslovanska misel; *Iz kulturne zgodovine narodov BiH:* VOJISLAV MAKSIMOVIC: Razmišljanja o Sefvet-begu Bašagiću; *Prevod:* KARL ROSENKRANZ: Hegel; *Pogledi:* SULEJMAN FESTIĆ: Kako obvladati krizo človekovega okolja; *Prikazi:* VLADIMIR PREMEC: O mitu; VLAJKO BRAJIĆ: Problemi zaposlovanja v pogojih tehnološkega progressa (s posebnim poudarkom na dejavnosti mednarodne organizacije dela); *Bibliografija.*

GLEDISTA, Beograd, št. 3/1973

Diskusija: Zgodovina Jugoslavije; *Dogajanja:* MIRJANA CVETKOVIĆ-STEVAN DEVETAKOVIĆ: Nove oblike sodelovanja med učitelji in študenti; ANĐELKA MILIĆ: Sociologija na razpotju; *Raziskovanja:* MIROSLAV PECUJLIĆ: Marksizem in sociologija (I. del); *Esej:* SLOBODAN OSTOJIĆ in LAURA D'ANDREA: Socialne razlike in inflacija; *Prevod:* MAURICE DUVERGER: Fundamentalna kontradikcija; *Pogledi:* VLADIMIR GOATI: Kakšna je dejanska narava zahodne družbe?; DUŠAN PAJIĆ: Japonska in tradicija.

NASE TEME, Zagreb, št. 4/1973

Članki: ANTE LEŠAJA: Ekonomska politika kot sredstvo za uresničevanje družbenih načrtov; BLAGOJE MUJOVIĆ: O problemu zaposlovanja in realnih možnosti za njegovo reševanje; NENAD PRELOG: Ekološka kriza in ekološka zavest kot družbena dejstva; MILOJE PETROVIĆ: Problemi realizacije filozofije v sodobni jugoslovanski filozofiji; *Izobraževalna tribuna:* JOSIP MARINKOVIĆ: Marksistično izobraževanje, vzgoja in šola; STJEPAN HALADIN: Podmene za oblikovanje sistema permanentnega izobraževanja; *Razstava knjig:* DUŠAN ČALIĆ: Ekonomski vidiki razvoja sodobne socialistične družbe (Ante Lešaja); FRIEDRICH NIETZSCHE: Volja do moči (Žarko Puhovski); DUŠAN KECMANOVIC: Med normalnim in patološkim (Dragutin Mikšić); *Iz domačih in tujih revij.*

b

(Iz dokumentacije Inštituta za sociologijo in filozofijo v Ljubljani)

A. ČLANKI IN KNJIGE IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

- CHAULIEU Pierre: Socijalizam, to je preobražaj rada. Marksističke sveske, Sarajevo, 1973, št. 3, str. 125—131.
- ENGELS Friedrich: Kritika socijalističnog nacrtu programa 1891 godine. Ideje, Beograd, 1972, št. 5—6, str. 43—51.
- MARX Karl: Oblici koji prethode kapitalističkoj proizvodnji. Ideje, Beograd, 1972, št. 5—6, str. 5—41.

II. FILOZOFIJA

- ALLAN George: Sartreovo sužavanje dijalektike. Praxis, Zagreb, 1973, št. 1—2, str. 123—134.
- AXELOS Kostas: Igra skupa skupova. Praxis, Zagreb, 1973, št. 1—2, str. 135—140.
- BACHELARD Gaston: Racionalni materializam. (Le matérialisme rationnel. Prev. Mihajlo Vidaković.) Beograd, Nolit 1966. 233+(I) str. — sign. II/12.956. (Symposion.)
- BERNSTEIN Richard J.: Herbert Marcuse. Portreti i situacije. Praxis, Zagreb, 1973, št. 1—2, str. 93—108.

- ČAČINOVIC-PUHOVSKI Nadežda: Dijalektika prosvetiteljstva ili prosvetiteljstvo dijalektike. Praxis, Zagreb, 1973, št. 1—2, str. 177—193.
- GRLIĆ Danko: Jednakost i nejednakost. Praxis, Zagreb, 1973, št. 1—2, str. 47—55.
- HEIDEGGER Martin: Kraj filozofije i zadaća mišljenja. Pitanja, Zagreb, 1972, št. 41, str. 1980—1990.
- MANSILLA H. C. F.: O lijevoj kritici Herberta Marcuseja. Praxis, Zagreb, 1973, št. 1—2, str. 109—121.
- MISČEVIĆ Nenad: F. W. I. Schelling: Od dijalektike do hermeneutike. Ideje, Beograd, 1972, št. 5—6, str. 205—220.
- PAVLOVIĆ Branko U.: Rasprava o filozofskim osnovama nauka. Beograd, Nolit 1973. (Symposion.) sign. II/12.955.
- PETROVIĆ Gajo: Filozofski pojam revolucije. Praxis, Zagreb, 1973, št. 1—2, str. 155—167.
- SUPEK Ivan: Kantova »Kritika čistog uma« drukčije tumačena. Encyclopaedia moderna, Zagreb, 1972, št. 21, str. 28—44.

III. SOCIOLOGIJA

- ALLOCK J. B.: Populiza: iscrpna bibliografija. Revija za sociologiju, Zagreb, 1972, št. 2—3, str. 47—60.
- ARZENSEK Vladimir: Pokušaj izvodenja teorije organizacije jugoslovenskog poduzeća. Revija za sociologiju, Zagreb, 1973, št. 2—3, str. 3—30.
- BOŽOVIĆ Ratko: Igra — u krugu teskobe. Ideje, Beograd, 1972, št. 5—6, str. 91—122.
- BRINKERHOFF Merlin B.: Utjecaj nekih strukturalnih faktora na korištenje službenih sastanka. Revija za sociologiju, Zagreb, 1972, št. 2—3, str. 78—88.
- CHAUVEY Daniel: Organizacija rada u preduzeću. Marksističke sveske, Sarajevo, 1973, št. 3, str. 121—124.
- CVJETIČANIN Veljko: Stanje nastave sociologije i formiranje marksističkog pogleda na svijet na fakultetima društvenih nauka te visokim i višim školama. Revija za sociologiju, Zagreb, 1972, št. 2—3, str. 107—113.

- DAMJANOVIĆ** Mijat: Konflikti u izbor-
nom procesu. Revija za sociologiju,
Zagreb, 1972, št. 2—3, str. 61—68.
- FREASE** Dean E. & Henry Knoop: Pri-
jedlog za intelektualnu autonomiju u
sociologiji. Revija za sociologiju, Za-
greb, 1972, št. 2—3, str. 114—121.
- GORIČAR** Jože: Workers' Self-manage-
ment: Ideal Type — Social Reality.
V: Prva međunarodna konferencija o
participaciji i samoupravljanju, 1972,
vol. 1, str. 18—32.
- GORIČAR** Jože: Socialna slojevitost in
delavski razred. Naši razgledi, Lj.,
9. marca 1973, št. 5.
- HALBROOK** Stephen P.: Društvene pri-
mjene lingvističke filozofije. Praxis,
Zagreb, 1973, št. 1—2, str. 195—203.
- JAMBREK** Peter: Po bližnjici od po-
splošenih predstava do prakse. Naši
razgledi, Lj., 9. marca 1973, št. 5.
- JEROVSEK** Janez: Selfmanagement Sys-
tem in Yugoslav Enterprises. V:
PRVA međunarodna konferencija o
participaciji i samoupravljanju, 1972,
vol. 1, str. 113—122.
- KUVAČIĆ** Ivan: »Postindustrijsko druš-
tvo« i sloboda. Praxis, Zagreb, 1973,
št. 1—2, str. 65—68.
- KUVAČIĆ** Ivan: O stanju i mogućno-
stima sociologije. Revija za sociolo-
giju, Zagreb, 1972, št. 2—3, str. 100—
106.
- MICKI** Saša: Izobrazba, mezdnost, zna-
nje, samoupravljanje. Naši razgledi,
Lj., 9. marca 1973, št. 5.
- MLINAR** Zdravko-Henry Teune: Deve-
lopment and Participation. V: PRVA
međunarodna konferencija o partici-
paciji i samoupravljanju, 1972, vol.
2, str. 114—136.
- MUHIĆ** Ferid: O uslovima i vrednostima
akademskog autoriteta. Ideje, Beo-
grad, 1972, št. 5—6, str. 53—57.
- PALMIER** Jean-Michel: Kritika svaki-
dašnjeg života i novi oblici borbe.
Praxis, Zagreb, 1973, št. 1—2, str.
57—63.
- PINTAR** Boris: Usporedba formalne i
neformalne hijerarhijsko-organizaci-
one strukture poduzeća. Revija za
sociologiju, Zagreb, 1972, št. 2—3, str.
69—77.
- PUSIĆ** Eugen: Sila i društveni poredak.
Encyclopaedia moderna, Zagreb, 1972,
št. 21, str. 16—21.
- RUS** Veljko: The limits of Organized
Participation. V: PRVA međunarod-
na konferencija o participaciji i sa-
moupravljanju, 1972, vol. 2, str. 165—
188.
- RUTKEVIĆ** M. N.-Velikanova L.: Socio-
logija danas in jutri. Naši razgledi,
Lj., 9. marca 1973, št. 5.
- SOKOLOVIĆ** Džemal: Vlasništvo i ne-
sloboda. Praxis, Zagreb, 1973, št. 1—
2, str. 73—91.
- SUPEK** Rudi: Istraživanje društvenih
elita. Marksistične sveske, Sarajevo,
1973, št. 3, str. 77—95.
- SUVAR** Stipe: Između zaseoka i mega-
lopolisa. Zagreb, Centar za sociologi-
ju sela Instituta za društvena istra-
živanja Sveučilišta u Zagrebu 1973.
241+(I) str. (Biblioteka sociologije
sela, 1.) — sign. II/12.963-1.
- SVARC** Mladen: Konec sociologije? Tri-
buna, Lj., 1973, 2. aprila, št. 16.
- : **TIPOLOGIJA** ruralnih sredina u Ju-
goslaviji. Zbornik teorijskih i meto-
doloških radova. Zagreb, Centar za
sociologiju sela Instituta za društve-
na istraživanja Sveučilišta u Zagrebu
1972. 215+(I) str. (Biblioteka socio-
logije sela, 2.) — sign. II/12.963-2.
- VINDIŠAR** Pavel: Socialna učinkovitost
samoupravnega prava. Naši razgledi,
Lj., 9. marca 1973, št. 5.
- ZUN** Anton: Marxova misel o pravu.
Naši razgledi, Lj., 9. marca 1973,
št. 5.

**V. ZNANOST — KULTURA —
PROSVETA — ŠOLSTVO**

- ALEKSANDROV** P. S.: D poklicu znan-
stvenika. Naši razgledi, Lj., 9. in
23. marca 1973, št. 5 in 6.
- CICAČ** Krešimir: Politička orijentacija
studenata riječkih visokoškolskih
ustanova. Revija za sociologiju, Za-
greb, 1972, št. 2—3, str. 89—99.
- DEKLEVA** Marica: Znanost, izobrazba,
vzgoja in nevtralnost. Sodobna peda-
gogika, Lj., 1973, št. 1—2, str. 5—13.
- DESLOT** Blaženka: Pustolovina spozna-
141—153.
- EJHENBAUM** Boris: Književnost. (Iza-
brao: Aleksandar Petrov. Prev. Ma-
rina Bojić.) Beograd, Nolit 1972.
XL+282 str. (Biblioteka Sazvežđa,
35.) — sign. 10.690-35.

GOJKOVIĆ Jasminka: Vremena kao što su ova. Etnološki pogled na novu kulturu. Ideje, Beograd, 1972, št. 5—6, str. 123—165.

GORZ André: Tehnike, tehničari i klasna borba. Marksističke sveske, Sarajevo, 1973, št. 3, str. 109—116.

HEISSENBERG Werner: Prirodne značnosti u današnjim visokim školama. Encyclopaedia moderna, Zagreb, 1972, št. 21, str. 77—82.

KAVČIČ Vladimir: Kdo določa družbeni interes? Naši razgledi, Lj., 23. marca 1973, št. 6.

KRAJNC Ana: Sodobna pota vzgoje in izobraževanja. Prosvetni delavec, Lj., 1973, št. 4, 6.

MEDVED Andrej: Upitnost znanstvenog istraživanja umjetnosti. Pitanja, Zagreb, 1972, št. 41, str. 1954—1961.

MLAKAR Neva: K financiranju našega visokega šolstva. Tribuna, Lj., 19. marca in 2. aprila 1973, št. 15 in 16.

PIVEC Franci: Univerza brez zidov. Naši razgledi, Lj., 23. marca 1973, št. 6.

SOLJAN Nikša-Nikola: Inovacije v izobraževalni tehnologiji. Sodobna pedagogika, Lj., 1973, št. 1—2, str. 57—64.

AUDIJOSKOP

VI. POLITIČNE VEDE

1. Splošna dela:

BOURDET Ivon: Birokratija i heteroupravljanje. Marksističke sveske, Sarajevo, 1973, št. 3, str. 117—120.

QUARELLO Ricardo: Za jednu alternativu industrijalizmu. Praxis, Zagreb, 1973, št. 1—2, str. 205—212.

2. Družbenopolitični sistem SFRJ:

BARBIČ Ana: Družbenopolitična aktivnost žensk v SR Sloveniji. Ljubljana, ISF, 1972. (III)+50+(II) str. (Članki in razprave Instituta za sociologijo in filozofijo pri Univerzi, 2.) — sign. 12.955-2.

CIFRIČ Ivan: Samoupravljanje — vlasništvo — seljaštvo. Revija za sociologiju, Zagreb, 1972, št. 2—3, str. 31—45.

KARDELJ Edvard: Vodeču ulogu u naciji u našem društvu može imati samo radnička klasa. Marksističke sveske, Sarajevo, 1973, št. 3, str. 17—23.

MARSENIĆ Dragutin V.: Društvena svojina i samoupravljanje. (: Ideje i stvarnost :) Encyclopaedia moderna, Zagreb, 1972, št. 21, str. 5—15.

—: **NEKAJ** informacij o politični situaciji na FSPN. Tribuna, Lj., 2. apr. 1973, št. 16.

TITO: Samoupravljanje je najjači stimulan za najbrži razvoj moderne i racionalne privrede. Marksističke sveske, Sarajevo, 1973, št. 3, str. 9—15.

VIDAKOVIĆ Zoran: Integralno radničko odlučivanje i alternativa tehnoškog upravljanja. Marksističke sveske, Sarajevo, 1973, št. 3, str. 41—76.

3. Politični sistemi in organizacije:

DEPPE Frank i saradnici: Samoodlučivanje i savremeni kapitalizam. Marksističke sveske, Sarajevo, 1973, št. 3, str. 101—108.

MARCUSE Herbert: Levica v obdobju kontrarevolucije. Tribuna, Lj., 16. aprila 1973, št. 17.

4. Delavska in progresivna gibanja:

MESIHOVIĆ Nijaz: Povijesno iskustvo i aktuelni trenutak organizacije radničke klase. Ideje, Beograd, 1972, št. 5—6, str. 59—67.

PECUJLIĆ Miroslav: Aktuelni trenutak radničkog samoupravljanja. Marksističke sveske, Sarajevo, 1973, št. 3, str. 25—40.

RUPEL DIMITRIJ: Edina omejitev za delavski razred: čas in dostopnost. Naši razgledi, Lj., 9. marca 1973, št. 5.

SUVAR Stipe: Klasna solidarnost radništva. Marksističke sveske, Sarajevo, 1973, št. 3, str. 97—100.

VIII. SREDSTVA MNOŽIČNEGA OBVEŠČANJA IN JAVNO MNENJE

SPLIHAL Slavko: Komuniciranje in društveno organiziranje. Naši razgledi, Lj., 9. marca 1973, št. 5.

IX. RELIGIJA IN VERSKE ORGANIZACIJE

- CIMIĆ Esad: Religion and Self-Management. V: PRVA medunarodna konferencija o participaciji i samoupravljanju, 1972, vol. 1, s.r. 123—138.
- SEGVIC Petar: Vatikan i suvremena Evropa. Encyclopaedia moderna, Zagreb, 1972, št. 21, str. 67—74.

XI. POTOPISI — BIOGRAFIJE — PRIROČNIKI — SLOVARJI

- : JUGOSLOVANSKI standardi iz dokumentacije. INDOK center za biotehniko. (: Sparing s sodelavci :). Raziskovalec, Lj., 1973, št. 3, str. 93—100.
- NIKOLIĆ Miloš: Bibliografska građa o temi: Samoupravljanje i radnički pokret. Pojam, obeležja, mogućnosti radničkog samoupravljanja. Marksističke sveske, Sarajevo, 1973, št. 3, str. 175—181.

B. KNJIGE IZ TUJINE

II. FILOZOFIJA

- ROSENBLUETH Arturo: Mind and Brain. A philosophy of science. Cambridge, Mass., & London, The MIT Press (1970). XII+128 str. — sign. 13.119.

III. SOCIOLOGIJA

- GABOR Dennis: The Mature Society. London, Secker & Warburg (1972). (VII)+208 str. — sign. II/12.954.
- GOTTSCHALCH Wilfried: Zur Soziologie der politischen Bildung. Statt. einer Vorlesung. (2., unveränd. Aufl.). Frankfurt a. M., Europäische Verlagsanstalt (1971). 162+(I) str. — sign. 13.126.
- HOMANS George Caspar: Was ist Sozialwissenschaft? (The Nature of Social Science. Deutsche Übersetzung von Walther Vontin. 2. Aufl.) Opla-

den, Westdeutscher Vlg 1972. 97 str. (UTB-Uni-Taschenbücher, 190.) — sign. 12.893-190.

- : INTERNATIONAL Sociological Conference on Participation and Self-management. — Conference sociologique internationale sur l'autogestion et la participation. Zagreb, (Institute for Social Research) 1972. 2 vol. — sign. II/12.950-1/1, 1/2.
- KARDELJ Edvard: Zur gesellschaftlichen Funktion der Kritik. Freiheit und Verpflichtung. (Deutsche Textfassung von M. Snuderl.) Wien-Frankfurt-Zürich, Europa Vlg (1969). 164 str. (Europäische Perspektiven, 29.) — sign. 11.731-29.
- MITSCHELL G. Duncan: A Hundred Years of Sociology. Chicago, Aldine (1971). XIII+310 str. — sign. II/12.952
- SIEBER Georg: Die Altersrevolution. str. Illustr. — sign. II/12.962. (Zürich & Köln), Benziger (1972). 188
- : SOZIOLOGIE der Freizeit. Hrsg. von Erwin K. Scheuch und Rolf Meyersohn. Köln, Kiepenheuer & Witsch (1972). 346 str. (Neue wissenschaftliche Bibliothek-Soziologie, 46.) — sign. II/10.799-46.

IV. PSYHOLOGIJA

- BÜHLER Charlotte: Psychologie im Leben unserer Zeit. Sonderausgabe. (Mit 275 Fot. und Zeichnungen.) (München & Zürich), Droemer & Knauer (1962). 576 str. — sign. II/12.961.
- : PSYCHOLOGIE und Praxis. Eine marxistische Kritik. (Anders und Monica Johansson, etc.) Hrsg. Aus dem Dänischen, Norwegischen und Schwedischen übers... von U. Bracher. Stuttgart, Kohlhammer (1972). 162 str. (Urban-Bücher, 829.) — sign. 2635-829.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — SOLSTVO

- BAETHE Martin: Ausbildung und Herrschaft, Unternehmerinteressen in der Bildungspolitik. (4. unveränd. Aufl.) (Frankfurt a. M.), Europäische Verlagsanstalt (1971). 386+(IV) str. — sign. 13.125.

BIBLIOTEKARSKI ZNAK

UDC 335.5(497.1):301

PECUJLIC, Dr. Miroslav: Marxism and Sociology (Part I.)
Teorija in praksa, Vol. 10, No. 3—4, p. 208—230, Ljubljana 1973

The Author speaks about the main component elements of conservative consciousness about society, its sources and variants emerging historically: positivism, functionalism, dogmatized Marxism (double of functionalism), and the methods through which conservative thought penetrates into the structure of science: positivist empiricism, rationalism, operationalism. The revolutionary theory — by means of which bourgeois society destroyed the ideology of feudalism together with empiricist method is changing into its opposite: into a tool for preservation and defence of everything existent, into a superficial description of the state and events; thus it is losing its power and closing the way for deeper truths. Abstract theory and immature empiricism turn into doubles of conservative thought and struggle against discovering the essence of class society.

BIBLIOTEKARSKI ZNAK

UDC 008(497.1):355.45

VUKICEVIC, Voja: Social Interdependence of Culture and National Defence
Teorija in praksa, Vol. 10, No. 3—4, p. 299—314, Ljubljana 1973

In his study author discusses the state of being mutually conditioned, or rather the dialectic relations between two spheres of social life, which — according to their methods and aims — seem to be far from each other. Having represented the historical relationship between culture and national defence in societies characterized by sharp class division, where these two spheres are more or less alienated from man, the author also analyses their common substance in socialism, in just defence wars and especially in the revolution of the peoples of Yugoslavia and in the concept of general resistance of the people. The relationship between national defence and culture should be paid more attention in the process of socialization since there are hardly any theoretic and scientific works about this problem in our country.

EDUARD KARCELJ: Teorija kulture in narodna obramba

AUGUSTIN LAH: Politični pomeni in funkcije kulture v revolucionarni Jugoslaviji

UDK 335.5(497.1):301

PECUJLIĆ, dr. Miroslav: Marksizem in sociologija (I. del)
Teorija in praksa, Ljubljana 1973, let. 10, št. 3—4, str. 208—230

Prispevek obravnava glavne sestavine konservativne zavesti o družbi, njene izvore in zgodovinsko nastale variante: pozitivizem, funkcionalizem, dogmatizirani marksizem (dvojni funkcionalizma) ter metode, prek katerih konservativna misel prodira v tkivo znanosti: pozitivistični empirizem, racionalizem, operacionalizem. Revolucionarna teorija, s katero je meščanska družba razkrajala ideologijo fevdalizma, se hkrati z empiristično metodo spreminja v svoje nasprotje: v orodje za ohranjanje in obrambo vsega obstoječega, v površinsko opisovanje stanja in dogajanj; s tem pa izgublja moč ter zapira pot globljim resnicam. Abstraktna teorija in nezreli empiricizem postaneta dvojnika konservativne miselnosti ter bojujeta boj proti odkrivanju bistva razredne družbe.

UDK 008(497.1):355.45

VUKICEVIĆ, Voja: Socialna soodvisnost kulture in narodne obrambe
Teorija in praksa, Ljubljana 1973, let. 10, št. 3—4, str. 299—314

V študiji se avtor loteva medsebojne pogojenosti oziroma dialektike odnosov med dvema sferama družbenega življenja, ki sta si po metodah in ciljih navidez daleč vsaksebi. Ko prikaže zgodovinsko razmerje med kulturo in narodno obrambo v razredno ostro razcepljenih družbah, v katerih sta ti sferi človeku bolj ali manj odtujeni, razčleni tudi njuno skupno podstat v socializmu, v pravičnih obrambnih vojnah, še posebej v revoluciji jugoslovanskih narodov ter v konceptu splošnega ljudskega odpora. V procesu podružbljanja bi morali posvetiti razmerju med narodno obrambo in kulturo več pozornosti, saj teoretičnih razprav in znanstvenih del o tej problematiki pri nas skoraj ni.

V oceno smo prejeli

Založba KOMUNIST, Ljubljana:

- **K. MARX-F. ENGELS:** Manifest komunistične stranke
- **EDVARD KARDELJ:** Temeljni vzroki in smeri ustavnih sprememb
- **AVGUŠTIN LAH:** Položaj narodov in narodnosti Jugoslavije v samoupravni družbi

iz vsebine naslednjih števil

- **Miroslav Pečujlić:** Marksizem in sociologija (II)
- **Jože Plano:** Izenačevanje pravic delavcev in kmetov v zdravstvenem varstvu
- **Miro Mastnak:** Samoupravno angažirani marksizem in delavski razred
- **Nemanja Božić:** Pogajanja o omejitvi strateškega orožja (SALT)
- **Janko Jeri:** Slovenska narodnosna skupnost v Italiji (II)
- **Boris Majer:** Filozofija in ideologija
- **Stane Južnič:** Metodološke dileme preučevanja dežel tretjega sveta
- **Rudi Lešnik:** Samoupravnost v vzgojno-izobraževalnem procesu
- **Miodrag Petrović:** Družbeni vzroki in pojavne oblike tehnokratizma

teorija in praksa

t

TEORIJA in PRAKSA

Revija za družbena vprašanja

UDK 3

letnik 10

1973

5-6

iz vsebine

- **ADOLF BIBIČ:** Aktualnost teorije
- **USTAVNE SPREMEMBE:** Prispevke so napisali — Boštjan Markič, Josip Globevnik, Ivan Kristan, Čazim Sadlkovič, Jože Zakonjšek, Bojan Zabel, Ciril Ribičič, Fedor Tominšek, Milan Gaspari, Savin Jogan, Martin Košir, Majda Strobl in Miha Wohinz
- **JANKO JERI-GORAZD KUŠEJ:** Slovenska narodnostna skupnost v Italiji (II)
- **JOŽE ŠTER:** Motiviranost za družbeno izobraževanje
- **CVETA MLAKAR:** Vprašanja tržnega gospodarstva v našem sistemu
- **STANE JUŽNIČ:** Izhodišča in metode v proučevanju dežel v razvoju
- **MOJCA DRČAR-MURKO:** Evropska konferenca o varnosti in sodelovanju
- **TIT DOBERŠEK:** Neuvrščenenost v spremenjenem svetu
- **G. LUKACS:** O Leninu